

STATS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Innehåll

UPPSATSER

Sven A Nilsson: 1634 års regeringsform i det svenska statssystemet

Gert Hornwall: Mellan historia och "biopolitik"

Tom Bryder: Harald Høffding och den moderna statskunskapens vetenskapssyn

Elias Berg: Enfald, mångfald och pluralism

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Statsvetenskaplig Tidskrifts redaktion

Modern rationalistisk teoribildning och Rousseaus teori om allmänviljan.

Av *Jörgen Hermansson*

Max Webers magnum opus på svenska. Av *Sven Eliaeson*

Centralförbundet för Socialt Arbete. Av *Åke Elmér*

LITTERATURGRANSKNINGAR

Tarekegn Adebo: Trends in the Political Thinking of the Developing Regions.

Anm av Reidar Larsson

Gunnar Eriksson: Västerlandets idéhistoria 1800–1950. Anm av Reidar Larsson

Kompletterande motståndformer (SOU 1984:10). Anm av Håkan Wiberg

Erik Lundberg: Ekonomiska kriser förr och nu. Anm av Björn Hansson

Klaus Misgeld (red): Nykorporatismen. Anm av Göran Skogh

Birgitta Nedelmann: Rentenpolitik in Schweden. Anm av Håkan Wiberg

Svante Nordin: Från Hägerström till Hedeniüs. Anm av Sven Eliaeson

Anne-Lise Seip: Sosialhjelpsstaten blir til. Anm av Eskil Wadensjö

Stig Wandén: Ekonomiskt tänkande. Anm av Bengt Assarsson

LITTERATURNOTISER

ABSTRACTS

4 1984

Årgång 87

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Torbjörn Vallinder, Lund

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare
Lennart Lundquist, Köpenhamn

Tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institutionerna
Pär-Erik Back, Umeå Leif Lewin, Uppsala Sören Holmberg, Göteborg
Gunnar Wallin, Stockholm

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65-6)

Prenumerationspriset för 1984 är 75 kr inkl. moms. Pris för enstaka häfte 25 kr inkl. moms.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
efter hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Box 52, 221 00 Lund,
tel. (046) 10 89 35 (exp), 10 89 41 (red) ISSN 0039-0747

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1984

INNEHÅLL

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

UPPSATSER

<i>Sven A Nilsson</i> : 1634 års regeringsform i det svenska statssystemet	295
<i>Gert Hornwall</i> : Mellan historia och "biopolitik"	313
<i>Tom Bryder</i> : Harald Høffding och den moderna statskunskapens vetenskapssyn	323
<i>Elias Berg</i> : Enfold, mångfold och pluralism	337

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Statsvetenskaplig Tidskrifts redaktion	343
Modern rationalistisk teoribildning och Rousseaus teori om allmänviljan. <i>Av Jörgen Hermansson</i>	343
Max Webers magnum opus på svenska. <i>Av Sven Eliaeson</i>	350
Centralförbundet för Socialt Arbete. <i>Av Åke Elmér</i>	356

LITTERATURGRANSKNINGAR

<i>Tarekegn Adebo</i> : Ideological Trends in the Political Thinking of the Developing Regions. Anm av Reidar Larsson	360
<i>Gunnar Eriksson</i> : Västerlandets idéhistoria 1800-1950. Anm av Reidar Larsson	362
Kompletterande motståndformer (SOU 1984:10). Anm av Håkan Wiberg	364
<i>Erik Lundberg</i> : Ekonomiska kriser förr och nu. Anm av Björn Hansson	365
<i>Klaus Misgeld</i> (red): Nykorporatismen. Anm av Göran Skogh	369
<i>Birgitta Nedelmann</i> : Rentenpolitik in Schweden. Anm av Håkan Wiberg	370
<i>Svante Nordin</i> : Från Hägerström till Hedenius. Anm av Sven Eliaeson	372
<i>Anne-Lise Seip</i> : Sosialhjelpsstaten blir til. Anm av Eskil Wadensjö	379
<i>Stig Wandén</i> : Ekonomiskt tänkande. Anm av Bengt Assarsson	381

LITTERATURNOTISER	384
-----------------------------	-----

ABSTRACTS	386
---------------------	-----

Articles in the *Statsvetenskaplig Tidskrift* (The Swedish Journal of Political Science) are indexed in ABC-POLSCI and *Historical Abstracts*.

1634 års regeringsform i det svenska statssystemet

AV SVEN A. NILSSON

Regeringsformen 1634 och dess upphovsman, Axel Oxenstierna, har när detta skrives blivit oväntat aktuella. Det är visserligen 350 år sen den antogs av ständerna och utfärdades som evärdlig stadga. Men uppmärksamheten beror nog mest på de nu aktuella debatter, där man i påfallande grad knyter an till Axel Oxenstierna och hans verk.¹

En av dem gäller det svenska systemet med, som man nu menar, allt för självständiga ämbetsverk, ett system som skulle ha skapats av Axel Oxenstierna och reglerats i regeringsformen. En annan gäller vår allomfattande byråkrati, som man i år – 1984 – gjort försök att ge en mänskligare gestalt. Bl a vid en mäs sa i Älvsjö i våras, som hade mottot "Ett steg mot framtiden. Mäs sa i statens tjänst". Den svenska statsförvaltningen visade här upp sig och ville ge allmänheten del av "de djupa traditioner i den svenska demokratin som ligger till grund för statsförvaltningens framväxt".

Som symbol hade man valt Axel Oxenstierna, hans drag skådade ut över allt och alla. Enligt Anders Mellbourn i Dagens Nyheter hade man från början tänkt sig att vignetten även skulle ha visat nätverket till en dators kretskort, som lagts över Axel Oxenstiernas drag. I dessa två poler skulle man då ha fångat både den historiska grunden och den moderna tekniken. Men här brast tekniken – tankeväckande nog blev det bara den gamle kanslern som syntes. Några kommentatorer – inte Mellbourn – fann honom väl vald, en symbol för den mjuka byråkratin. Andra ställde sig mera tveksamma till symbolen; Axel Oxenstierna var dock en förespråkare för det kungliga enväldet.

Visst skall man vara skeptisk inför historiska symboler. Men vad Axel Oxenstierna än var, någon anhängare av kungligt envælde var han inte. Och om det var något Karl XI och hans män ogillade, var det just 1634 års regeringsform och

tanken att den skulle kunna binda även myndig konung. Redan 1680, i den första av de lagförklaringar på vilka det karolinska enväldet vilade, fick man ständerna att förklara att så inte var fallet. Till samma sak återkom man i den sk kassationsakten från 1689, där en rad "otillbörlige discurser och tal angående den konunglige myndigheten" kasserades och fördömdes, bland dem uppfattningen om regeringsformens giltighet. Det man så eftertryckligt tog avstånd från var hela det tidigare styrelsesättet, i väsentliga delar Axel Oxenstiernas verk.²

Det är om det denna uppsats handlar, om regeringsformen i förhållande till 1600-talets svenska statssystem. Till en del har jag redan varit inne på saken, i en uppsats 1937 som ledde till en skarp polemik mellan Nils Ahnlund och mig. Våra inlägg har ofta ställts mot varandra, numera främst som exempel på det konfliktperspektiv som ansetts känneteckna den weibullska skolan och den motsatta, harmoniserande syn som framträder hos flera historiker ur den Hjärneska kretsen, bland dem Nils Ahnlund. För dessa var Gustav Adolfs tid den, då tidigare motsättningar överbryggades och kungen och kanslern inledde sitt nära samarbete. Regeringsformen såg man som ett fullföljande av det tidigare organisationsarbetet och kunde inte finna att den skulle vara präglad av andra synsätt än Gustav Adolfs.³

Min egen uppfattning grundades på en analys av regeringsformens system, som jag fann lägga makten i de fem riksämbetsmännens händer med undanskjutande av både kungafamiljen, rådet och ständerna. Detta i strid mot de principer Gustav Adolf själv tillämpat men i hög grad ägnat att befrämja Axel Oxenstiernas egna maktintressen. I flera hänseenden kunde jag då bygga på Carl Arvid Hesslers uppsatser om 1611 års kungaförsäkran och om den svenska ständsriksdagen, uppsatser som blottlade tidens motsätt-

ningar. Även på uppfattningar som framförts av Fredrik Lagerroth och Erland Hjärne.⁴

Det är systemanalysen jag nu skall föra vidare, också genom att följa regeringsformen i funktion. Men först bakgrunden, Gustav-Adolfstidens statssystem.

I

Utgångspunkten för Gustav Adolfs regering var de medgivanden han måst göra i 1611 års kungaförsäkran och 1612 års adelsprivilegier. Han skulle regera med rådets råd, för lagstiftning och viktigare utrikespolitiska avgöranden krävdes hertig Johans, rådets och ständernas samtycke och för nya skatter rådets vetskap och samtycke av dem det vederbör. Adeln fick ensamrätt till högre ämbeten, garantier för sina gods och sin personliga rättssäkerhet och en vidsträckt immunitet, framför allt för gårdarna närmast sätesgårdarna.

Bakom uppgörelserna stod Axel Oxenstierna, väl förtrogen med tidens fördragsläror och med det författningssideal, som kallats libertärt. Han blev nu kansler och kungens främste rådgivare. Även med rådet inleddes ett nära samarbete, som bestod under nästan hela Gustav Adolfs regering. Också med adeln som i stort antal rekryterade krigsmakt och förvaltning.⁵

Denna samverkan byggde på en consensus om politikens inriktning. Utåt en expansionspolitik med hägrande vinster i öster. Inåt ett statsbygge där krigsmakt och förvaltning reorganiserades och centralmakten stärks, ett arbete i nära samverkan mellan Gustav Adolf och Axel Oxenstierna.

Ett led i denna politik var frontställningen mot de halvt självständiga arvfurstarna, innehavare av stora hertigdömen och ett ständigt hinder för enhetsarbetet. Motsättningarna fyllde hela Gustav Adolfs tidigare regering och upphörde först när hertigarna försvann från arenan, Johan 1618 och Karl Filip 1622, båda döda utan arvingar. Först då, det bör understrykas, blev det möjligt att fullt genomföra organisationsarbetet.

Det gällde först och främst krigsmakten, där det under kungens ledning skapas en ny, stående armé och en ny flotta. Tankarna bakom lade han fram i sin egenhändiga krigsfolksordning från omkring 1620, där han framstår som en systematiker väl att jämföras med Axel Oxenstierna. Denne åter är som känt mannen bakom organisationsarbetet i övrigt. Inom den centrala förvaltningen byggs tidigare organ ut och nya inrättas, bland dem hovrätterna. Till det fogas en regional förvaltning; de tidigare ståthållarna får vidgade

uppgifter och kontroll även över den kamerala förvaltningen som tidigare stått direkt under kammaren. Reformen hade länge påyrkats från rådsaristokratiskt håll, men monarkerna tvekat att lägga alla dessa befogenheter i ståthållarnas händer.⁶

Gustav-Adolfstidens förvaltningsreformer har rönt åtskillig uppmärksamhet i nyare forskning och karakteriserats i termer av modernisering och professionalisering. Det man har anledning särskilt framhäva är kombinationen av genomtänkt arbetsfördelning och kollegiala beslutsformer, en kombination som säkerställde både sakbehandling och överblick. Också den uppmärksamhet som ägnades utbildningen. Tidens utbildningsreformer tog bl a sikte på att införa "sammällsnyttiga" ämnen inom universitet och gymnasier, som man fann alltför inriktade på prästutbildning. Ett ytterligare steg togs under kungens senare år, då man som David Gaunt visat, öppnade hovrätten för auskultering av blivande ämbetsmän och sökte förmå även adelsmän att gå denna väg.⁷

I samband med förvaltningsreformerna sker en förändring även med förläningsväsendet. Till tjänsterna hörde nästan alltid penninglöner som kompletterades med hemmans- och ränteförläningar. Dessa senare blev under Gustav Adolfs tid allt fastare knutna till tjänst för att till sist betraktas som rena lönebeställningar. Samtidigt försvann förläningar av den äldre typen, de som hade karaktären av nådevedermåle eller allmän erkänsla för tjänst. För att tillgodose detta behov, behovet att belöna, började man i stället utdela ärftliga godsdonationer. I båda fallen rör det sig om nya former, bättre anpassade till tidens krav.⁸

Till detta bör fogas ännu ett, för det svenska systemet karakteristiskt drag, de långtgående föreskrifterna om redovisning och kontroll, en kontroll som inte bara gäller medelsförvaltningen utan är genomgående. Underrätternas domböcker skall sålunda granskas i den nyinrättade hovrätten, och lägre förvaltningsorgan granskas av sina närmaste överordnade. Det var på detta plan de regionala organen fick allt mer vidgade uppgifter; utvecklingen kan studeras i de under Gustav Adolfs tid tillkomna landshövdingeinstruktionerna. Kontrollen gällde även sidoställda ämbetsmän. Ett långtgående exempel möter i krigsfolksordningen, där Gustav Adolf föreskriver att ett antal militärer och ämbetsmän skall övervaka utskrivningarna och då markerar att de har att kontrollera även varandra.⁹

I samband härmed står den vittgående befolkningsinventering som kriget förde med sig. Uttaget av skatter och krigsfolk lades nu i allt högre grad över på individer och hushåll, vilket förutsatte aktuella person- och hushållslängder. Det blev prästerna som fick upprätta dem, och de tillhölls att för ytterligare kontroll föra de rent kyrkliga personlängder, som redan börjat framträda. I sin krigsfolksordning föreskriver Gustav Adolf längder över flyttningar och dödsfall samt "över deras ålder som tillväxa, på det att när de till sina femton år komma, att man dem då kan i längden införa och rotarne förstärka". Det är den nya militärstaten som här talar och för sina syften kräver en nära nog fullständig folkbokföring. En sådan är det nämligen fråga om; materialet finns bevarat i Gustav-Adolfstidens många skatte- och utskrivningslängder.¹⁰

Så långt var man i stora drag ense om den politik som fördes och det sätt på vilket staten skulle byggas upp. Vilket inte utesluter vare sig motsättningar eller förskjutningar inom systemet. De kommer inte omedelbart till synes; aktmaterialet är och måste vara präglad av tidens consensustänkande. Men de fanns och framträder inte minst inom de områden som reglerades 1611 och 1612 och gällde kungamakts ställning och adelns rättigheter.

Det är väl känt att Gustav Adolfs tid kännetecknas av en kunglig maktexpansion. Den sker utan något formellt brott med utfästelserna 1611. År 1617 gjordes visserligen ett försök att åsidosätta kungaförsäkran genom de mera intetsägande kröningsleder som då förelades ständerna. Men dessa protesterade, och den slutliga kungaleden kom att direkt åberopa försäkran.¹¹

Härmed överensstämmer de statsrättsläror som vid denna tid förkunnades i Sverige. Som Nils Runeby visat, domineras de av kontrakts- och maktdelningsidéer i en form som snarast framhävde kungamakts begränsning. Och det blev genom Axel Oxenstiernas bearbetning av universitetskonstitutionerna den officiellt fastslagna läran. Johan Skyttes motsatta syn sköts nu undan. Men det var den och dess framhävande av kungamakten, som hade präglat Gustav Adolfs egen undervisning. Och präglar det historieverk kungen själv påbörjade under 1620-talet, där han bl a anklagade 1590-talets rådsherrar för att ha velat "avvärja allmogen från konungasläktets hörsamhet och sedan framdeles så makeligen sitt eget välde stadfästa".¹²

Var Gustav Adolf själv stod kan inte gärna betvivlas. Frågan är vilka vägar han valde för att hävda sin ställning. En av dem kan studeras vid 1617 års riksdagar, där han börjar tillämpa nya former för sina förhandlingar med råd och ständer, former som innebar att han bröt upp den tidigare dominerande skriftliga förhandlingsgången. I förslaget till riksdagsordning introduceras muntliga överläggningar i kungens närvaro och sådana kommer också till stånd. Vid samma tid går han, som det heter, ner i rådet och deltar nu och framgent i dess överläggningar. Vilket i båda fallen innebär att opposition försvåras och att det i fortsättningen knappast blir möjligt att etablera en enig rådsfront mot kungen, så som tidigare skett.¹³

Gustav Adolf går alltså själv in i beslutshierarkin och kan där driva sin mening. Vad det kunde innebära visar en episod från 1627 års riksdag, där adeln måste göra långtgående eftergifter i fråga om skatter och krigsfolk. Om det berättar Gabriel Oxenstierna för sin broder Axel, som var införstådd med kraven men nu satt som generalguvernör i Preussen. Kungen hade pressat först rådet och sen adeln att gå med på att frälsebönderna skulle utskrivas lika med andra. Adeln ville sedan få en försäkran att detta inte skulle prejudicera; bevillningen hade skett av "affection och benägenhet" emot konungen och fäderneslandet. Men kungen sade "nu vara andra tider och sig ingen affection eller benägenhet behöva, utan vad som sker, det är skyldig plikt och trohet". Häröver blev adeln "något perplex och förreste så sin kos och ingen assecuration begärde vidare". Episoden illustrerar den maktfullkomlighet med vilken kungen nu kunde agera. Även tekniken: först beslut i den inre kretsen och sedan personlig bearbetning av råd och ständer.¹⁴

Vad episoden dessutom visar är sambandet med kriget. Men dessa hade också drivit på den väldiga utbyggnad av statsapparaten som ägt rum under Gustav Adolfs tid. Och det har fått konsekvenser även för kungamakten.

Att krigsmakten stod till kungens förfogande är uppenbart. Också att prästerna var inordnade under honom. I sin krigsfolksordning inskräper han eftertryckligt deras skyldighet att lyda överheten, och de har som redan framgått spelat en mycket stor roll för att motivera och tillrättaga krigspolitiken och biträda vid uttaget av skatter och krigsfolk.

Något mera komplicerat är förhållandet med förvaltningen i övrigt. I Axel Oxenstiernas mo-

dell var det en förvaltning med genomtänkt arbetsfördelning och med adelsmän på ledande poster, en förvaltning som förutsattes arbeta självständigt. Alldeles så har den dock inte fungerat.

Under sin tidigare regering höll Gustav Adolf kvar kontakten med faderns medhjälpare, bland vilka Johan Skytte och Michel Olofsson på hans vägnar fick granska Axel Oxenstiernas förslag till kungaförsäkran. Dessa två och andra ur samma krets insattes sedan i hovrätten och möter även i andra sammanhang, där Gustav Adolf behövt en motvikt till de intressen som Axel Oxenstierna representerade. Bl a vid de mot adeln riktade aktioner som snart sattes in och leddes av kammaren, där det aldrig ägt rum en utrensning sådan som den Axel Oxenstierna företog i kansliet. Dess ledare var Johan Skytte, som 1617 intogs i rådet och vid det årets riksdagar fungerade som kungens rådgivare vid sidan av Axel Oxenstierna. Både då och senare agerar han efter linjer som inte gärna kan vara Axel Oxenstiernas.¹⁵

Till denna Gustav Adolfs benägenhet att balansera sina rådgivare skall läggas det Lagerroth framhåller, nämligen hans vana att vid sidan av ämbetsverken personligen avgöra viktigare ärenden. Så även när han under sin frånvaro överlämnade hemmarestyrningen åt rådet. Än mera belysande är, när han först överlät högsta dom åt den nyinrättade hovrätten, men redan nästa år i 1615 års processordning medgav appellation till sig själv. Som Runeby visar har han här avvikit från Axel Oxenstiernas förslag.¹⁶

Ytterligare exempel ger Gustav Adolfs dispositioner inför avresan till Tyskland 1630. Rådet skulle fungera som hemmarestyrning och fick en allmänt hållen instruktion med uppgifter av kontroll- och uppsiktskaraktär; om någon krigsfara tillstötte skulle kungen informeras och de militära befälhavarna understödjas. En av dem var kungens svåger, pfalzgreven Johan Kasimir, som i hans frånvaro skulle "dirigera" krigsväsendet och bl a ha hand om truppanskaffning och överförande av förstärkningar till Tyskland.

Något senare ville kungen ha ytterligare sådana och påbjöd en ny utskrivning och ännu en krigsskatt. Men rådet tvekade med hänsyn till det ansträngda läget och nödvändigheten att höra ständerna. Det utlöste något av en förtroendekris, som först småningom kunde biläggas genom Axel Oxenstiernas mellankomst. Kungens missnöje kom honom att vidga Johan Kasimirs uppdrag till att även gälla medelsanskaffningen och därmed också kammaren. Han hade, fick rådet

veta, fått detta uppdrag på det att "vi icke som mest härtill skett, alltid måste allenast med excuser bespisade varda".¹⁷

Dessa de senare årens uppgörelser säger åtskilligt om hur långt Gustav Adolf avlägsnat sig från 1611 års system. Men också vad hans makt över förvaltningen innebar. Det är här inte bara en fråga om personliga faktorer utan en följd av den militärstatens växt som kan iaktas under hela hans tid och i sig innefattar både en maktens koncentration och en administrativ expansion. Bådadera betingade av krigen, av nödvändigheten att kunna exploatera resurser och hålla opposition och motstånd tillbaka.

För hemlandet har dessa krig och särskilt åren från 1620-talets mitt och framåt inneburit hårda påfrestningar i form av skärpta skatter och utskrivningar med väldiga manskapsförluster som följd. Tiden var också fylld av upplopp och oro i bygderna. Betecknande nog fanns i de många instruktionerna för rådet som hemmarestyrning alltid med en punkt om hur man skulle hantera oenighet eller revolt inrikes. 1630 sades att sådan "allmogens illvilja icke synes av något annat nu kunna förorsakas än av någre pålagor, och kan ske av detta nya krigs infallande".¹⁸

Misstämningarna fanns inte bara bland allmogen. Det hör till denna militärstats karakteristika att den snart nog emanciperade sig från de kretsar som dock bar upp den. Framst genom att låta även adeln bära krigsbördorna. Till en början genom en rad rannsakingar, som sätter in förvärande snart efter 1611-12 års uppgörelser, och alla syftar till att öka kronans inkomster. Adeln måste också gå med på att betala den under flera år utgående Älvsborgs lösen långt utöver vad privilegierna medgav.

Flertalet rannsakingar gällde förlänningarna och den tjänst som presterades för dem. Endast de som gjorde sådan skulle få behålla sina förlänningar och som det visade sig inte alltid samtliga sådana. Slutresultatet blev mycket omfattande indragningar; i hemman räknat mångdubbelt större än de godsdonationer som samtidigt ägde rum. Omläggningen är med andra ord inte bara ett led i den politik som skulle göra adeln till ett tjänstestånd. Den har också ett statsfinansiellt syfte och lämnade utrymme för bl a fästningarnas och den nyorganiserade krigsmaktens underhåll. De som förlorade var stora grupper inom den dåvarande adeln.

Rannsakingarna sköttes av kammarens folk och stod under kungens direkta överinseende.

Vid ett av dessa tillfällen hade, enligt vad Axel Oxenstierna fick veta av en sekreterare, förlämningsregistren föredragits av kamreraren Peder Andersson i Johan Skyttes närvaro, varvid kungen gjort åtskilliga påpekanden. Det var också till Axel Oxenstierna som de missnöjda vände sig för att genom hans bemedling få behålla sina förläningar, även riksråd som Henrik Horn.

Under 1620-talet får vi en ny omläggning. Förlämningsindragningarna är i stort sett över. Där emot utdelas i allt större utsträckning belöningar i form av godsdonationer, både i hemlandet och provinserna. Men samtidigt börjar man i ökande grad belasta frälsejorden och från den ta ut nya skatter och krigsfolk, även från de närmast sätesgårdarna belägna rå och rörshemmanen. Det var i en sådan situation som den nyss återgivna episoden från 1627 års riksdag utspelades. Denna gång stod även Axel Oxenstierna bakom åtgärderna – och bakom den krigspolitik som krävde allt större insatser från det svenska hemlandet.

Hans broder Gabriels inställning var mera tveksam. Hans många brev till Axel Oxenstierna från denna tid är fyllda av klagomål och farhågor, över oron i landet, allmogens utarmning och det dåliga tillståndet på adelns gårdar. I ett av breven, från 1630, hette det att landet var blottat på folk efter fyra skarpa utskrivningar, "och var det ännu ett år eller tu skall continuera, så må vi väl säga, att vi hava vunnit land av androm, och därutöver ruinerat vårt eget". Som herr Gabriel tänkte utan tvivel många av hans ståndsbröder; deras tvekan inför den fortsatta krigspolitiken har här sin naturliga grund.¹⁹

II

Budet om Gustav Adolfs död kom sent till Sverige. Först den 8 december 1632 nådde det Stockholm i ett brev från residenten i Hamburg, Johan Adler Salvius. Rådet var, liksom de föregående dagarna, samlat hos pfalzgreven i räknekammaren. Man hade med honom diskuterat frågor om amiralitetet i Göteborg och ett krig till sjöss med Spanien. Men nu tillbragte man dagen "uti gråt och klagan", skriver protokollföraren och noterar sedan ett beslut att Per Brahe skall resa ner till kanslern i Tyskland.

De följande dagarna sammanträdde rådet för sig; några gemensamma möten med pfalzgreven är inte längre noterade. Den 10 diskuterade man ett par timmar enskilt och protokollförde sedan en rad beslut om notifikationer om kungens död och trohetsförsäkringar till den omyndiga arvingen, Kristina. Man beslöt också kalla till en riksdag

den 12 februari nästa år och att inställa den redan beslutade utskrivningen. På samma sätt i fortsättningen, då man även började utforma de frågor Per Brahe skulle ta upp med Axel Oxenstierna, i stort sett samma som redan diskuterats i rådet och därtill den tyska frågan. Samt ännu en: man säger sig inte veta om kungen "lämnat efter sig något testamente eller regeringsform" och vill därför i övrigt intet företa förrän man får information av kanslern.²⁰

Denne hade då redan sänt sekreteraren Grubbe hem till Sverige med ett förslag till "Förordning på riksens stat och regering". Han talar om den redan i ett brev till rådet den 14 november, där han säger sig önska att "en stadig regeringsform" hade kunnat göras i kungens livstid. I Preussen hade han fått i uppdrag att författa en sådan, vilket också på sistone skett. Han hade visat den för kungen i Nürnberg, som "henne in realibus och så mycket regeringen vedkom sig lät behaga, allenast att någre ceremonialier däruti funnes, som kunde sättas till eller ifrån". Han skulle med första säkra bud sända rådet ett exemplar, ur vilket man kunde taga "vad som tjänligt är och närvarande tid bekvämt, med deras råd och samtycke som vederbör". Till detta fogar han några dunkla ord om vad kungen sagt honom i Nürnberg, som han nu inte vågar anförtro pennen.

Den 5 december gav sig Grubbe iväg och hade med sig ett utförligt memorial, där Axel Oxenstierna ger i stort sett samma upplysningar om regeringsformens tillkomst med ytterligare antydningar om frågans ömtålighet. Kungen hade upprättat de fem kollegierna för att genom dem "regera riket närvarandes och frånvarandes, levande och död, så att riket under en klok konung kunde väl förestås, och en fåvitsk konung icke strax kastat omkull . . . och då varken en sig för mycket arrogera eller för många negligera, ville K M:t att in casu minnorennitatis regiae, eller in desperato morbo, de 5 capita collegiorum konungens vices hålla och förestå skulle". Det är med andra ord ett program för längre sikt än enbart den förestående omyndighetstiden. För denna borde vid riksdagen de höga ämbetsmännen förordnas att förestå regeringen; i övrigt kunde man kommunicera förslaget med de främsta ständerna "och taga där ut vad dem tackes".²¹

Om pfalzgreven säger kanslern att han tillsvidare bör förestå sin kommission och skrev själv till honom i detta syfte. Men i ett brev den 6 december varnade han Gabriel Oxenstierna och rådet för att låta någon "meslere sig in i någon

regering förrän riksdagen hålles". Och i ett senare brev för att låta änkedrottningen "något direkte eller indirekte av regeringen inrymmas, mest för att Hennes M:t därmed intet vet att umgås, vilket ock haver varit en orsak, att salig K M:t mig in specie därtill obligerat haver".²²

Bortsett från regeringsformen själv är detta vad det någorlunda samtida materialet har att säga om dess tillkomst och intentionerna bakom den. Till det kan läggas de många senare uppgifter, som kommer fram under tvisterna mellan rådet och den från Tyskland återvända änkedrottningen. De går alla ut på hennes olämplighet som regent och vad kungen skulle ha sagt därom.

Det är också om detta som diskussionen mellan Ahnlund och mig har rört sig, närmare bestämt frågan om kungens delaktighet, om han varit införstådd med Axel Oxenstiernas förslag och om det för honom varit naturligt att utesluta kungafamiljen från delaktighet i förmyndarregeringen. Något som då nästan helt kom bort, var den grundväsentliga skillnaden mellan regeringsformens system och det Gustav Adolf själv praktiserat. För Ahnlund har denna skillnad troligen inte existerat; i varje fall uppehöll han sig främst vid förslagets tillkomsttid och vid frågan om pfalzgrevens och änkedrottningens uteslutande. Det är inte alldeles tilltalande att på nytt ta upp en diskussion som nu måste bli ensidig. Men jag kan inte helt gå förbi saken.

I ett senare inlägg redovisar Ahnlund ytterligare förarbeten till regeringsformen utöver den ofullbordade versionen från 1620-talets mitt eller senare.²³ Uppenbart är att Axel Oxenstierna vid olika tillfällen arbetat med att sammanfoga den förvaltningsorganisation han så länge hade modellerat. Redan det slutliga förslagets väldiga omfång utesluter att det kunnat utformas under den korta tiden efter Gustav Adolfs död, en tid fylld av så många andra avgöranden. Jag är här helt ense med Ahnlund. Men detta säger inte att Gustav Adolf accepterat förslaget; för det har vi fortfarande bara Axel Oxenstiernas uppgifter.

Vad pfalzgreven och änkedrottningen beträffar, skulle den förre som kalvinist och tysk furste vara utesluten, på samma sätt drottningen genom sin allmänna omöjlighet. Ahnlund åberopar här rådsretsens många vittnesbörd, alla från tiden efter Gustav Adolfs död, då hon genom sin fixering vid det kungliga liket onekligen gav sina kritiker argument. De första reaktionerna var dock andra; både Salvius och pfalzgreven tycks ha räknat med hennes medverkan. Också Johan-

nes Rudbeckius, som nu började framträda som de ofrälse ledare. När han 1633 sonderades i regeringsfrågan, ville han uppskjuta avgörandet tills änkedrottningen kommit tillbaka och påpekade att "tillförende haver in hoc casu regeringen varit allenast på två eller tre". Det han syftar på är tydligen den förmyndarregering som planerats för Gustav Adolf, där änkedrottningen och en arvfurste skulle delta.²⁴ Dessutom, ute i Europa var det snarast regel att kungafamiljen skulle medverka i dylika fall, alldeles oberoende av vederbörandes kapacitet eller kön. Och kvinnliga regenter var ingen undantagsföreteelse; under 1500-talet tvärtom så vanliga att John Knox fann sig föranlåten att utstöta sin "First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women".

Men hela denna diskussion är strängt taget onödig. Regeringsformen var tänkt att gälla generellt, inte bara för Kristinas omyndighet. Och då blir de höga ämbetsmännens inträde som regering vid konungs omyndighet eller sjukdom ytterst märkligt; även framtida kungafamiljer är undanskjutna.

Det är dock inte dessa frågor som nu står i förgrunden. Utan regeringsformens system jämfört med det som utformades under Gustav Adolfs tid. Innan jag här går närmare in, måste något sägas om det som sker efter kungens död och de positionsförskjutningar som då äger rum.²⁵

I bakgrunden fanns hela tiden frågan om engagemanget i Tyskland. Till en början försökte man att avveckla detta och när så inte lät sig göra, att så långt möjligt begränsa de svenska insatserna. Axel Oxenstierna måste som föjd härav stanna i Tyskland, nu som svenska kronans legat. Men han stod i ständig kontakt med sin broder Gabriel och rådet och har under dessa år snarast stärkt sitt grepp över regeringen i Sverige. Det var också han som under hänvisning till kungens vilja pekade ut de adelsmän som skulle fylla de många vakanserna i rådet. När sedan även de ledigblivna riksämbetena besattes, i juni 1634, blev hans broder Gabriel riksdrots och kusinen Gabriel Bengtsson riksskattmästare. Valen, som företogs i rådet, var inte enhälliga, och utgången kom Per Banér att undra "huru det kan bliva hos ständerna uttytt, att så många ämbetsmän bliva av en familie".

Per Banér räknades liksom sina bröder till kanslerns motparti, också Johan Skytte, Karl Karlsson Gyllenhielm och ännu andra. Tidens brevmaterial ägnar åtskillig uppmärksamhet åt

dessa grupperingar och de intriger man vädrade överallt. Uppenbart är att flera rådsherrar haft förbindelser med hovet och det pfalzgrevliga huset och med den opposition som nu började framträda vid riksdagen. Framför allt gäller detta kungasläktingen Karl Karlsson. Om regeringsformen har dock inte meningarna varit särskilt stridiga; den var ju också ägnad att stärka det hög- aristokratiska styret. Betecknande nog kommenteras den vanligen under frontställning mot den opposition man befärade från ständerna. Och då ansåg man sig behöva den auktoritet Axel Oxenstierna gett sitt förslag genom uppgiften om kungens gillande. Hans broder Gabriel varnade också för att ändra mycket i den, "hon skulle därigenom disautoriseras". Men samtidigt, det är det intressanta, möter uttalanden som knyter an till gamla rådsrepublikanska idéer. Per Banér menade vid ett tillfälle, att samtliga ständer borde godta regeringsformen, "sedan måste fuller futurus rex gilla och emottaga henne, så fram han eljest vill få kronan på huvudet". På samma sätt försvarade Jakob De la Gardie regeringsformens evärdlighet med att den borde gälla som lag, särdeles om det kom en "illviljande" konung. Även gamla efortankar dyker upp, nu med de höga ämbetsmännen som rikets företrädare gentemot växlande kungar.

På detta plan fanns dock något av en komplikation. Regeringsformen säger mycket litet om rådet och dess ställning till de höga ämbetsmännens regering. Men här gjorde man också justeringar. När man 1633 fick ständerna att till en början godta den föreslagna förmyndarregeringen, skedde det med formuleringen att de höga ämbetsmännen skulle "förestå riksens regering och vår drottningens förmyndarskap . . . med riksens råds råd, oförkränkt riksens och ständernas rätt".²⁶

I och med detta beslut hade det tidigare rådsprovisoriet ersatts av en legaliserad regim. Dess ställning var dock osäker, ansatt som den var från den pfalzgrevliga kretsen, fronderande rådsgrupper och en begynnande ofrälse opposition. Pfalzgreven lyckades man visserligen manövrera undan. Men i övrigt kvarstod problemen. Det framgår inte minst av de åtgärder regeringen företog i tydligt syfte att lugna stämningarna i landet. Som redan påpekats ledde nyheten om Gustav Adolfs död nära nog omedelbart till ett beslut att inställa 1633 års utskrivning. Vid årets riksdag lovade man i resolutionen på allmogens besvär att avstå från de under Gustav Adolfs sista år beviljade förhöjningarna av kvarntull och boskapspengar. Man tog också en positiv ställning till klagomålen

över arrendatorerna, som hade de stora upp- bördsarrendena om hand. Inför nästa års riksdag valde man betecknande nog att 1634 avstå från de för allmogen mest förhatliga pålagorna, utskrivningar och boskapspengar.²⁷

Eftergifterna till trots ställdes regeringen inför mycket aktiva ständer både 1633 och 1634, ständer som nu började kräva att deras besvär skulle tas upp innan de tog ställning till riksdagsärendena. Främst bland dessa var frågorna om regeringens organisation och regeringsformens slutliga antagande. Innan den lades fram 1634 hade den något omredigerats, men väckte även i denna form påtaglig opposition från särskilt adel och präster. Båda reagerade mot tendensen att sätta utskotts- och ämbetsmannamöten i stället för riksdagar. Adeln hade också ämbetsyrkanden och ville genomgående slå vakt om privilegierna; det var därför man opponerade mot regeringsformens evärdlighet. Prästerna markerade sina farhågor över den aristokratiska regimen och begärde att ständerna vid kungaättens utslöcknande snarast borde sammankallas, "på det icke genom allt för långt dröjsmål monarkin förvandlades i en annan stat". Rådet, som förde förhandlingarna, fick avge lugnande försäkringar – bl a att allmänna pålagor endast skulle tas upp vid riksdag – och lyckades också i huvudsak klara situationen.

Ett av adelns yrkanden var att högre ämbetsmän skulle utses i samråd med ständerna. Bakom ligger, som Ahnlund påpekar, irritationen över rådets val av riksämbetsmän. Här hade man dock ingen framgång; Per Banér slog på rådets vägnar vakt om ämbetsställsättningar som ett regale. Ett annat yrkande gällde den 48 paragrafen, som fått en skärpt formulering, så att den nu stadgade straff för den som inte godtog erbjuden lön och tjänst. Den väckte stark förbittring och fick omredigeras.²⁸

Det rör sig här om en för byråkratin väsentlig fråga. Adeln fann paragrafen "absurd" och begärde "att samma obligation måtte modereres och alldeles uteslutes, det någon sine beneficia därigenom skall mista, där han kunde disputera den tjänst honom bjudes, och icke ville låta sig nöja med den lön honom presenteres". Rådet måste också ändra lydelsen, som blev denna: "Oppå vart och ett ämbete i riket skall förordnas skäligen underhåll, efter som ämbetsens heder och tarv kräver och riksens stat bäst tåla kan; där med sig ock den som där till fordret varder, skall låta sig nöja och utan rättmätig entschyllan sig konungens och riksens tjänst icke undraga, utan heller

därtill villig finnas låta, så som lag förmå samt vars och ens ed, plikt och trohet fordrar".²⁹

Bakom även denna, fortfarande rätt kärva formulering och hela episoden ligger uppfattningen att adeln var skyldig tjäna kronan och att man inte skulle räkna så noga på lönen, som i praktiken ofta uteblev eller reducerades. Men det förutsatte beneficiärer, dvs de godsdonationer som numera var en viktig del av tjänstesystemet.³⁰ De ansågs nu vara hotade; det är därför man reagerat så skarpt.

En sak till bör markeras, de antiaristokratiska stämningar som möter hos både präster och bönder. De gäller inte bara styrelseskicket; man krävde förbud mot godsförsäljningar och vände sig mot att adeln fritog sina bönder från pålagor till kronan. I en anonym skrift gick man än längre och begärde reduktion av skatte- och kronogods. Bönderna var dessutom motsträviga i bevilningsfrågor och bad att få bli befriade från nya och ovanliga pålagor, men ville gärna göra "vad de mäktade och sådana utlagor som fordom vanligen hava varit".

Detta konservativa finansprogram skall ses mot bakgrunden av den senare Gustav Adolfstidens hårda finanspolitik; det är egentligen den man vänder sig mot. Det var också den som rådet hade sökt lindra. Men den uttalade kritiken är icke desto mindre riktad mot adeln, trots att denna i väl så hög grad drabbats av kronans krav. Det vi här möter är den ofrälse agitationen i dess begynnelse; när den inom kort tog fastare form var allt detta sammanfogat, så att det nu var adeln som gjordes ansvarig för både kronans finansnöd och de hårda skatterna.³¹

Från denna 1634 års riksdag finns flera brev till Axel Oxenstierna och andra frånvarande. Man klagar över alla de svårigheter man mött och menar att de beror på intriger från hovet och andra. Jakob De la Gardie talar om "det partiet", som beflitat sig "hemligen att contrulera alle gode propositioner och suppenditerat dem uppå riddarhuset onde opinioner att suspensionera allt vad i en god mening är infört i regeringsforman". Han klagar också över präster och bönder, och Gabriel Oxenstierna säger sig "aldrig sett bönderna galnare än denna gång".³²

Vad allt detta vittnar om är den regeringsmaktens försvagning som ägt rum efter Gustav Adolfs död. Alla de motsättningar, som tidigare hållits tillbaka, låg nu i öppen dag. Detta också därför att man nu kunde vända sig mot den till skillnad från kungen mera åtkomliga aristokratin. Men

här, i detta läge, skulle regeringsformen komma att spela en viktig roll.

III

Det är inte alldeles lätt att fastställa regeringsformens plats rent statsrättsligt – beteckningen regeringsform är snarast ägnad att vilseleda. Bäst tror jag dess egenart skulle framträda i en systematisk jämförelse med de kungliga testamenten och andra statuter, som i dåtiden reglerade styrelsen under furstes omyndighet eller frånvaro. Men redan dess uppläggning säger åtskilligt om dess karaktär.

Den yttre inramningen är säregen med två ingresser, ett ursprungligt företal i Gustav Adolfs namn och ett senare i rådets och ständernas, vilkas medverkan på detta sätt markeras. Efter det följer några paragrafer om religionen, successionen och kungen och rådet. Därefter regeringsformens huvuddel, som reglerar den centrala och regionala förvaltningen och dess organ. Med ett undantag: kyrkan saknas. Efter det några paragrafer om ämbetena. Till sist en rad föreskrifter om styrelsen vid konungs frånvaro, sjukdom eller omyndighet.³³

Det rör sig alltså om en egenartad kombination av en förmyndarstadga med tillagda bestämmelser om styrelsen vid konungs regeringsoförmåga och en förvaltningsstadga avsedd att gälla även under kunglig regering. Den griper långt in på statslivets olika områden och sätter riksdagens befogenheter delvis ur spel.

I rådets och ständernas företal, även det uppsatt av Axel Oxenstierna, säges att kungen övertänt de olyckor som drabbat riket och ansett "att ett ordentligt regemente, där konungen sin höghet, rådet sin myndighet och ständerne deres skäliga rätt och frihet tillbörligen bleve behållen och någorlunda beskreven, vore det endeste sätt och medel sådant att förekomma och avstyra", och därför låtit göra en regeringsform. Orden är berömda, de ger den ideala statsform där dessa element balanserar varandra.

I det andra, ursprungliga företalet får Gustav Adolf precisera både brister och botemedel. I förra fallet främst "att riksens regering och vad därav hänger, icke haver varit uti en viss forme författat, och på alle sedvanlige förändringar så stadgat och beställt, att det haver kunnet hänge tillsamman och förväntat sin tid, utan med konungens egna krafter stått och fallet". Det fanns här ingen bättre bot, än att man "all ting så på alle händelser författar, att regementet vid konungens liv och död, närvaru eller frånvaru, helbregda

eller sjukdom, så ock omyndige år, i det närreste (så vitt utan dess höghets och kongl. vyrdnings förkränkelse må ske), alltid svarar sig själv, och haver sin gång och tid, på alle infall åter att repa sig och sine ordentlige krafter att behålla, icke varandes varjom och enom bekvämt, så hasteligen att sönderslita och förvirra". Detta har kungen överlagt med råd och ständer och "efter tidigt betänkande, råd och samtycke låtit författa en ordning och stadga, som skall här efter evärdligen hållas och i akt tagas". I denna senare passus har i förhållande till det ursprungliga förslaget inskjutits *evärdligen*, vilket för mitt sätt att se bara är ett förtydligande av förslagets tankegång.³⁴

Det program som dessa inledningar formulerar är något av den byråkratiska statens Höga visa. Den har lagts i Gustav Adolfs mun; han får pläderna för en organisation så fast och enhetlig att, för att tala med Erland Hjärne, "det personliga konungadömet i värsta fall kunde umbäras".³⁵ Denna fråga, om regeringsformens förhållande till kungamakten bör ytterligare diskuteras, även den om förhållandet till rådet.³⁶

I regeringsformen finns flera deklamationer av det slag som avslutar § 6, "dock konungens rätt och höghet oförkränkt och i ingen måtto förminskat". Men de är alla lika allmänna och har inte satt särskilt många spår i form av konkreta stadganden. Ett undantag finns dock, de inledande paragrafer som i anslutning till landslagen allmänt fixerar kungens ställning och ger honom rätt att ta sina ämbetsmän "efter Sveriges lag, rikens tarv och godtyckio sino" (§4). Men denna kungens rätt att utse ämbetsmän var i dåvarande läge liktydig med förmyndarregeringens; det var också den adeln velat begränsa genom att här dra in ständerna. Övriga fall är av det slag som följande exempel illustrerar.

I §§ 7 och 8 säges hovrätterna döma kungens dom, också att ingen får vädja från denna dom. Lika fullt fortsätter § 8: "men finner sig någon besväret, haver makt och fog klaga det konungen och ordenteligen söka revision". Detta, att vädja till kungen, faller på något sätt utom ordningen. Ändå var det denna rätt Gustav Adolf hade tillfogat i 1615 års processordning – mot Axel Oxenstiernas intentioner.

På samma sätt i § 17, som förbjuder presidenter och assessorer att "något sluta eller ställa i verket utan med samfällt råd eller deras av det consilio, som i Stockholm tillstädes äre", men sedan fortsätter: "med mindre att konungen själv särskilt sådant enom befäller och förtror, på vil-

ket fall allt är till att värdera icke så som av en president eller collega, utan gjort utur pliktig hörsamhet och special befallning". Även här ligger det kungliga ingripandet utanför systemet.

I de bestämmelser, som reglerar ämbetsmännens redovisning och formerna för ansvars utkrävande, är däremot kungen med på flera nivåer, men med formuleringar av typen "om han kommer dess vid och gitter" (§§38–41). Normalt skall i sådana fall de högre ämbetsmännen granska de lägre i en stigande skala upp till de fem höga ämbetsmännen. Vid förseelser av dem beror det på kungen "om han vill med ord eller förmaning näpsan eller låta saken komma för rätta". I senare fallet sker rannsakingen inför kungen och rådet eller i svåra mål inför en utomordentlig ständerdomstol, som under kungens omyndighet även dömer hans och rådets dom. Men denna domstol består i själva verket av hovrätterna med rådet och några högre ämbetsmän; det är de som företräder ständerna (§9). Realiter har alltså hela detta redovisnings- och ansvarighetssystem ryckts ur kungens och ständernas händer, ett förfarande som har sin bakgrund i erfarenheterna från tidigare kungliga råfster, företagna med eller utan ständernas medverkan.

Paradoxalt nog är det först i de avslutande paragraferna om styrelsen vid kungens frånvaro; sjukdom eller omyndighet (52–64), som vi, fast indirekt, får upplysning om det som ansågs höra kungen till. De fem höga ämbetsmännen skall i dylika fall "stå collegiivis i konungens stad", men med vissa begränsningar i sina rättigheter. Störst befogenheter har en förmyndarregering, som även får avgöra utrikes- och lagfrågor, dock inte mot arvföreningen. Allmogens klagomål kan tas upp, om de inte går till kollegierna, likaså appellationer från hovrätten. Helt undantagna är höghetsärenden, utdelande av adelsskap, privilegier samt godsavsöndringar.

Ett fall av liknande art är det som regleras i § 65, när konung dör utan arvingar och utan att efterträdare utsetts. "Då skole förbe:te de fem höge ämbeten med riksens råds råd, och efter form tillförene beskrivet så länge stå riket före till dess samtliga riksens råd och ständer sig om en viss konung förenat hava". Här är det alltså de som vid interregnum representerar riket, så som fallet var med det senmedeltida rådet.

Om rådet har regeringsformen mycket litet att säga. § 5 handlar om hur kungen skall utse sitt råd och kortsriver sedan dess befogenheter i anslutning till gamla edsformulär. Om dess ställning till de höga ämbetsmännens regering säges

lika litet. Det har inte heller – som Göran Ry-
stad understryker – tillerkänts några befogenheter
vid ämbetsstillsättningar.³⁷

Däremot möter dess medlemmar i § 6, där det
såges att de fordom brukats i rikets ärenden men
ofta varit frånvarande eller överhopade av göromål.
Man hade därför inrättat de höga ämbetena
och kungen nu funnit det nyttigt att "alle ären-
den, som regeringen angå eller därav hänge, skole
efter vart och etts egenskap och natur lända
och drivas ordinarie genom desse efterskrevne
fem collegia". Vi får här ännu en motivering till
kollegiernas inrättande och en parallell till vad
som i företalet sagts om den personliga kunga-
makten; det är bristerna i den tidigare personliga
ämbetsutövningen som gjort det nödvändigt att
etablera ett fastare system.

I rådets fall innebär detta dock bara att de
enskilda rådsherrarna nu föres över som assessorer
i kollegierna. Det är rådet som organ, inte
dess medlemmar som skjutes undan i Axel Oxen-
stiernas konstruktion.

Detta vad kungamakten och rådet beträffar, som
onekligen båda förts undan i regeringsformens
förvaltningssystem. Denna organisation, ledd av
de höga ämbetsmännen, skulle i fortsättningen
handlägga alla rikets ärenden. Med det redan
anmärkta undantaget att kyrkan och dess organ
saknas. För Axel Oxenstierna har detta utan tve-
vel varit en brist; han hade själv stått bakom de
tidigare försöken att etablera en kyrklig översty-
relse, sammansatt av både präster och lekmän,
försök som dock strandat på prästernas mot-
stånd.

Däremot var nu även krigsmakten infogad i
systemet. De sent inrättade krigsrätten och ami-
ralitetet ombildas i regeringsformen till förvaltande
verk av kollegiekaraktär med både riksråd och
officerare bland assessorerna. De skulle ha upp-
sikt över armén, flottan och fästningarna i hem-
landet och provinserna med göromålen detaljerat
beskrivna; endast befäl och krigföring saknas.
Det markeras att man skall ha "rättelse" över
underhållet men inte göra någon disposition på
räntorna, vilket hörde kammaren till. Det var
dessa ärenden som Gustav Adolf lagt under
pfalzgreven. Deras införande under de höga äm-
betsmännen illustrerar rätt väl vad det nya syste-
met innebar. Det kan tilläggas att i Danmark var
kontrollen över hären en viktig fråga i maktkam-
pen mellan kung och råd.³⁸

Gränsdragningen mellan de militära kolle-
gierna och kammaren ingår i regeringsformens

genomgående strävan till systematisk uppdelning
av göromålen. Det understrykes samtidigt att
ämbetsverken skall "till konungens och riksens
tjänst räcka varandra handen" (§ 17). Samma sak
gäller den regionala förvaltningen med landshöv-
dingar, lagmän, kommandanter och lands-
överstar; de skall alla undvika att många sig in i
varandras uppgifter men ändå samverka, över-
star, landshövdingar och lagmän t ex vid utskriv-
ningarna (§ 32). På denna senare nivå tillkommer
ännu en funktion, som här främst åvilar lands-
hövdingarna. De skall övervaka sina län, tillse att
lag och rätt skipas av lagmän, härads hövdingar,
borgmästare och råd, att utskrivningarna går rik-
tigt till och det utskrivna folket hålles till kronans
tjänst, att den kamerala förvaltningen fungerar
o s v. Denna landshövdingarnas övervakande
funktion hade också en politisk sida, jag åter-
kommer till den.

Till detta kommer den ytterligare kontroll,
som sammanhänger med det interna redovis-
ningssystemet. Alla verk och ämbetsmän skall
enligt §§ 36–42 årligen redovisa inför närmaste
högre myndighet, en redovisning som inte enbart
hade formen av insända rapporter och andra re-
dovisningar utan skulle fullgöras personligen, de
lokala organen inför kollegierna och dessa inför
kungen eller de höga ämbetsmännen.

Detta noga utformade kontrollsystem var äg-
nat att göra förvaltningen effektivare. Samma
syfte hade de många bestämmelser som inskräppte
ämbetsplikten och skyldigheten att tjänstgöra på
föreskriven plats och där man konsekvent skilde
på ämbetet och personen; vid frånvaro skulle
tjänsten uppehållas av ersättare. (§§ 15, 16, 22,
30, 35).³⁹ Det är också uppenbart att dessa regler
skulle säkra de höga ämbetsmännens grepp över
förvaltningen.

Axel Oxenstierna har emellertid velat utnyttja
de årliga mötena av redovisande ämbetsmän
även för andra syften. Det framgår av de paragra-
fer som följer omedelbart efter dem som reglerar
redovisningen.

Den 43 paragrafen stadgar: "Vid detta riksens äm-
betsmäns årlige möte och sammankomst skall intagas
god underrättelse om allt riksens, så ock dess inbygga-
res och undersåtars tillstånd och villkor; och kan tillika
med dem samtliga berådslås och föravskedas de ären-
den, som eljest icke behöva en allmänlig riksdag.

Till det fogar § 44, att man kan behöva ständernas
betänkande eller ha något märkligt att kommunicera
dem, som dock icke kan ske för tids- eller andra skäl.
"då skole till desse för:e riksens ämbetsmän förskrivs
av ridderskapet tvenne av var lagsagu, och så bisperne

och superintendenterna av Sverige och Finland samt en fullmäktig av Stockholm, Uppsala, Göteborg, Norrköping, Åbo och Viborg”.

§ 45 fortsätter: ”Men var saken kräver en allmän sammankomst såsom på en konungs kröning eller av andre märkelige orsaker; där skole vare tillstädes . . . och desses sammankomst, möter och beslut skole aktas och hållas för rätta allmänna riksdagar, emot vilken ingen haver att säga, som konungen och riket med hörsamhet och lydno är underkastat”.

De redovisande ämbetsmännen skall således vid sina möten även kunna fullgöra en del av riksdagens uppgifter och, förstärkta med representanter för de högre stånden, kunna träda i stället för denna. Den egentliga riksdagen framstår här som en undantagsföreteelse, avsedd för konungs kröning och andra extraordinära tillfällen. Tolkningen finns tidigare klart uttalad av Hessler och är för mitt sätt att se den enda möjliga.⁴⁰

Om jag nu sammanfogar, är det till att börja med uppenbart – och det är ingen nyhet – att regeringsformen knyter an till hela det föregående förvaltningsarbetet. Axel Oxenstierna hade där arbetat samman med Gustav Adolf; målet för dem båda var att skapa en statsmakt stark nog att bära upp den militärstat som nu tog form. Men Gustav Adolfstidens statsbygge går parallellt med en kunglig maktexpansion, som var betingad av kungens grepp om krigsmakten, förvaltningen och prästerna och av hans påtagliga förmåga att driva sin vilja. Han har på intet sätt låtit sig hindra av de förvaltningsformer han själv varit med om att skapa utan ändrat och brutit genom när han så fann nödvändigt.

I regeringsformens system finns ingen plats för detta personliga regemente. Axel Oxenstierna hade nu fått möjlighet att foga samman den förvaltningsbyggnad han länge arbetat med. Han gör det så att han låter förvaltningen helt ta över, en fast och orubblig förvaltning med ledningen hos en högaristokratisk elit. Samtidigt fogas landshövdingarna in som led i den statliga kontrollapparaten. Att det är en toppenstyrd organisation som modelleras, framgår bl a av reglerna för ansvar och redovisning, utformade så att de höga ämbetsmännen får kontroll över hela förvaltningen. Och denna skall nu också ta över åtskilliga av de uppgifter som tidigare vilat på representationen.

Regeringsformen skapar således ett alternativ till den kungastyrda staten, en statsmakt ledd av de höga ämbetsmännen, stark nog att kunna styra ett land mitt uppe i ett stort krig och stark nog att kunna övervinna även en förmyndartids svå-

righeter.

Men Axel Oxenstierna har velat gå längre än så. Regeringsformen skulle gälla för all framtid och gälla även under myndig konung. Den har, därom råder intet tvivel, tänkts som en barriär mot framtida olämpliga monarker. Det är gamla rådsrepublikanska tänkesätt som här kommer fram. Hur detta skall kunna förenas med synen på Gustav Adolf och Axel Oxenstierna i enig samverkan – det är inte min sak att reda ut.

IV

En av den nya regeringens första uppgifter blev att sätta regeringsformen i verket och etablera förvaltningsorganen med stater och personal, i förekommande fall med nya instruktioner. I detta sammanhang tillkommer även en instruktion för landshövdingarna, utfärdad den 8 januari 1635. Formellt avser den en enskild landshövding men kom att tillämpas för samtliga och brukar räknas som vår första allmänna landshövdinginstruktion. Som Sörndal påpekar, återgår den på förarbeten från 1620-talet, då man planerade en uppboordsordning och en ståthållarinstruktion. Förslagen var uppsatta av Axel Oxenstierna och hade överarbetats av Gustav Adolf. De lades fram vid ett möte med ståthållare och andra förtroendemän 1623, men framkallade då åtskillig kritik från den äldre generationen ståthållare, som värjde sig mot sina nya uppgifter, främst de av kameral natur. Uppboordsordningen blev icke desto mindre utfärdad, medan landshövdinginstruktionen fick ligga.⁴¹

Betecknande nog aktualiserades den omedelbart efter Gustav Adolfs död, när rådet diskuterade de frågor som Per Brahe skulle ta upp med kanslern i Tyskland. En av dem gällde ”vad förordningar man ärnar göra i landet med ståthållarne”. Att svaret blev positivt framgår av ärendets fortsatta gång. Den 20 mars 1633 var det före i rådet, då man tyckte det var klokast att ännu ej göra någon ändring med ståthållarna. De var då närvarande vid riksdagen och uppkallades samma dag till rådet, där de fick veta att tiden var för kort att nu göra någon förändring men att man avsåg göra ”instruktioner för alla ståthållare”. Samtidigt bad man dem laga så ”att allmogen icke må hava orsak att löpa hit upp och klaga”. Först på hösten 1634 är instruktionen på nytt aktuell i rådet, den 16 december som uppläst koncept.⁴²

Notiserna ger en antydning om den vikt som den nya regimen fäst vid sina relationer till ståthållar-

na, eller landshövdingarna som de nu började kallas. Deras betydelse framgår också klart av den nya instruktionen, som uppenbart tar sikte på situationen efter Gustav Adolfs död.⁴³

Det inskärpes redan från början att landshövdingen skall hålla undersåtarna i hörsamhet mot drottningen och Sveriges krona och under hennes omyndighet vid alla förefallande lägenheter "remonstrera undersåtarna vad stor börda de höga herrar (förmyndarna) hänger på halsen, vad nit och iver de draga och använda till alles och vars och ens välfärd och således inplanta i deras hjärtar en god mening om närvarande riksens stat och regering" (§ 2, 3). Än mera påfallande är § 5, enligt vilken landshövdingen skall hålla land, städer, hus och gårdar "H M:t och kronan till trogen hand". Om det skulle hända drottningen något, skall de hållas till kronan enligt tidigare beslut "och på det fallet stånde landshövdingen så därutinnan som allt annat vad hans kall vidkommer, de fem höga ämbeters samtlige bud och förbud, hörsamhet och lydno, intill dess samtlige riksens råd och ständer sig om en viss succession förenat hava". Den medeltida slottsloven har här transformerats till en lokalförvaltningens skyldighet att vid interregnum lyda riksämbetena som då representerar riket.

I det följande systematiseras landshövdingens åligganden så som § 7 anger: han skall som "konungens vicarius, eller högbe:te fem collegiers executor näst religionen och gudstjänsten förnämliken hava ögat på fem huvudstycken, nämligen justicien, krigsväsendet, sjöstaten, landsregeringen och ränterne". Räntorna skall han handlägga tillsammans med den närmast ansvarige, landsbokhållaren, som direkt svarade inför kammarkollegiet och hade en egen instruktion att följa (§§ 25, 26).

För övriga områden ges ingående anvisningar, där landshövdingen genomgående förbjödes att befatta sig med det som faller under andra ämbeten. Däremot skall han kontrollera allt och alla. Han har således inget befäl över krigsfolket och fästningarna, men skall övervaka utskrivningarna och arbetet på fästningarna. Han skall inte fälla dom men övervaka att rättvisa skipas. Likaså se till att lagmän och häradsövdingar, som icke förestår sina ämbeten, i sitt ställe sätter lämpliga underlagmän och lagläsare. Även att lämpliga personer utses till borgmästare, syndicus och stadsskrivare. Han skall också i en rad specificerade hänseenden övervaka städernas förvaltning.

Kontrollaspekten är likaledes aktuell i de detaljerade föreskrifterna om vilka handlingar som

skall upprättas och var och hur de skall arkiveras. Länsstyrelsen är här organet mellan det lokala och centrala planet; den skall granska insända handlingar, behålla ett exemplar och översända ett till det aktuella kollegiet. Även landshövdingarna själva står under kontroll; de skall som redan framgått redovisa årligen för regeringen eller kollegierna och dessutom slutredovisa sin förvaltning vart tredje år; ämbetsperioden var nämligen till en början tre år. (§§ 44, 45)

Instruktionen ger även föreskrifter om opinionsövervakningen (§§ 27–31). Landshövdingen skall vara tillgänglig för befolkningen, ta emot och handlägga suppliker o s v. Så också vid resor i länet.

Landshövdingeinstruktionen har således sin bakgrund i läget vid förmyndartidens början och syftar till att stärka den nya regimen genom att till den fast knyta den regionala förvaltningen och dess organ. Man har då systematiserat och fört vidare principer som redan tidigare kommit till uttryck; landshövdingarna skall nu inte längre utöva militära eller judiciella funktioner utan i stället övervaka och kontrollera all den förvaltning som hörde under de fem kollegierna. Denna uppgift blir den centrala och inskärpes i paragraf efter paragraf, allt i syfte att på det lokala planet tillvarata regeringens och centralmaktens intressen.

V

Bland Axel Oxenstiernas många förslag till instruktioner finns en odaterad "Ordning vid regeringens deliberationer att hålla". En sådan var också påkallad; trots allt tal om att de höga ämbetena varit av ålder var en deras regering en nyhet. Bestämmelserna visar – liksom regeringsformen – den centrala position som kanslern och kansliet skulle komma att intä. Han skulle själv eller med sitt kollegium överväga vad som borde tas upp till överläggning, och på samma sätt skulle de andra kollegierna i kansliet anmäla vilka frågor de ville få behandlade. Likaså anges dagar och klockslag för regeringens och rådets sammanträden, som tillsammans med kollegiesammanträdena skulle ta alla veckans dagar i anspråk. Ej nog härmed har Axel Oxenstierna ägnat flera punkter åt olika förbud med straffpåföljder. Däribland punkt 8: "Ingen blanda otidig skämt eller andre discusser in, intet hörande till den materie, vid straff av . . .".⁴⁴

Det skulle med andra ord inte bli någon sinekur att sitta i denna regering. Riktigt så har det

dock inte gått till; hemmaregeringen hade inte Axel Oxenstiernas arbetsvanor. Även i övrigt blev rutinerna andra än han avsett, i det regering-
en gick samman med rådet på ett sätt som gjorde gränserna oklara. Under hösten 1634 etablerade man de nya ämbetsverken och sände nästa år Salvius till Tyskland för att få kanslerns synpunkter på organisationen. I sitt svar inskräppte han vikten av en klar gränsdragning mellan regering, råd och kollegier, fasta regler för ärendenas avgörande och fasta arbetstider. På våren 1636 lät regeringen anordna den revision över kollegierna som regeringsformen föreskrev. Bristerna befanns många, främst i de senast inrättade krigs- och amiralitetskollegierna. Genomgående klagades också över att riksråden inte gjorde regelbunden tjänst i kollegierna.⁴⁵

Kort därefter kom Axel Oxenstierna tillbaka och intog sin plats i regeringen. Tidigare meningssmottagningar kunde nu utjämnas och styrelsen fick en fastare ledning med den egentliga regeringen i centrum. Betecknande nog vände sig kanslern nära nog omedelbart mot oppositionens främste talesman, Johannes Rudbeckius. Han tvangs till avbön för några oförsiktiga åtgärder och förbigicks när ny ärkebiskop skulle utses. Kanslern lyckades dessutom återställa det tidigare samarbetet mellan statsledning och biskopar. Han visade sig också kunna hantera samtliga mötesformer, även riksdagen som han i regeringsformen satt på undantag. Till regeringens allt säkrare ställning bidrog framgångarna i tyska och danska krigen.⁴⁶

Utfallet av revisionen med ämbetsverken har anförts som belegg på förvaltningssystemets svaghet; Odhner använder till och med rubriken "Oordningen i förvaltningen fortfar". Det anmärkningsvärda är snarare att den företogs. Liksom Axel Oxenstiernas många föreskrifter visar den att man nu kan ställa krav på systematik och fasta arbetstider, även på de högsta ämbetsmännen. Motsvarande utveckling inom de tyska staterna har karakteriserats som en förvaltningens disciplinering och professionalisering, och det är det saken gäller även i Sverige. Betecknande nog fullföljde man nu också de planer på ämbetsmännens inskolning som auskultantsystemet innebär. Det har inte alltid gjort ämbetsmännen till anhängare av det högadliga systemet. Men väl till statsmaktens befrämjare.⁴⁷

Med detta är jag inne på frågan om regeringsformen som styrmedel. Det kan inte råda någon tvekan om att den betytt åtskilligt för att stabili-

sera den nya regimen, som nu stod i spetsen för en fast organiserad förvaltning. Det fanns visserligen inom dess led lågadliga ämbetsmän som inte utan vidare kunde identifiera sig med den högadliga regimen. Men deras opposition kunde ännu inte komma till uttryck. Detta till skillnad från den som växte fram under den s k ståndsstriden och manifesterades vid riksdagarna och i de många pamfletterna. De ofrälse kraven, i den mån de preciserades, var att köpegodsen skulle gå tillbaka och frälset betala nya skatter lika med andra. Men de tillbakavisades alltid. Det man främst diskuterade var emellertid utskrivningar och bevillningar, och här har regeringen gått fram med påtaglig försiktighet. Uttaget av skatter och krigsfolk var lindrigare än under Gustav Adolfs senare år, och i kritiska lägen har man regeringsformen till trots funnit det angeläget att söka kontakt med ständerna. Det är intressant att se vilka medel man då tar i bruk.⁴⁸

Efter 1633 års riksdag uppmanades landshövdingarna att söka begränsa besvärerna och helst själva avgöra ärendena. Inför 1635 års riksdag beslöt man dessutom skriva till biskopar och landshövdingar "att de förmedelst prästerskapets cooperation så laga, att till riksdagen ej må komma någre opproriske bönder av promiscua plebe, utan beskedlige, redlige män, som äre av någon discretion och vele sitt fädernesland väl". I breven uppmanades landshövdingarna att genom arrendatorer, lagläsare och länsmän söka få lämpliga riksdagsmän utsedda, icke sådana "framtalige och ovederhäftige" män som tidigare. Vid riksdagen finner vi sedan landshövdingarna som övertalare av bönderna, som de också lyckades förmå till fortsatta krigsbevillningar.⁴⁹

Vi får här hela kontrollapparaten mobiliserad, utom prästerna nu även landshövdingar och olika lokala tjänstemän. De skall kontrollera vad som sker vid häradstingen, både valen och besvärerna. Sedan Gustav Adolfs tid hade prästerna dessutom uppgiften att göra upp de hushålls- och personlängder som låg till grund för utskrivningar och nya skatter. De gjorde flera försök att bli befriade, men fick ständigt veta att deras medverkan var nödvändig: "De döpa barn och jorda, de veta bäst mantalet", hette det 1634. Det vi här möter är en statsmakt som bevakar och registrerar sitt folk, från vaggan till graven.⁵⁰

Det fanns dock svaga länkar i kontrollsystemet. 1638 fann man det nödvändigt att inkalla riksdag. Läget i Tyskland var besvärligt; man behövde utskrivning och bevillningar och hade dessutom

sett sig tvungen att trots regeringsformens förbud göra nya gods försäljningar. Förhandlingarna leddes av Axel Oxenstierna, som själv gick i diskussion med stånden, också med bönderna som bearbetats av landshövdingar och biskopar. Man lyckades utverka både utskrivning och beviljningar, däribland en ny sådan. Besvären behandlades välvilligt men utan ändringar i sak. Även i övrigt försummade man – till skillnad från 1635 – att ge riksdagsbönderna någon eftergift med sig hem.⁵¹

Följden blev irritation, också över rannsakingar som kammarkollegiet satt igång. Till det kom missnöjet med gränstullarna och tullen vid införseln till ständerna, och som resultat av allt detta en allmän oro, på sina håll upplopp. Regeringen var till en början oförstående; en deputation bönder fick av Axel Oxenstierna höra vad de lovat vid riksdagen och att rannsakingen berodde på de många falska skattelängderna; det fanns präster som skrivit bort hela byar. Småningom insåg man lägets allvar och beslöt göra en rundresa i Sverige 1639. En rad möten ägde rum med landshövdingar, biskopar, superintendenter, lagläsare och ombud för domkapitel och städer. Bönderna fick tillfälle att inge besvär och mötte dessutom upp vid tingsrannsakingarna.⁵²

Mötena ledde till resultat; Axel Oxenstierna och hans kollegor lyckades tala allmogen till rätta och lugnet återställdes. Uppbördsmännen blev syndabockar, men påfallande nog också församlingspräster som anklagades för att ha upphetsat allmogen. De man litade till var i stället landshövdingar och lagläsare som manades att övervaka tillståndet i landet, avhjälpa klagomål och sörja för god rättskipning. Vid ett möte i Jönköping fick de ingående anvisningar härom och lagläsarna även kritik för olika försummelse. Bland dem "att de låta sig bruka uti någre ärenden, som löpa emot kronan och deras eget kall och ämbete, i det de allmogens oskälige postulater och anfordran fatta på papperet och bekräfta med härads-signet, i den staden de borde remonstrera dem vad orätt är, och vad kronan lida och tåla kan".⁵³

Materialet från denna rundresa låter oss se systemet i funktion på det lokala planet. Det säger också något om dess konsekvenser för den lokala självstyrelsen. Odhner talar i detta sammanhang om centralisationens negativa följder för "folkets kommunala och politiska frihet" och menar att "det gamla kommunallivet på landet alltmer aftynat under denna inverkan".⁵⁴ Det säger sig själv att en så genomgripande förändring inte gärna kan ha fullbordats under den korta förmynd-

artiden. Men den bör ändå diskuteras med denna tids förhållanden som utgångspunkt.

Själv demonstrerar Odhner sina påpekanden egentligen bara med städerna, där centralmaktens ingripanden är väl kända. Detta till skillnad från den lokala självstyrelsen i övrigt, om vilken det bara kan konstateras att den självstyrande tingsförvaltningen är stadd på avskrivning och att hela detta område hör till landshövdingarnas bevakningsfält.⁵⁵ Som det framgick, hade de bl a till uppgift att kontrollera riksdagsvalen och besvärens uppsättande. Här skulle även präster och olika lokala tjänstemän medverka. Påverkningsskanalerna är så många att det blir något av ett problem, att bönderna kunde framföra så vittgående yrkanden som de faktiskt gjorde.

Jag erinrar då om att förmyndarregeringen likom varje annan regering erkänt undersåtarnas rätt att besvära sig. Besvärsrätten har varit något av en säkerhetsventil, nödvändig i lägen där man riskerade att missnöjet tog sig farliga uttryck.⁵⁶ Denna besvärens funktion kommer tydligt fram vid 1639 års möten, och det är så de har hanterats av regeringen. Men det framgår då också att kontrollsystemet inte har fungerat i alla sina led, vilket i förbigående sagt bör ha varit en faktor av betydelse för att bevara den självstyrelse som fanns kvar. Framför allt ser vi nu följden av att Axel Oxenstierna inte lyckats få grepp om församlingspräster. Det var också med stark irritation som han vände sig mot dem och även varnade lagläsarna för att bistå bönderna med deras besvär.

Denna samverkan mellan präster och bönder och ofrälse stånd överhuvud – även mellan ofrälse och lägre byråkrati – kvarstod som ett problem under hela förmyndartiden. Inte så att regeringen alltid mötte en opposition av detta slag. Men man riskerade den så snart gemensamma intressen band dessa kretsar samman mot adeln. I detta läge har regeringens beviljningspolitik måst bli återhållsam, och den oxenstiernska förvaltningsstaten har inte heller fullt kunnat etableras. Men omvänt har denna förvaltning varit regimens främsta stöd i de svårigheter den hade att bemästra.

VI

Som känt är har varken Kristina eller Karl X Gustav känt sig bundna av regeringsformen. Karl Gustav har dessutom handlat direkt mot den, när han i sitt testamente förordnade en förmyndarregering, som även innefattade änkedrottningen och hans broder, pfalzgreven Adolf Johan. Någon

de höga tjänstemännens regering har ingen av dem velat inrätta; under Karl Gustavs frånvaro i krig var det liksom under Gustav Adolfs rådet som fungerade som hemmaregering. Båda har de dessutom sökt etablera direkt kontroll över förvaltningen, men oftast fått nöja sig med att gå vid sidan av de vanliga organen.

Perioderna av myndig konungs regering var dock korta; redan 1660 var en ny förmyndarregering installerad, och ur den hade betecknande nog Adolf Johan uteslutits. Förmyndarna skulle även nu följa regeringsformen, som omformats så att den gav större inflytande åt rådet och ständerna. Karl XI:s myndigblivelse 1672 inledde en ny förändring, där till att börja med kungamakten gradvis expanderar, men där under 1680-talet ett helt nytt system, enväldets, etableras. Man hade nu fått den illvillige konung Jakob De la Gardie varnat för – med Axel Oxenstiernas ord en fåvitsk konung. Och mot honom hjälpte ingen regeringsform. Den blev tvärtom omedelbart ogiltig-förklarad.

Åtgärden var följdriktig. Regeringsformen hade skapat ett alternativ till den kungastyrda staten och spelat en stor roll som styrmedel under förmyndarperioderna. Tidigare monarker hade brutit ut grupper av ärenden och lagt dem under sina förtroendemän och även i övrigt naggat organisationen i kanten. Men i sina väsentliga delar hade detta oligarkiska system levat kvar både som förvaltningssystem och i rätt hög grad även som regeringssystem. Den stora förändringen kom först med den administrativa storslakt, som genomfördes av Karl XI och hans män och innebar inrättandet av en rad nya organ och kommissioner och ett genomgående beroende av kungen. Att även den enväldige monarken tillämpat fasta rutiner i sin ärendeberedning har Anna-Brita Lövgren visat. Men också att det berott på honom vilka organ han ville utnyttja.⁵⁷

Till förändringarna hör det nya tjänsteförhållande som nu uppstår. I det tidigare systemet hade både officerare och ämbetsmän blivit allt mer beroende av beneficierna; de gods som under ärftlig rätt utdelades som belöning och var desto viktigare som de egentliga lönerna utgick ytterligt ojämnt och ibland kunde alldeles utebli. Men godsbeståndet var begränsat och hade nästan helt förbrukats vid tidigare demobiliseringar. Efter 1670-talets krig fanns inte mycket kvar att tillfredsställa den nya generationen donationskrävare med. Men här skapade reduktion och räfst nya resurser, som gjorde det möjligt att tillgodose fordringar och anspråk och betala lö-

ner samt inrätta det indelningsverk, inom vars ramar både officerare och delar av byråkratin kunde placeras. Det är denna tryggade lönesituation som förklarar deras uppslutning kring enväldet och de nya organisationsformerna.⁵⁸

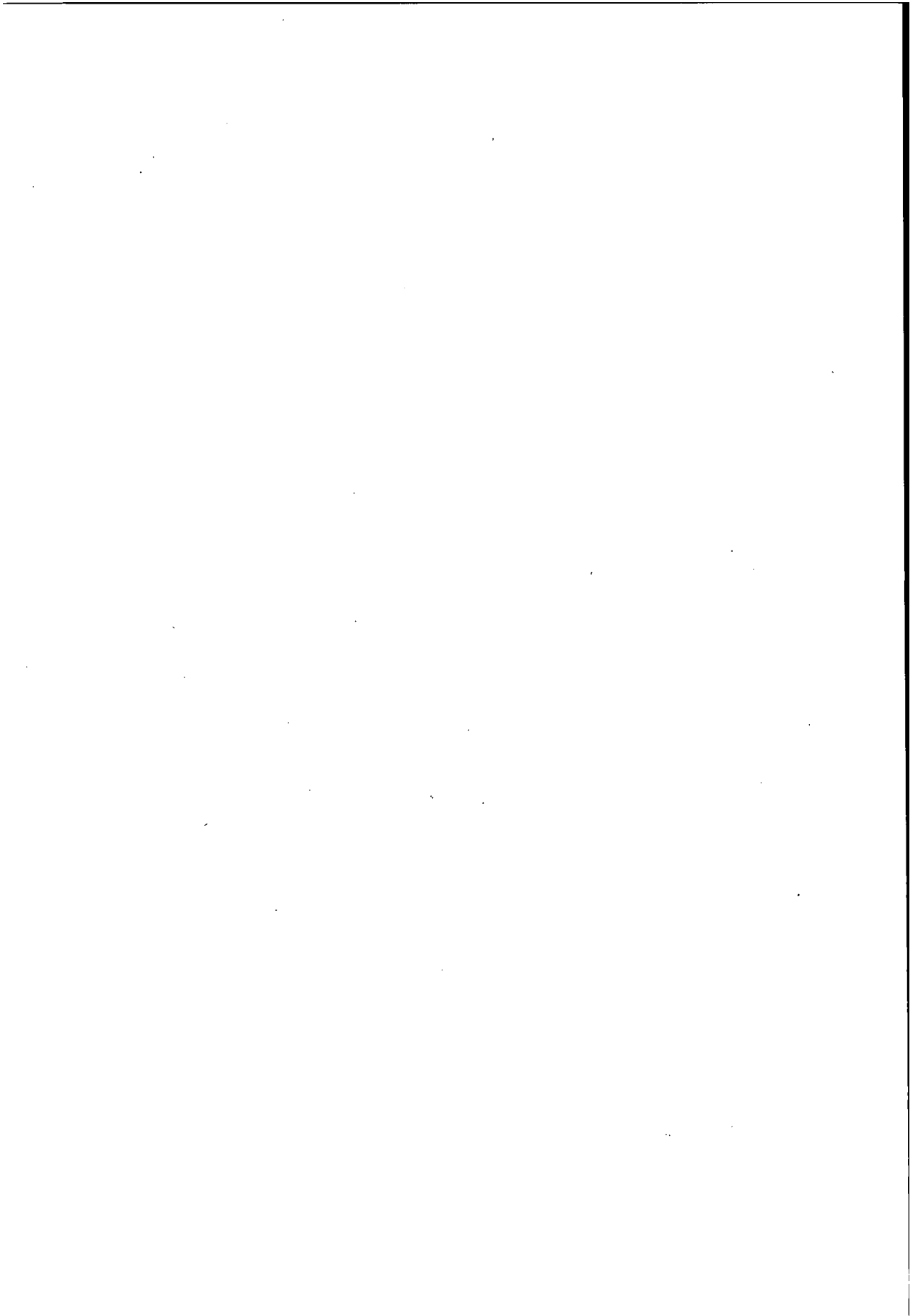
Vad som däremot bestod och under enväldet vidare utvecklades var det kontrollsystem, som kommit att bli ett alltmer karakteristiskt drag i den svenska 1600-talsstaten.⁵⁹ Det hade etablerats under Gustav Adolf för att tillgodose militärstatens krav på ett effektivt uttag av skatter och krigsfolk och för att hålla befolkningen lugn. Axel Oxenstierna hade vidarefört det genom de många kontrolluppgifter han lagt på den regionala förvaltningen. Det som nu kom till var alla de rannsakingar som företogs i samband med reduktionens och indelningsverkets genomförande och syftade till att fastställa hemmanens verkliga bärkraft. Dessutom kyrkobokföringens slutliga infogande under staten genom 1686 års kyrkolag, där det nu också stadgades om skyldighet att registrera flyttningar. Det skulle i fortsättningen inte bli särskilt stora möjligheter att undgå statens och kyrkans förenade övervakning.

Noter

1. Se bl a A Mellbourn, Axel Oxenstierna symbol för mänskligare byråkrati, DN 26.1 1984, B Hedvall, Gå hem och läs historia, Expressen 26.4 1984.
2. A A Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut, 3, 1733, s 2056 ff.
3. N Ahnlund, Ständsriksdagens utdaning 1592–1672, Sveriges riksdag I:3, 1933, s 188 ff, En misslyckad omvärdering, Sv D 12.5 1937, Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död, 1940, s 730, Tradition och historia, 1956, s 72 ff. S A Nilsson, 1934 års regeringsform, Scandia 1937, s 1 ff, Axel Oxenstierna och regeringsformen 1634, Scandia 1937, s 228 ff. Jfr U Sjärdell, Det historiografiska 1930-talslandskapet, Lychnos 1982, s 145 ff.
4. C A Hessler, Gustav II Adolfs konungaförsäkran, Scandia 1932, s 167 ff, Den svenska ständsriksdagen, Scandia 1935, s 19 ff, F Lagerroth, Frihetstidens författning, 1915, s 121 ff, E Hjärne, Från Vasatiden till Frihetstiden, 1929, s 42 ff.

5. Hessler, *Scandia* 1932, s 167 ff, G Barudio, *Absolutismus – Zerstörung der 'libertären Verfassung.'* Studien zur karolinischen Eingewalt in Schweden, 1976, N Runeby, "Godh politie och regemente", i *Gustav II Adolf – 350 år efter Lützen*, utg av Livrustkammaren, 1982, s 83 ff.
6. S A Nilsson, *Militärstaten i funktion*, i *Gustav II Adolf – 350 år efter Lützen*, s 31 ff, *Krona och frälse i Sverige 1523–1594*, 1947, s 118 ff.
7. D Gaunt, *Utbildning till statens tjänst*, 1975, s 31 ff, N Runeby, *Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kompetensbestämt ämbetsmannastånd: en exempelsamling, med där anförd litteratur. särskilt J Gebhardt, Politische Demokratie und soziale Gewaltenteilung in Schweden, i Bönder, bördor, börd i 1600-talets Sverige*, 1979, s 287 ff, L Niléhn, *Peregrinatio academica*, 1983, s 61 ff. Jfr här och för det följ även CI Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms: Swedish Antecedents and the Process of Reception*, 1979, passim.
8. S A Nilsson, *Från förläning till donation*, *Historisk tidskrift (HT)*, 1968, s 401 ff.
9. *Samling af instruktioner för högre och lägre tjänstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland*, utg av C G Styffe, 1852, s 93 ff, *Konung Gustaf II Adolfs skrifter*, utg av C G Styffe, 1861, s 7 ff, S A Nilsson, *Hemlandet och de stora krigen under Gustav II Adolfs tid*, *Saga och sed 1973–74*, s 140.
10. S A Nilsson, *Krig och folkbokföring under svenskt 1600-tal*, *Scandia* 1982, s 12 ff.
11. Ahnlund, *Sveriges riksdag I:3*, s 146, S A Nilsson, *Gustav II Adolf, Svenskt biogr lexikon (SBL)*, 17, 1969, s 447.
12. N Runeby, *Monarchia mixta*, 1962, s 79 ff.
13. Ahnlund, *Sveriges riksdag I:3*, s 141 ff, Nilsson, *SBL* 17, s 447.
14. *Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling (AOSB) II:3*, 1890, s 109 ff, Nilsson, *Saga och sed 1973–74*, s 153.
15. S A Nilsson, *Reaktionen mot systemskiftet 1611*, *Scandia* 1950, s 1 ff, *Gustav II Adolf, SBL* 17, s 447, 450 f.
16. Lagerroth, s 121 ff, Runeby, *Monarchia mixta*, s 93 ff.
17. Å Kromnow, *Johan Kasimir, SBL* 20, 1973, s 207, Nilsson, i *Gustav II Adolf – 350 år efter Lützen*, s 43 f.
18. Nilsson, *Saga och sed 1973–74*, s 151, *Svenska riksrådets protokoll (SRP)* 1, 1878, s XLII.
19. För det föregående se Nilsson, *HT* 1968, s 409 ff, *Saga och sed 1973–74*, s 152 ff samt *AOSB II:3*, s 193.
20. *SRP* 2, 1880, s. 251 ff.
21. *AOSB I:7*, 1926, s 699, 704 ff.
22. *AOSB I:7* s 718 f, I:8, 1942, s 233 f.
23. Ahnlund, *Tradition och historia*, s 72 ff.
24. *SRP* 3, 1885, s 30 ff, Ahnlund, *Tradition och historia*, s 85, *Kromnow, SBL* 20, s 208.
25. För den följande händelseutvecklingen se Ahnlund, *Sveriges riksdag I:3*, s 193 ff och Nilsson, *Scandia* 1937, s 25 ff.
26. Stiernman, *Alla riksdagars . . . beslut*, 2, 1729, s 853.
27. Nilsson, *Saga och sed 1973–74*, s 162 ff.
28. Ahnlund, *Sveriges riksdag I:3*, s 198, 201.
29. *Sveriges och ridderskaps och adels riksdagsprotokoll (SRAP)*, 2, 1856, s 74 f., *Sveriges regeringsformer 1634–1809*, utg av E Hildebrand, 1891 s 33.
30. Jfr S A Nilsson, *Den karolinska militärstaten*, i *Tre Karlar*, utg av Livrustkammaren, 1984, s 32.
31. *SRP* 3, s 144, Nilsson i *senast a a*, s 33.
32. *AOSB II:3*, 1890, s 339, II:5, 1893, s 538.
33. *Den utfärdade regeringsformen enligt Sveriges regeringsformer*, s 1 ff, *Axel Oxenstiernas förslag i AOSB I:1*, 1888, s 254 ff.
34. Nilsson, *Scandia* 1937, s 231.
35. Hjärne, *Från Vasatiden till Frihetstiden*, s 42 ff.
36. Jfr även Nilsson, *Scandia* 1937, s 14 ff, 28 f.
37. G Rystad, *Med råds råde eller efter konungens godtycke?*, *Scandia* 1963, s 182 ff.
38. G Engberg Lind, *Den politiske situation i Danmark efter Roskildefreden, Tradition og Kritik, Festskrift til Svend Ellehöj*, 1984, s 307 ff.
39. Jfr O Sörndal, *Den svenska länsstyrelsen*, 1937, s 38 f.
40. Hessler, *Scandia* 1935, s 31 ff, Jfr Ahnlund, *Sveriges riksdag I:3*, s 189 ff.

- ⁴¹. K A Edin, Gustaf Adolfs planer på landtregeringens organisation 1623–1624, *Historiska studier tillägnade professor Harald Hjärne*, 1908, s 223 ff, Sörndal, s 33 ff.
- ⁴². SRP 2, s 255, 3, s 75, 4, 1885, s 230, 255.
- ⁴³. Instruktionen i Samling af instruktioner, s 191 ff. Sörndal karakteriserar den inte alldeles träffande som "en omarbetad och förbättrad upplaga av den förra", s 42.
- ⁴⁴. AOSB I:1, s 285 f.
- ⁴⁵. C T Odhner, *Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare*, 1865, s 58 ff.
- ⁴⁶. Ahnlund, *Sveriges riksdag I:3*, s 209 ff.
- ⁴⁷. Odhner, s VII, Runeby, i *Bördor, bönder etc.*, s 289 ff. Gaunt, s 50. För byråkratins utbildning se även Niléhn, s 61 ff.
- ⁴⁸. Nilsson, i *Gustav Adolf – 350 år efter Lützen*, s 44, B Lövgren, *Ståndsstridens uppkomst*, 1915, s 8 ff.
- ⁴⁹. SRP 3, s 75, 5, 1886, s 164, 245 ff, Ahnlund, *Sveriges riksdag I:3*, s 211 f, G Wittrock, *Regering och allmog under Kristinas förmyndare*, 1948, s 85.
- ⁵⁰. Nilsson, *Scandia* 1982, s 13 ff.
- ⁵¹. Ahnlund, *Sveriges riksdag I:3*, s 219 ff. Under 1635 års riksdag var man inom rådet fullt på det klara med nödvändigheten av eftergifter för allmogen, inte minst med hänsyn till riksdagsböndernas auktoritet hos sina valmän: "ty att släppa dem hem och intet gratificera dem i någon måtto är intet rådeligt, ty sålunda skole de intet blive välkomne hem till de andre i landet", heter det i rådsprotokollet, SRP 5, s 241. Man avstod också till sist från nästa års utskrivning.
- ⁵². Förloppet kan följas i mötesprotokollen och i Wittrocks detaljerade redogörelse, SRP 7, 1895, s 25 ff, Wittrock, s 211 ff.
- ⁵³. SRP 7, s 515 f, 519 f.
- ⁵⁴. Odhner, s 193. Hans omdömen är intressanta med tanke på hans statscenterade historiesyn. Till bakgrunden hör förmodligen debatten kring de nya kommunalförfattningarna 1862; Odhners bok kom 1865.
- ⁵⁵. För den självstyrande tingsförvaltningens undergång, se allmänt A W Boisman, *Om rättskontrollerna i den svensk-finska civila inre förvaltningen med särskildt afseende å I. Den judiciella sjelfstyrelsen i häradet eller det svensk-finska "Selfgovernment"*, 1908, samt J Lindegren, *Den svenska militärstaten 1560–1720, i Magtstaten i Norden i 1600-tallet og de sociale konsekvenser*, 1984, s 124 ff. Jag hänvisar även till Lindegrens pågående forskningar härom.
- ⁵⁶. För synen på besvären som nödvändig kommunikation mellan lokalsamhälle och centralmakt hänvisar jag till en pågående undersökning av fil lic. Sven Lindblad, Uppsala.
- ⁵⁷. A B Lövgren, *Handläggning och inflytande. Beredning, föredragning och kontrasigering under Karl XI:s envælde*, 1980, passim.
- ⁵⁸. Härom Nilsson, *Den karolinska militärstaten, i Tre Karlar*, s 43.
- ⁵⁹. *Ibidem*, s 46.

Mellan historia och "biopolitik": Axel Brusewitz' statsvetenskapliga program 1905–23

AV GERT HORNWALL

Inledning. Arvet från S. J. Boëthius

Axel Brusewitz började sin vetenskapliga bana som historiker. Under åren omkring 1905 besökte han Harald Hjärnes licentiatseminarium och publicerade 1906 i *Historisk tidskrift* uppsatsen "Ur den nyare Napoleonlitteraturen". Han övergick emellertid senare till statskunskapen och blev 1909 licentiat i detta ämne.

År 1913 disputerade Brusewitz för filosofisk doktorsgrad på avhandlingen *Representationsfrågan vid 1809–10 års riksdag*. Som dess främsta vetenskapliga resultat framstod att han uppvisade tillkomsten av en radikal fraktion vid grundlagsriksdagens början. Han kunde därmed lösa det statsvetenskapliga problemet hur det konstitutionsutskott, som utarbetat förslaget till regeringsform, några månader senare kunde framlägga ett genomgripande radikalt reformprogram i representationsfrågan. Avhandlingen var en idéhistorisk studie av de radikala strömningarna och utarbetad med historisk metod. Efter disputationen förordnades Axel Brusewitz till docent i statskunskap vid Uppsala universitet.¹

Axel Brusewitz' idéhistoriska intresse hade grundlagts under studierna för Simon Johannes Boëthius. Denne som tidigare varit professor i historia vid Uppsala universitet hade 1902 kallats till skytteansk professor i vältalighet och statskunskap. I sin installationsföreläsning *Om ideologisk och empirisk forskning inom statsvetenskapen* analyserade han de empiriska och ideologiska forskningsmetoderna och kom till resultatet för de "historiskt-statsvetenskapliga disciplinerna" att båda bör finnas. Statsvetenskapen bör vara "verkligt empirisk – vara verklig erfarenhetskunskap", men den ideologiska forskningen är av stor betydelse och "studiet av de ideologiska statsteorierna är också för statsvetenskapen synnerligt fruktbart".² I sin undervisning som

professor i statskunskap lade han stor vikt vid grundläggande teoretiska problem och studiet av de politiska idéernas historia.³

Rudolf Kjellén skytteansk professor. Debatten om historisk metod

Sedan S. J. Boëthius pensionerats kallades år 1916 till hans efterträdare som skytteansk professor Rudolf Kjellén, professor i statskunskap med statistik vid Göteborgs högskola. Med denne blev en företrädare för den organiska statsuppfattningen innehavare av den skytteanska lärostolen.

Kjellén sammanfattade sin åskådning i verket *Stormakterna*, vars första upplaga utkom 1905, och i *Staten som livsform*, publicerad 1916. Han framlade där flera versioner av organismteorin, enligt vilken själva grunden är staten som en biologisk organism, kämpande för tillvaron i konkurrens med andra stater. Dess liv bör därför utforskas genom ett "biopolitiskt" studium, fördelat på fem grenar, avseende gränsförhållanden och morfologi, naturresurser, befolkningsutveckling och "folksjäl", sociala förhållanden samt författningspolitisk struktur.⁴

Kjellén framlade sitt forskningsprogram i installationsföreläsningen 1916. Han vände sig mot uppfattningen om staten som principiellt blott ett rättssubjekt och statskunskapens begränsning till en exklusiv författningskunskap. Statskunskapen måste också behandla statens egenskap av "social kraft". I förhållandet till andra stater uppträder den som makt. I dess väsen ingår både "rätts- och maktelement, både sedlighet och organisk drift". Staterna är som människorna "sinnligt-förnuftiga väsen". Kjellén utvecklade de fem aspekter, under vilka staten som företeelse borde studeras.⁵

Med särskild betoning betonade Kjellén "emancipationen från historien". Historien är bunden vid tidsperspektivet och har intresse för staterna en-

dast då de är "i rörelse". Statskunskapen åter har "sitt rumperspektiv i det närvarande och sin primärt deskriptiva metod".⁶ Programmet skulle, menade Kjellén, ses som en forskningsinriktning på längre sikt. Tillsvidare måste för lärareprogrammet gälla "en begränsningens lag", bestämd av hänsyn till universitetets tradition och kravet på kontinuitet i undervisningen. Formuleringen kunde tolkas som innehållande en udd mot docenterna i statskunskap Gunnar Rexius och Axel Brusewitz, båda skolade under Simon Johannes Boëthius.

Kjellén sekunderades av sin meningsfrände Hjalmar Haralds, som disputerat för Harald Hjärne men som tidigare samarbetat med Kjellén inom den göteborgska unghögern.⁷ Rexius hade år 1915 publicerat ett stort arbete *Det svenska tvåkammerssystemets tillkomst och karaktär*. I en recension angrep Haralds den "historiska" riktning, som behärskat statskunskapen i Uppsala och som satt sin prägel också på Rexius' doktorsavhandling. Ännu skarpare blev Haralds' kritik av Brusewitz' avhandling, som förklarades vara "ett typiskt exempel på den författningshistoriska Kleinkunst, som ett ensidigt fasthållande vid historiskt-filologisk metod inom statsvetenskapen medför". Skildringen med historisk metod av det radikala programmet i representationsfrågan präglades – menade Haralds – av påtaglig valhänhet i fråga om de filosofiska idéerna.⁸

I ett genmäle bemötte Rexius utförligt Haralds' synpunkter. Metodiskt ansåg han sig vara i sin fulla rätt att använda övervägande historisk metod, då uppgiften gällt en författningshistorisk undersökning.⁹ Polemiken avslutades av Haralds, som i en efterföljande broschyr ytterligare påtalade "skyggheten" för filosofi och efterlyste den historiska metodens självbesinning.¹⁰

Studier öfver 1809 års författningskris. Motsättningar om idé- och författningshistoria inom statskunskap

Under åren närmast efter disputationen hade Axel Brusewitz ej möjlighet att i större utsträckning bedriva vetenskaplig forskning. Det för statskunskap avsedda docentstipendiet vid Uppsala universitet innehades av Rexius, och Brusewitz måste försörja sig och sin familj – han ingick 1916 äktenskap – med annan verksamhet. Vid Krigsskolan var han under en följd av år fast lärare i stats- och samhällslära. Brusewitz var också arkivman, han hade under studieåren regelbundet haft tjänst vid Landsarkivet i Uppsala. Under tjänstgöring i Riksarkivet sammanställde han nu

och publicerade 1916 *Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar*. En vetenskaplig recension vitsordade Brusewitz' ingående kännedom om materialet, som medfört ett utmärkt urval.¹¹

Brusewitz arbetade dock alltfört med de vetenskapliga problemen rörande grundlagsriksdagen, och 1917 publicerade han det arbete, som blivit hans mest kända men också mest omstridda, nämligen *Studier öfver 1809 års författningskris*. Gentemot den härskande konservativa uppfattningen att 1809 års regeringsform till såväl material som byggnad vore rent nationellt svensk – försvarad bl a av Kjellén – sökte Brusewitz uppvisa dess upphovsmäns påverkan av utländska tänkesätt och hävdade att dess balanssystem rönt tydlig inverkan av Montesquieus idéer.¹² Verket kunde betraktas som en fortsättning på avhandlingen. Den idéhistoriska framställningen var utarbetad med historisk metod och med källkritisk granskning av tillgängligt material. Det betydde inte endast en omvärdering av den härskande doktrinen om 1809 års grundlagsverk. Det innebar också indirekt ett försvar för den historiska metoden vid lösning av statsvetenskapliga forskningsproblem.

Då den efter Rudolf Kjellén lediga professuren i statskunskap med statistik vid Göteborgs högskola ledigförklarades 1916, anmälde sig Axel Brusewitz som sökande. Endast med tvekan hade han sökt för att få en kompetensförklaring, därtill uppmanad av S. J. Boëthius som förordat en offentlig prövning av hans vetenskapliga produktion.¹³ Brusewitz kompetensförklarades av Boëthius och Kjellén och placerades av dem i tredje förslagsrummet men inkompetensförklarades av den tredje sakkunnige C. A. Reuterskiöld.¹⁴ Av särskilt intresse är i detta sammanhang Kjelléns utlåtande.

Kjelléns omdömen om Brusewitz som vetenskapsman var synnerligen positiva. Dennes avhandling förklarades vara ett utmärkt arbete, "i vetenskaplig självständighet och logiskt skarpsinne" överlägset alla övriga i konkurrensen åberopade specimina. I sak vidhöll Kjellén emellertid sin tidigare uppfattning om "den nationella erfarenhetens primat". Vid den inbördes graderingen mellan de sökande hänvisade Kjellén till sin i annat sammanhang framförda uppfattning att statskunskapen var "uppenbart på glid från författningen och författningshistorien, där den förr legat, till statens lefvande realitet med där verkande krafter äfven af geografisk, demografisk,

ekonomisk och sociologisk natur". Om professuren gällt författningshistoria, skulle Brusewitz ha erhållit första rummet, under det han nu måste sättas sist av de sökande.¹⁵

Också vid bedömningen av Rexius i samma konkurrens gjorde Kjellén ett markerat principiellt uttalande. Han ansåg dennes produktion ha sin tyngdpunkt "på vetenskapens utkanter". "Dessa undersökningar af författningarnas och de politiska idéernas historiska utveckling hafva betydelse som förutsättning och träning till det rent statsvetenskapliga arbetet." Kjellén citerade sin egen formulering i ett tidigare sakkunnigutlåtande, som han nu ville upprepa.¹⁶

Brusewitz ansåg det väsentligt att Kjelléns uppfattning inte skulle stå oemotsagd. I ett långt brev till sin gamle lärare Simon Boëthius utvecklade han sin kritik av Kjelléns tänkande och hemställde att Boëthius ville belysa "den vetenskapliga likvärdigheten" av de olika linjerna inom statskunskapen.¹⁷ Boëthius tog också upp frågan. I en uppsats om tvåkammarreformen deklarerade han inledningsvis sin åsikt att sakkunnigutlåtanden i allmänhet inte borde diskuteras offentligt. Om däremot i dessa infogades principuttalanden av betydelse för utredningen av en vetenskaplig fråga, vore det inte endast befogat utan nödvändigt att objektivt granska sådana uttalanden. Boëthius ansåg analogin mellan stat och organism i viss utsträckning berättigad under förutsättning att den inte uppfattades som identitet. "Primärdelarna" i staten är människor, vilkas övertygelse och vilja får sitt uttryck i politiska idéer. Behandlingen av dessa är inte blott en träning för statskunskapen utan en självständig uppgift inom denna vetenskap. Boëthius konstaterade lätt ironiskt, att eftersom Kjellén ansåg statens liv innebära en organisk utveckling, måste kännedomen om författningens utveckling, dvs författningshistoria, anses som en central uppgift för statskunskapen.¹⁸

I brev till Boëthius gav Brusewitz uttryck för sin tacksamhet över att denne hävdade det historiska momentets betydelse. Kjelléns avvisande av "ett historiskt-genetiskt betraktelsesätt inom statsvetenskapen" kunde han inte förstå försåvitt disciplinen med framgång skulle kunna bevara rangen av vetenskap. Kjellén hade – ansåg Brusewitz – komprometterat vetenskapen genom sina prognoser och förklaringar på otillräckligt underlag. Ämnets studium i Uppsala höll enligt Brusewitz' mening på att komma "alldeles på sned".¹⁹ Motsättningen mellan Kjellén och Bru-

sewitz hade också kommit till klart uttryck i fråga om den senares undervisning som docent. Brusewitz hade föreslagit att han skulle meddela det äldre kollegiet i den svenska statsförfattningens historiska utveckling. Kjellén ansåg detta kunna vara till nytta för historikerna men ville inte "ute-stänga nationalekonomerna och geografer" genom att upptaga en sådan kurs bland examensförordningarna.²⁰ Brusewitz föreläste emellertid vårterminen 1917 över ämnet som "propedeutisk kurs".

Brusewitz om parlamentarismen. Recension och uppsatser i Forum. Ny vetenskaplig produktion

Våren 1918 övergick Axel Brusewitz till en helt ny ämneskrets med föreläsningsserien "parlamentariska strömningar i svenskt statsliv efter 1809". Med den Edénska koalitionsministärens tillkomst hösten 1917 hade parlamentarismen vunnit definitivt erkännande i svensk inrikespolitik. Händelsen gav Brusewitz anledning att ta upp ämnet i undervisningen, allra helst som han under den föregående tiden haft problemkomplexet aktuellt i anslutning till sitt arbete med Karl Staaffs postumt utgivna forskningsverk.

Under brytningsåren kring 1914 hade Axel Brusewitz med starkt politiskt engagemang tillhört den liberala sidan. Han var en av de Uppsalaakademiker som i samband med borggårdskrisen med en adress hyllade Karl Staaff för hans motstånd mot den personliga kungamakten. Då Staaff jordfästes på hösten 1915 var han en av de studenter som bar den avlidnes kista.²¹ Staaff hade under de senare åren av sitt liv bedrivit omfattande studier rörande Englands, Frankrikes, Förenta staternas och Schweiz' statsliv, och efter hans död utgavs hans manuskript i två delar med titel *Det demokratiska statskicket*. Brusewitz åtog sig att kontrollera sakuppgifter och citat och förvärvade därigenom ingående kännedom om Staaffs verk.²² I en lång recension i den liberala tidskriften *Forum* redovisade han sina intryck.²³

Brusewitz betonade inledningsvis att Staaff bemödat sig att för varje land upptäcka de väsentliga drag i dess politiska liv, som tillsammans bildade landets "författningstyp". Han hade visat det "inre sammanhanget" mellan dessa, den inbördes växelverkan mellan "de konstituerande faktorerna". Brusewitz uppehöll sig utförligt vid Staaffs framställning av parlamentarismens framväxt ur maktodelningsprincipen i den europeiska konstitutionalismens historia. I fråga om parlamenta-

rismens allmänna kännetecken framhöll Brusewitz Staaffs starka betonande av statschefens och ministärens inbördes ställning. Staaff lade stor vikt vid det ministeriella ansvaret, den som uppbar ansvaret borde också ha makten. Brusewitz hänvisade till Staaffs skrift *Det konstitutionella styrelsesättet* (1914), tillkommen i samband med dennes konflikt med den personliga kungamakten under borggårdskrisen. Ehuru den långa recensionen i allt väsentligt är refererande ger den otvetydigt uttryck för stark beundran för Staaffs verk och sympati för dennes grunduppfattning.

På hösten 1919 kastade sig Axel Brusewitz in i ett intensivt meningsutbyte om den svenska frihetstidsparlamentarismen.

Redan under sin studietid hade Brusewitz kunnat ta del av sin lärare S. J. Boëthius' undersökning om den frihetstida författningens karaktär. I jämförelse med C. G. Malmströms stora verk om frihetstiden, som uteslutande behandlat den politiska historien, innebar Boëthius' framställning en nyorientering genom att betona den sociala rekryteringen av ämbetsmän och dess betydelse för statsskicket. Hans slutomdöme blev att tidskedet trots påtagliga "lyten" dock medfört stora reformer.²⁴ Ludvig Stavenow byggde vidare på Boëthius' tankar men hade en mera negativ inställning till frihetstidens politik i sin bok om detta tidsskede, vars första upplaga utkom 1903.²⁵ År 1915 disputerade Fredrik Lagerroth på sin avhandling *Frihetstidens författning*. Frihetstiden framstod för honom som en stor tid med ett statsskick vilande på nationell grund och med förmåga att frambringa en originell parlamentarism. 1772 års statsvälvning ansåg han onödig, en flykt undan stora och viktiga uppgifter.²⁶ Lagerroths avhandling recenserades av Stavenow både berömmande och kritiskt.²⁷ Fortfarande hade Stavenow en negativ inställning till frihetstidens politiska liv. Regeringsmaktens svaghet utdömde dess statsskick. Stavenow medgav att parlamentarismen liksom i England kunde förenas med en stark och ledande regering. Den aktuella politiska utvecklingen i Sverige ansåg han dock snarare påminna om frihetstiden. Det var dock ännu oklart – menade Stavenow – om en ny parlamentarism skulle kunna ge landet den kraftfulla regeringsledning som frihetstiden saknade.²⁸

Stavenows skildring hade blivit normgivande för den gängse uppfattningen av frihetstiden. Men då den konservativa Svensk Tidskrift på försommaren 1919 anknöt till hans avvägda och nyanserade framställning skedde det i skarp pole-

misk ton. Den svenska parlamentarismen, sådan den tedde sig efter det demokratiska genombrottet, förklarades vara frihetstidens med alla dess lyten, främst den försvagade regeringsmakten. "Den är kött av frihetstidens kött och ben av dess ben, en gengångare av dess anda lika mycket som ett alster av stundens besvärligheter."²⁹

Artikeln uppkallade nu Axel Brusewitz till ett skarpt polemiskt inlägg.

I Forumartikeln "Frihetstiden som avskräckande exempel" angrep Brusewitz med ironisk sarkasm den konservativa förkärleken för personlig kungamakt. Den fundamentala likheten mellan frihetstidens och dagens svenska statsskick låg i att båda var demokratier. Brusewitz erkände att frihetstidens stora fel var regeringslösheten. Den byråkratiskt präglade ministären utan program och handlingskraft hade utmärkt också 1800-talets svenska statsliv. Mot dualismen hade vänstern från 1905 satt in parlamentarismen som sitt regeringsprogram. Den parlamentariska strömningens historia var ännu oskriven. Men dess innebörd var klar: "överbyggandet av klyftan mellan statsmakterna genom en fast ordnad samverkan under regeringens ledning". En kraftfull ministär, stödd på riksdagens förtroende, var målet för den svenska parlamentarismen.³⁰

Det fanns i dagens läge också en yttre anledning för Brusewitz att så starkt betona parlamentarismens syftning till en kraftfull regeringsledning. Under sommaren 1919 hade en kritisk inställning mot den Edénska koalitionsministären blivit märkbar. Vissa grupper inom de båda regeringspartierna visade alltmera påtaglig ovilja mot fortsatt regeringssamverkan. Underlaget för den första parlamentariska ministären började svikta.³¹

Brusewitz' artikel gav omedelbart eko i dagspressen. I ledande artiklar tog Svenska Dagbladet upp hans "betraktelser". Angreppet på konservativ åskådning förmodades bero på en känsla av att marken gungade under hans tankebyggnad. Brusewitz' tes att klyftan mellan statsmakterna borde överbyggas till fruktbar samverkan hade till fullo realiserats. Svensk politik var på väg att realisera det ständervälde som under frihetstiden lett till regeringslöshet. Regeringsbildningen låg nu "i partikonklavernas sköte", regeringen var "en i sin rörelsefrihet starkt kringskuren exekutor av partiernas vilja".³²

Axel Brusewitz hade i sin artikel om frihetstiden velat tillämpa den historiska vetenskapen på den aktuella politiken. Med "Historisk teckentydarkonst" gick han till angrepp på den historiska

skola som enligt hans mening motarbetade den politiska demokratin. Den svenska konservatismen ansåg han sakna "sinne för vad som sker i det som sker". En riktning hade "specialiserat sig på den politiska siarkonsten", men verkligheten var för denna skola "en brutal revisor". Brusewitz avsåg därmed uppenbarligen Kjellén och hans meningsfränder. En annan riktning hade tagit på sig Hamlets uppgift att vrida rätt tiden som kommit ur led. Dess vapenarsenaler som Vårdkasen och Konstitutionells förbundet hade dock endast kunnat prestera "flintknivar och träklubbor av den gamla sorten". I Sverige hade emellertid "samma inre utvecklingslag" verkat som i andra länder. Det dualistiska statskicket misslyckande var det parlamentariska styrelsesättets historiska bakgrund. Den konstitutionella monarkin hade i Sverige ersatts av "sin historiska utfällning", den parlamentariska demokratin.³³

Med sin andra uppsats ville Brusewitz principiellt ange den riktning för historieforskningen han ansåg väsentlig. Denna borde acceptera det närvarande, betrakta demokratin som en "historisk utfällning" och därmed finna "den historiska förbindelseleden mellan sin egen tid och det förgångna". Lyhört observerade Bertil Boëthius, son till S.J. Boëthius och Brusewitz' studiekamrat i det historiska seminariet, denna nya argumentering. En sådan "bekväm fatalism" behövde enligt hans mening inte vara förenad med ett historiskt betraktelsesätt.³⁴ Brusewitz var själv medveten om den principiella innebörden i sina formuleringar. I brev till Simon Boëthius, som förebrått honom den polemiska tonen, erkände han att hans uttrycksätt haft en kanske överdriven skärpa. Men han hade känt ett behov att "markera min egen historiska uppfattning om den tid vi leva i".³⁵

Brusewitz hade i sin uppsats om frihetstiden mera i förbigående anmärkt att den parlamentariska strömningens historia ännu var oskriven. Året därpå tog han steget fullt ut. I den bekanta och ofta återopade uppsatsen "Författningens inre utveckling" angav han det forskningsprogram, som senare skulle inspirera många av hans elever. Inledningsvis hänvisade Brusewitz i erkänn samma ordalag till Georg Jellineks avhandling *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung* (1906). Jellinek hade där betonat "den inre förvandlingens lag", som ständigt förskjuter "de konstitutionells maktfaktorernas inbördes förhållande". Det betydelsefullaste exemplet på detta utgjorde den konstitutionella monarkins över-

gång till parlamentarismen. Processen hade också berörts i Karl Staaffs *Det konstitutionella styrelsesättet* (1914). I Sverige hade den politiska konservatismen enligt Brusewitz' mening vägrat inse denna utveckling. Pontus Fahlbeck hade för det aktuella svenska statskicket lanserat beteckningen dualistisk parlamentarism, enligt Brusewitz' karakteristik ingenting annat än ett formalistiskt fasthållande vid 1809 års konstitutionella jämviktsförhållande. Tiden var nu emellertid inne, menade Brusewitz, att närmare tränga in i den konstitutionella omvandlingsprocessens "historiska betingelser". Även om ämnesområdet var försummat hade vissa historiskt statsvetenskapliga undersökningar redan givit resultat. Uppgiften krävde fortsatt forskning, "ett månggrenat detaljarbete". Svensk statsvetenskap hade här ett betydelsefullt forskningsprogram.³⁶

Vad innebar då för Brusewitz författningens inre utveckling? I sin programmatiska uppsats hade han hänvisat till Jellineks bok om författningsovandlingen. Jellinek har emellertid där begränsat sig till att framställa olika typfall av författningsombildningar på andra sätt än genom formell ändring utan att egentligen förklara orsakerna till förvandlingarna, så i fråga om parlamentarismen. Rudolf Kjelléns kritik av Jellinek hade gått ut på att dennes dualistiska statsbegrepp i anslutning till den Gierkeska motsatsen mellan Herrschaft och Genossenschaft sönderfallit i en social statslära och en statsrättslära.³⁷ Jellineks särskilt uppmärksammade formel var hans lära om det faktiskas normativa kraft. "Alles Recht in einem Volke ist ursprünglich nichts als faktische Übung."³⁸ Teorin hade vunnit många anhängare genom att betona den psykologiska verkan av de faktiska förhållandena på statsåskådningen.³⁹

Parlamentarismens inre egenart skulle, menade Brusewitz, vinnas genom att ingående och detaljerat studera dess "historiska betingelser". Karl Staaff hade för "den politiska vetenskapen" uppställt programmet att utforska och beskriva samtliga verkande faktorer i ett lands politiska liv. Detta skulle realiserars dels genom att klarlägga det inre sammanhanget i en författningstyp, dels jämföra olika lösningar av styrelsesättets problem. I avsnittet "Parlamentariskt styrelsesätt" hade han systematiskt behandlat ämnet under olika aspekter.⁴⁰ Axel Brusewitz har utan tvivel starkt påverkats av denna Staaffs framställning. Då parlamentarismen i världskrigets slutskede förverkligades i Sverige och andra europeiska stater gav detta honom anledning att aktuali-

sera ämnet som statsvetenskapligt forskningsprogram.

Hösten 1918 hade Axel Brusewitz efter genomgången provår utnämnts till lektor vid folkskoleseminariet i Uppsala och därmed vunnit en fast social position. Under de närmast följande åren var han emellertid engagerad som sekreterare i ett flertal offentliga utredningar. Av särskild betydelse blev uppdraget som sekreterare och ledamot i folkomröstningskommittén 1920–23. Uppdraget innefattade utarbetande av vetenskapliga arbeten om folkomröstning i olika stater, och Brusewitz fick därmed tillfälle att som bilagor till kommitténs betänkanden publicera arbeten rörande utländska statskick. År 1921 utkom sålunda hans jämförande översiktsarbete *Det konsultativa referendum*. Samma år företog han på kommitténs uppdrag en längre studieresa i Schweiz, och frukten härav blev *Folkomröstningsinstitutet i den schweiziska demokratin*, publicerat 1923.

Inte endast med hänsyn till ämnesområdet betecknar dessa verk en nyorientering i Brusewitz' vetenskapliga författarskap. Hans båda större arbeten rörande svenskt statskick hade båda behandlat 1809 års författningskris och varit av idéhistorisk karaktär. Uppsatserna i Forum hade endast översiktligt tagit upp vissa historiska utvecklingslinjer. Nu vände han uppmärksamheten mot det aktuella levande statskicket. Arbetet om det konsultativa referendum behandlade jämförande modernt material, och med boken om Schweiz publicerade Brusewitz en studie, som för hans del kan betecknas som mönsterbildande. Den inleddes av ett längre avsnitt "Historiska och idépolitiska förutsättningar", där Brusewitz uppvisade vilken roll Rousseaus folksuveränitetlära spelat för statskickets faktiska utveckling i Schweiz under 1800-talet. Bokens tyngdpunkt utgjordes emellertid av ett stort kapitel "Folkomröstningsinstitutet i verksamhet", där författaren på grundval av aktuellt material och egna studier gav en levande bild av systemet sådant det tillämpades i praxis. För framställningen hade han haft tillgång till bl a upplysnings- och agitationsbroschyrer, referendumlister m m, och han hade samtalat med statsvetenskapsmän och ledande politiker inom olika partier.⁴¹ Skildringen innebar inte endast för hans egen del en nyorientering, den saknade i själva verket egentligt motstycke i tidigare vetenskaplig litteratur om det schweiziska statskicket.

Som tidigare framhållits hade Axel Brusewitz under åren efter disputationen varit upptagen av verksamhet av olika slag. Det för statskunskap avsedda docentstipendiet hade han uppburet endast två terminer, vår- och höstterminen 1918. De arbeten han publicerade under åren 1913–1923 speglar emellertid hans vetenskapliga utveckling. Han hade börjat sin vetenskapliga bana som historiker och arkivman. Såväl hans doktorsavhandling som det senare arbetet om författningsverket behandlade de idéhistoriska inflytelserna på 1809 års riksdagspolitiker. Uppdraget att medverka vid utgivningen av Karl Staffs postuma arbete gav honom fördjupad insikt i dennes forskningar och politiska tänkande. Brusewitz' intresse vändes alltmera mot de historiska förutsättningarna för det aktuella statskicket, och parlamentarismens utveckling, särskilt i Sverige, framstod för honom som ett stort och försummat forskningskomplex. Publiceringen 1923 av arbetet om den schweiziska folkomröstningen markerar slutgiltigt nyorienteringen i Brusewitz' vetenskapliga inriktning. Det idéhistoriska perspektivet är för honom fortfarande väsentligt. Men tyngdpunkten ligger på det aktuella statslivet, sådant det framträder som ett resultat av sina historiska förutsättningar.

Axel Brusewitz professor. Läroprogram för statskunskap

Den 14 november 1922 avled professor Rudolf Kjellén. Sedan professuren ledigförklarats anmälde sig Axel Brusewitz som sökande. Samtliga sakkunniga, professorerna Varenius, Gränström och Wallengren, placerade honom i första förslagsrummet.⁴² Den 1 juni 1923 utnämndes han till skytteansk professor i vältalighet och statskunskap.

Axel Brusewitz hade nu att som huvudansvarig för ämnet ta ställning till uppläggningsen av statskunskapens studium vid Uppsala universitet. I brev till sin gamle lärare Simon Boëthius deklarerade han sin avsikt att efterhand avveckla den linje i Kjelléns läroprogram, som kunde sammanfattas under benämningen "internationell politik". Detta var i och för sig inte föranlett av att han ville vända sig emot Kjelléns "biologiska för att inte säga zoologiska" statsuppfattning. Men han ansåg det omöjligt att med upprätthållande av vetenskapliga krav föra in samtida utrikespolitik, nationalekonomi och politisk geografi under ämnet. Detta innebar enligt hans uppfattning ett återfall i det gamla "statistiken", för vilket Kjell-

lén trots "glänsande insatser" inte kunde fritagas. De nämnda ämnesgrenarna borde hänvisas till andra discipliner, företrädare vid universitetet. Statskunskapen borde samla sig "på sina inre linjer" med koncentration kring författningen och författninglivet med tonvikt på det senare och med historiskt perspektiv".⁴³

Det var naturligt att Axel Brusewitz som nyutnämnd professor tilldrog sig intresse och att man av honom väntade sig en modern bedömning av vad som skulle tillhöra statskunskapen som akademisk disciplin. Då överbibliotekarien Georg Schauman i Helsingfors skulle fullgöra uppdrag som sakkunnig vid tillsättningen av en nyinrättad professur i allmän statslära begärde han av Brusewitz upplysning om vad som i Sverige räknades till statskunskap.⁴⁴

Brusewitz avgav sitt svar på nyåret 1924. Statskunskap var enligt hans uppfattning ett mera inskränkt begrepp än statsvetenskap, den avgörande synpunkten var en praktisk arbetsfördelning. Statskunskapens objekt skulle utgöras av "stats- och samhällsinstitutionerna, själva stats- och samhällsorganisationen med författningen som centrum och med beaktande av alla de faktorer, som influera på denna organisations gestaltning och värksamhet". Objektet skulle ej vara författningens rättsnormer, som tillhörde statsrätten, utan dess "faktiska funktionerande". Den "politiska" synpunkten borde vara ledande. Statskunskapen skulle främst vara inriktad på undersökning och analys av den nuvarande statsorganisationen, men för att rätt förstå denna måste man känna dess historiska förutsättningar, den måste ses "genetiskt". Statskunskapen blir därmed "en på samma gång descriptivt analyserande och historisk vetenskap". Den författningshistoriska delen tangerar den politiska historiens område, och det är ej möjligt att här göra en strikt avgränsning.⁴⁵

De två breven ger klara och detaljerade upplysningar om Axel Brusewitz' program för undervisningen i statskunskap. På ett flertal punkter innebar det en markerad brytning med företrädarens lärosystem.

Ämnesområdet är i förhållande till Kjelléns uppläggning klart inskränkt. Det omfattar inte statsvetenskap i vidsträckt bemärkelse, att söka förklara statens väsen ur alla synpunkter. Denna ambition leder – menade Brusewitz – till yttlig förfäclning. En arbetsfördelning måste ske, och statskunskapen skall begränsa sig till författningen med tyngdpunkt på "författninglivet", på "författningens faktiska funktionerande". Det är

dessa företeelser som är åtkomliga för undersökning med vetenskapliga anspråk, och till dessa skall verksamheten koncentreras.

Men denna koncentration innebär också en intensifiering av intresset för författninglivet och dess utveckling. För Kjellén hade författningshistorien inneburit endast en förkunskap till den egentliga statsvetenskapen, och undervisning därom hade han inte velat fordra som obligatorisk för eleverna. Brusewitz ansåg däremot denna tillhöra statskunskapens huvudområden, och de politiskt idéhistoriska momenten, som alltid fängslat honom, skulle få en annan vikt än de haft för hans företrädare. Den "politiska" synpunkten skulle vara ledande och ge ämnet karaktär av en filosofisk-humanistisk disciplin, icke en rättsligt juridisk.

Tyngdpunkten skulle enligt Brusewitz ligga på det nutida statslivet. Men detta kan – menade han – inte förstås utan kännedom om dess historiska förutsättningar. Brusewitz betonade härmed starkt den genetiska synpunkten och den historiska metoden, statskunskapen är en historisk likaväl som en deskriptiv vetenskap. Den diplomatiska historien borde höra till det egentliga historieämnet, och det hade varit oriktigt av Kjellén att lägga denna under statskunskapen. Men de författningshistoriska momenten tangerade historiens ämnesområde, och någon strikt gräns borde härvid ej uppehållas.

I enlighet med sin uppfattning om statskunskapen som akademisk disciplin uppställde Axel Brusewitz kunskapsfordringar som markerade brytningen med företrädarens lärosystem.

Rudolf Kjellén hade för betyget godkänd i grundexamen inledningsvis föreskrivit "prenotationer om de statsvetenskapliga grundbegreppen samt det vetenskapliga problemläget". Förutom fordringar i fråga om svensk och utländsk författningkunskap uppställdes redan för detta betyg krav på "orientering inom samtidens statssystem och internationella politik". Som första arbeten inom litteraturanvisningarna angavs betecknande nog Kjelléns Staten som livsform samt Sverige 1917. För högre betyg i grundexamen differentierade Kjellén ämnet i två huvudlinjer, mellan vilka de studerande hade fritt val. Inom "den juridiska linjen", som han ansåg lämplig för kombination med historia eller juridik, studerades Sveriges författningsrätt, engelsk författningsutveckling och de viktigaste främmande grundlagstexterna. Enligt det andra alternativet, "den politiska linjen", skulle de studerande bedriva "sär-

skilda studier i svensk geo-, demo- och ekonomi-politik", läsa ett specialarbete om "det engelska världsväldet" samt inhämta "närmare kännedom om stormakterna och stormaktspolitiken". Denna linje förklarades vara lämplig för dem som studerade geografi, nationalekonomi och statistik.⁴⁶

I Axel Brusewitz' läroprogram var Kjelléns "politiska" linje helt borttagen och en enhetlig lärokurs föreskriven. För lägsta betyg i grundexamen fordrade han i främsta rummet "kännedom om Sveriges nuvarande författning, förvaltning och politiska liv". Vidare föreskrevs kurser i den svenska statsförfattningens historiska utveckling och i främmande länders statskunskap samt specialarbeten om Englands statsskick, i allmän och jämförande statskunskap och om Nationernas Förbund. Om Brusewitz' höga uppskattning av Karl Staaffs Det demokratiska statsskicket vittnar att han för lägsta betyg alternativt rekommenderade dennes framställning om England och för högre betyg studium av verket i dess helhet.⁴⁷ I sitt brev till Schauaman hade han som statskunskapens objekt angivit stats- och samhällsorganisationen "med beaktande av alla de faktorer, som influera på denna organisations gestaltning och värksamhet". Formuleringen anknyter verbalt till Staaffs program för den politiska vetenskapen: "att söka utforska och skildra *samtliga verkande faktorer* i ett lands politiska liv".⁴⁸

Också Kjellén hade i sin "juridiska" linje lagt tyngdpunkten på författningsstudier. Men synpunkten var här företrädesvis statsrättslig, och Kjellén hade i sakkunnigutlåtande förklarat undersökningar av författningsutveckling ha betydelse som "förutsättning och träning till det rent statsvetenskapliga arbetet".⁴⁹ Även om de studerande enligt anvisningarna hade fritt val mellan Kjelléns båda linjer, ansåg han den geopolitiska företrädaren den egentliga statskunskapen. För Brusewitz stod däremot författningens liv i dess historiska utveckling och nutida konkreta gestaltning i centrum. Det var till denna ämneskrets han ville koncentrera statskunskapen i den akademiska undervisningen.

Axel Brusewitz' lärare hade varit Simon Boëthius. Frågan bör ställas om Brusewitz' undervisningsprogram i väsentliga delar skilde sig från lärofaderns.

Boëthius hade för lägsta betyget fordrat kännedom om den svenska statsförfattningens historia, om Sveriges nuvarande författning och förvaltning samt om "öfriga kulturländers författning och förvaltning". "Någon kännedom" skulle in-

hämtas dels om den allmänna statsläran, dels om svensk befolkningsstatistik.⁵⁰

Vissa mindre formella olikheter observeras. Statistiken har helt försvunnit. Kunskap i allmän statslära fordrade Brusewitz först för högre betyg, under det att han redan för lägsta betyget föreskrev specialkännedom om Englands statsliv. Beträffande det centrala ämnesområdet är likheterna väsentligare än skillnaderna. Att Brusewitz i motsats mot Boëthius nämnde kunskap om den aktuella författningen före författningshistorien kan betraktas som en nyansskillnad, liksom tillägget [Sveriges] "politiska liv". Det kan med skäl hävdas att själva grundåskådningen i Axel Brusewitz' undervisningsprogram som nyutnämnd professor till betydande del var ett arv från Simon Johannes Boëthius.

Axel Brusewitz' forskningsprogram

Då Axel Brusewitz i brev till Boëthius och Schauaman utvecklade sin uppfattning om statskunskapens objekt och dess begränsning i förhållande till andra vetenskapsgrenar avsåg han i första hand dess ställning som akademiskt läroämne. I enlighet härmed uppställde han också de kunskapsfordringar för grundexamen, som innebar en brytning med företrädarens program. Materialet ger emellertid ingen upplysning huruvida han vid tillträdet till professuren haft klart utformade riktlinjer för uppläggningsen av ämnet som forskningsdisciplin. Tidigare hade han i Forum-upsatsen 1920 pekat på parlamentarismen som ett försummat forskningsområde. Självt hade han kort före professorsutnämningen publicerat ett vetenskapligt arbete om folkomröstningen i Schweiz, vilket såväl med hänsyn till ämnesdispositionen som i metodiskt avseende bör kunna anses som ett representativt uttryck för hans egen aktuella verksamhet som statsvetenskaplig forskare. Hur forskningsprogrammet skulle komma att utformas med hänsyn till ämnesinriktningen tillhör skildringen av hans verksamhet som professor.

I metodiskt avseende hade Brusewitz emellertid gjort mycket bestämda uttalanden. Skolad under Harald Hjärne och Simon Boëthius hade han ständigt hävdad att statskunskapen skulle bedrivas med historisk metod och ett genetiskt betraktelsesätt. Detta innebar en empiristisk grundsyn med avvisande av deduktiva vetenskapliga slutsatser. Med den historiska metoden följde emellertid också en prövning av villkoren för att en framställning skulle kunna anses vetenskaplig.

Materialet måste underkastas en vetenskaplig testapparat, och endast det som modern historisk vetenskap kunde godkänna borde användas. Därmed följde också en begränsning av ämnesområdet. Endast sådana företeelser som kunde undersökas med källkritiska metoder kunde behandlas. Då Jellinek talat om Verfassungswandlung hade han stannat vid att systematisera de olika typerna utan att närmare undersöka deras orsaker. Karl Staaff, som närmast sig vetenskapen från praktisk politisk verksamhet, synes ha tänkt sig att orsakerna skulle framgå ur deskriptiv jämförande analys. Någon egentlig skolning i vetenskaplig metodik torde Staaff inte ha förvärvat.

Axel Brusewitz stod emellertid inför nödvändigheten att tänka igenom hur den historiska metodiken skulle tillämpas på de statsvetenskapliga problemställningarna och vilka typer av material som kunde godtagas. Sådant material som inte kunde tillåta vetenskapligt säkra slutsatser måste lämnas utanför, vilket uppenbart innebar en begränsning av statskunskapens räckvidd. Brusewitz' behandling av detta metodiska problem tillhör framställningen av hans verksamhet som professor i statskunskap.

Noter

- ¹ Det är förf:s förhoppning att senare kunna publicera en studie över Axel Brusewitz' ungdomsutveckling fram till disputationen.
- ² A. a., särtryck ur *Nordisk universitetstidskrift*, Årg. 2, cit. s. 2, 7, 10.
- ³ N. Herlitz, Juridisk och humanistisk statsvetenskap, *StvT* 1928, s. 126.
- ⁴ N. Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen* (1961), s. 269 f.
- ⁵ R. Kjellén, Statskunskapens objekt, *StvT* 1916, s. 215 ff.
- ⁶ A. a., s. 241.
- ⁷ Om Haralds se N. Elvander, a. a., s. 299 ff.
- ⁸ Hj. Haralds, Det svenska tvåkammerssystemets utvecklingslinje, *StvT* 1916, s. 5 ff. Jfr L. Lewin, *Statskunskapen, ideologierna och den politiska verkligheten* (1973), s. 12 f.
- ⁹ G. Rexius, Det svenska tvåkammerssystemets tillkomst, *StvT* 1916, s. 90 ff.
- ¹⁰ Hj. Haralds, *Den historiska metodens självbesinning* (1916).
- ¹¹ *HT* 1917, Öfversikter och granskningar, s. 8 ff.
- ¹² Boken recenserades bl a i en entusiastisk anmälan i *Forum* 1918, s. 440 ff., av Fredrik Lagerroth, som senare skulle bli den mest ståndaktige kritikern av Brusewitz' uppfattning. Se vidare C. A. Hessler, Regeringsformen och den utländska doktrinen. *1809 års regeringsform* (1959), s. 117 ff.; R. Karlbom, *Bakgrunden till 1809 års regeringsform* (1964), s. 12 ff.; G. Landberg, *Hans Järta som landshövding i Kopparbergs län 1812–1822* (1973), s. 23 ff.
- ¹³ Brusewitz t Boëthius 22/10 1916, 30/12 1917, Boëthius' arkiv, RA.
- ¹⁴ *Handlingar rörande tillsättandet av professuren i statskunskap med statistik vid Göteborgs högskola* (1917).
- ¹⁵ A. a., s. 52 ff.
- ¹⁶ A. a., s. 62.
- ¹⁷ Brusewitz t Boëthius 8/1 1918, Boëthius' arkiv, RA.
- ¹⁸ S. J. Boëthius, 1865–66 representationsreform i idéhistorisk belysning, *HT* 1918, s. 221 ff.
- ¹⁹ Brusewitz t Boëthius 10/5 1919, Boëthius' arkiv, RA.
- ²⁰ Brusewitz t Boëthius 8/1 1918, Boëthius' arkiv, RA.
- ²¹ C. A. Hessler, Axel Brusewitz t, *StvT* 1950, s. 397; L. Kihlberg, *Karl Staaff*, 2 (1963), s. 424.
- ²² K. Staaff, *Det demokratiska statskicket*, 1 (1917), s. XV.
- ²³ *Forum* 1917, s. 412 ff., 427 ff.
- ²⁴ S. J. Boëthius, Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären af Frihetstidens författning, *HT* 1891, s. 233 ff.
- ²⁵ H. Valentin, *Frihetstiden inför eftervärlden* (1942), s. 43 ff.
- ²⁶ A. a., s. 52 ff. – Lagerroths intresse för frihetstiden hade väckts av en uppmärksam interpellationsdebatt i riksdagen år 1909, då den liberale andra-kammarrepresentanten Carl Carlsson Bonde försvarat frihetstiden och dess politiker. Se härom S. U. Palme, C. F. Pechlin i andra kammaren 1909, *På Karl Staaffs tid* (1964), s. 73 ff.
- ²⁷ *HT* 1916, Öfversikter och granskningar, s. 71 ff.
- ²⁸ L. Stavenow, Frihetstidens parlamentarism och vår egen tid, *Svensk tidskrift* 1916, s. 173 ff.
- ²⁹ "Nationell" svensk parlamentarism, *Svensk tidskrift* 1919, s. 210 ff.
- ³⁰ *Forum* 1919, s. 320 ff. (dat. 6/9).
- ³¹ G. Gerdner, *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920* (1946), s. 74 ff.
- ³² SvD 7/9, 10/9 1919. Ledarartiklarna var skrivna av Nils Ahnlund. I. Anderson, *Svenska Dagbladets historia*, 1 (1960), s. 273 f. – Den liberala Aftontidningen, utgiven av Torsten Fogelqvist, begick i sin ledare 10/9 det olyckliga misstaget att anse Brusewitz' artikel vara riktad mot *Historisk tidskrift*, vars redaktionella ledning inneslöt den liberale partiledaren och statsministern Nils Edén. Fataliteten utnyttjades effektivt av SvD 11/9.
- ³³ *Forum* 1919, s. 338 ff.
- ³⁴ B. Boëthius, Historiska principfrågor, *Svensk tidskrift* 1919, s. 519.
- ³⁵ Brusewitz t S. J. Boëthius 8/10 1919, Boëthius' arkiv, RA.
- ³⁶ *Forum* 1920, s. 289 ff. – Jfr G. Andrén, Tvenne huvudströmningar i modern statsvetenskap, *Nordisk tidskrift* 1928, s. 448. – Hänsyftningen på vetenskap-

liga arbeten torde ha gällt Ivar Anderssons avhandling *Oppositionen och ministeransvarigheten* (1917), möjligen också Leif Kihlbergs *Den svenska ministären*, som publicerades 1922 men som förbereddes då Brusewitz skrev sin Forumartikel. Brusewitz avtäckades av Kihlberg i förordet.

³⁷ R. Kjellén, Statskunskapens objekt, *StvT* 1916, s. 225.

³⁸ G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 3. Aufl., Berlin 1914, s. 337 ff., cit. s. 339.

³⁹ Hsü Dau-Lin, *Die Verfassungswandlung*, Berlin & Leipzig 1932, s. 117 f.; R. Holubek, *Allgemeine Staatslehre als empirische Wissenschaft*, Bonn 1961, s. 41 ff.

⁴⁰ K. Staaff, *Det demokratiska statsskicket*, 1, s. 28 ff.; 2, s. 111 ff.

⁴¹ A. a., s. 4, 372.

⁴² *Sakkunnigutlåtanden avgivna i och för Skytteanska professurens återbesättande år 1923* (1923).

⁴³ Brusewitz t Boëthius 4/6 1923, Boëthius' arkiv, RA.

⁴⁴ G. Schauman t Brusewitz 19/9 1923, Brusewitz' saml., UUB.

⁴⁵ Brusewitz t G. Schauman 2/1 1924, tryckt i *Finsk tidskrift*, T. CXLVIII, 1950, s. 195 ff.

⁴⁶ *Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*, 2 (1923), s. 215 ff.

⁴⁷ *Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*, 2 (1929), s. 221 ff. – Studiehandboken av år 1929 för filosofiska fakulteten synes vara den första publicerade efter Brusewitz' tillträde som professor. Den har därför här begagnats med reservation för att något av kunskapsfordringarna kan ha ändrats sedan 1923.

⁴⁸ Ovan s. markeras – K. Staaff, *Det demokratiska statsskicket*, 1, s. 29.

⁴⁹ Ovan s. markeras

⁵⁰ *Uppsala universitet. Filosofiska fakultetens studiehandbok*, 2 (1913), s. 205 ff. – Det förtjänar betonas att den här hävdade uppfattningen att Brusewitz' läroprogram för statskunskapen som akademisk disciplin till betydande del var ett arv från S. J. Boëthius ej innebär att de båda hade samma grundsyn på den aktuella politiken. Boëthius hade vid borggårdskrisen givit uttryck för en klar konservativ åskådning, särskilt i broschyren *Är vår författning hotad? Den s. k. konstitutionella frågan* (1914). Och i samband med Brusewitz' utnämning till professor skrev Boëthius om honom till patronus: "Hans benägenhet för socialism har visserligen ej tilltalat mig, men jag tror, att den är ganska platonisk, och han har aldrig uppträdtt agitatoriskt." S. J. Boëthius t A. Mörner 18/5 1923, avskrift i Brusewitz' saml., UUB.

Harald Høffding och den moderna statskunskapens vetenskapssyn

AV TOM BRYDER

Fram till 1920-talet var det fortfarande vanligt inom statskunskap att tänka på, tala om och att skriva kring problem i politiska styrelseformer utifrån enbart konstitutionella dokument, vilka avsetts reglera makt, inflytande och auktoritetsförhållanden i de flesta stater och andra slags politiska system av högre eller lägre dignitet. Vid sidan om denna *empirisk-praktiska* verksamhet inom statsvetenskapen existerade också ett slags exeges i politisk idé- och doktrinhistoria, vanligtvis felbenämnt som "politisk teori" (Easton, 1953).

Sambandet mellan detta slags "politiska teori" och statsvetenskapens empirisk-praktiska verksamhet var snarast av dekorativ natur. Ofta innehade statsvetarprofessorer poster inom det samtida politiska livet och kunde därför betraktas som en del av det objekt – politiken – som de studerade. Den praktisk-empiriska verksamheten tog sig uttryck i ett bestämt slags "hyperfaktualism"; ofta var statskunskapen snarast ett speciellt slags historieskrivning där enskildheter, snarare än lagbundenheter, var det man sökte efter. Slutsatser vilka vunnits genom förutsättningslös empirisk datainsamling, analys, hypotesprövning och generalisering, hörde inte till det vanliga. Bristen på vilja, och kanske också förmåga, till att företa systematiska empiriska studier av det politiska livet, utöver det anekdotiskt selektiva citerandet av filosofiska och andra politiska auktoriteter, dominerade statskunskapen. Bevisningen av arguments giltighet skedde med hjälp av väl valda

illustrationer, och hållbarheten i eventuella motargument avvisades ofta i rent polemiska ordalag. I den mån statskunskapen kunde sägas ha vetenskaplig relevans – i den anglo-saxiska bemärkelsen av begreppet "scientific validity" – var det snarast som idégivare. De källkritiska metoder som användes, och det fokus på historiska enskildheter man hade, tillät sällan några generaliseringsförsök.

Egentligen var denna underutveckling för statskunskapens vidkommande besynnerlig när man betänker de internationella, intellektuella strömningar under de senaste åren av 1800-talet – framför allt i Europa – vilka i övrigt gav upphov till, från filosofin fristående, samhälls- och beteendevetenskaper som nationalekonomi, sociologi och psykologi. Om man med statsvetenskap förstår ett systematiskt och generaliserande studium av politisk makt, inflytande och auktoritetsförhållanden, kunde man inte skönja någon klar medveten strävan till emancipation från frågor av omedelbar dagspolitisk, social och praktisk-administrativ betydelse.

Inte heller fanns det inom den "politiska teorin" någon strävan efter att skapa empiriskt prövbara hypoteser och teorier. Det hade visserligen, inom den juridiskt orienterade statsrätten, i mellankrigstiden, påbörjats en utveckling mot ett positivt vetenskapsideal, främst till skydd för nyvunna politiska rättigheter i demokratiseringens kölvatten, men det är knappast någon överdrift att påstå, att merparten av den forskning som pågick kring politik och offentlig förvaltning, förblev "historicistisk", formalistisk och auktoritetsfixerad. Dess funktion var på det hela taget *legitimerande*, knappast *explorativ*.

Dessa förhållandena var inte något särpräglat för Norden. År 1927 kunde den engelske statsvetaren och antropologen George Catlin fortfarande

* Ursprungligen presenterad vid VII-Nordiska Statsvetenskapliga Kongressen, Lunds Universitet, den 20–22 augusti, 1984, i arbetsgruppen "Traditioner och Traditionsbärare i Nordisk Statskunskap" under ledning av professor Dag Anckar, Statsvetenskapliga Institutionen, Åbo Akademi.

de med viss rätt sammanfatta den dåtida statskunskapens status som vetenskap i sin helhet med följande ord (Catlin, 1927, s 147):

The great objection to a political science in the mind of the ordinary man is that the subject pompously so named has hitherto conspicuously failed to 'make good'; it has made a great display at packing for the journey, but has never yet been seen to arrive at a destination beyond that of everyday knowledge of any layman.

I såväl England som Frankrike, och i viss utsträckning även i Italien och Tyskland, hade industrialismen och den därmed påbörjade urbaniseringen, krig och revolutioner, nationalism och socialism gett näring åt en vetenskaplig nydaning inom filosofin – positivismen – som underströk vikten av resultatsäkert kunnande inom snart sagt alla områden för mänskligt handlande. Målet blev att skapa *insikt* så att man kunde *förutsäga* händelser, för att man därigenom skulle kunna tillförsäkra att oönskade händelser och tillstånd *förebyggdes*.

Positivismen var radikal och ofta förknippad med ett demokratiskt upplysningsideal. I kombination med filosofisk skepticism underströk positivismen – åtminstone i vissa varianter – att de data som det rena intellektet mottog från sin omgivning inte enbart kunde vara återspeglningar av en gång för alltid givna, och allmänt godtagbara "fakta". Den personliga erfarenhetens betydelse hos såväl forskare som de människor man studerade, kom undan för undan att bli en av kärnfrågorna inom den empiriska sociologin. Inom den ekonomiska teorin ansåg man sig kunna fastställa värdefrågan en gång för alla genom marknadens prisbildningsmekanismer. Men positivismen och den empiriska samhällsforskningen innefattade ett betydligt vidare värdebegrepp än det som fastslogs i marknadstransaktioner. För att kunna beskriva och förklara de världens betydelse man inte kunde komma åt genom den ekonomiska teorins metoder måste man skapa en ny vetenskapsgren, sociologin.

Om man med *statsvetenskap* förstår ett empiriskt och logiskt studium av auktoritativ värdefördelning i ett politiskt system – dess förutsättningar, såväl som dess processer och effekter – borde det redan vid denna tidpunkt ha kunnat ske en övergång från *statskunskap* till *statsvetenskap*. För det var i detta intellektuella klimat, på det akademiska planet karaktäriserat av Auguste Comtes, Herbert Spencers och framför allt John

Stuart Mills filosofi, Wilhelm Wundts, William James' och Pierre Janets psykologi, Vilfredo Pareto, Max Webers och Ferdinand Tönnies' sociologi, och Werner Sombarts social-ekonomiska studier, som den danske filosofiprofessorn och liberalen Harald Høffding, vid Köpenhamns universitet, försökte grundlägga ett empiriskt studium av samhället, främst med utgångspunkt i psykologiska, sociologiska och andra slags empiriska iakttagelser.

Det dåtida danska samhället var emellertid, lika lite som samhällena i det övriga Europa, moget för många av de tankar om vad som kännetecknar samhällsvetenskap, och som tog form i denne filosofers omfångsrika produktion. Det skulle dröja till slutet av 1950-talet innan Danmark fick sin första professur i statskunskap, men det var karaktäristiskt, att när den kom, hade Høffding, om än oförmärkt och indirekt genom sin elev, filosofen Jørgen Jørgensen, ett betydande intellektuellt inflytande.¹

Trots sina föresatser har statskunskapen ännu inte lyckats utveckla sig till en *kumulativ vetenskapsgren* (Sjöblom, 1977). Man kan naturligtvis ifrågasätta om ett realiserande av en sådan föresats överhuvudtaget är möjlig. Darwin lär ha sagt vid något tillfälle att i den mån han sett något som andra inte sett var det därför att han stod på axlarna av jättar. Man kan naturligtvis även omvänt hävda, att om allt för många jättar står på forskarens axlar är det knappast sannolikt att han skall kunna höja blicken tillräckligt för att se något nytt. Det faktiska användandet av förutvarande insikter lär väl härvidlag spela en avgörande roll.

En *presentistisk*² återblick på vad empiriskt orienterade filosofer och samhällsforskare som Høffding hade att säga kan måhända i detta sammanhang vara berättigad. Med "presentism" menas i detta sammanhang ett slags historieskrivning där utgångspunkten ligger fast förankrad i nuet, med få eller inga försök att elaborera de situationella omständigheter kring vilka en viss tanke, idé eller teori tillkommit. "Historicism" är i denna bemärkelse den logiska motsatsen till "presentism". I en skildring av äldre traditioner inom samhällsvetenskaplig forskning kompletterar dessa utgångspunkter varandra av såväl logiska som empiriska skäl. Inte desto mindre är det av vikt att understryka det presentistiska elementet i skildringen av teorier från det förgångna, då man därigenom bättre får ett grepp om kontinuiteten och sammanhanget i en intellektuell pro-

cess, som med viss oskyldig förkärlek tenderar att framställa sina produkter som nymodigheter.

II

Harald Høffding föddes den 11. mars, 1843, och dog den 2. juli, 1931. Han hade förmånen att växa upp i ett välbärgat grosshandlarehem på Nørregade i centrala Köpenhamn. I sin självbiografi (1928, s 9) skriver han: "Mine Forældre vare begge af god, gammel dansk Slægt. De vare Fætter og Kusine, idet min Moders Moder var født Høffding og Søster till min Faders Fader."

Harald var den tredje äldste sonen i familjen. Fadern var, förutom grundare av handelsfirman NF Høffding, även överste i den köpenhamnska milisen (borgerbevæbningen). Barndomen var på det hela taget harmonisk, och genom självutvecklad flit och intresse skaffade sig Høffding redan som tonåring omfattande kunskaper om klassisk grekisk filosofi och antikens språk. År 1861 avlade han studentexamen vid Metropolitanskolan, där han bland annat varit klasskamrat med Viggo Hørup.³

Under de sista åren i gymnasiet började Høffding följa föreläsningar i teologi och estetik vid universitetet. Det intellektuella livet i Danmark var spännande vid denna tidpunkt. Dels pågick en kraftfull polemisk strid om tro och vetande, som hade sitt ursprung i Søren Kierkegaards existensialism, dels rådde en rad kulturpolitiska spänningar i de lärda kretsarna till följd av den radikalism som gick hand i hand med vidgade krav på demokratiska fri och rättigheter. Den unge Høffding hoppades genom föreläsningarna även få klarhet i en rad livsåskådningsfrågor som han kommit i kontakt med genom studier av grekisk filosofi, framför allt Platons *Symposium*. Intresset för den klassiska grekiska filosofin vidmakthöll han förresten livet ut, och han upphörde aldrig att beundra Sokrates retorik (Rasmussen, 1937, s 88).

Efter studentexamen påbörjades studier i teologi, förmodligen på uppmaning från modern som dock lika lite som fadern var speciellt religiös. Det var för övrigt också kännetecknande för Høffdings intellektuella läggning att han, efter den obligatoriska propedeutiska kursen i filosofi ("Filosofikum"), fortsatte följa filosofiprofessorernas Sibbern och Nielsen föreläsningar.

Den dominerande teologiska läran i Danmark var på 1860-talet ett slags blandning av Hegelianism och kristen dogmatik. Omkring 1860-talets början, då Høffding påbörjade sina studier, an-

sågs Hegels filosofi fortfarande vara höjdpunkten av allt tänkande, trots Søren Kierkegaards och Rasmus Nielsens kritik (Høffding, 1928, s. 59; Blegvad, 1981). Med ett för Høffding karaktäristiskt engagemang anslöt han sig till Nielsens åsikter, som var ett försök att vidarebearbeta Kierkegaards skepticism och agnosticism utifrån erfarenhetsmässiga synpunkter. Engagemanget medförde en djup personlig kris, vilken bland annat resulterade i att den unge teologi-kandidaten beslöt sig för att inte bli präst. Inte desto mindre avlade han sin kandidatexamen år 1865.

En av Høffdings biografer, S V Rasmussen, påpekar att krisen gjorde, den unge teologen ensam och otillgänglig, till och med för familjen. Liksom fadern hemsöktes Harald Høffding ofta av starka anfall av hypokondri och depression. En viss mano-depressivitet är inget ovanligt i den sena adolescensen hos belästa begåvningsar som den unge Høffding. Men i hans fall, skulle det senare visa sig, handlade det inte om ett övergående fenomen eller en tillfällig "identitetskris"; mano-depressiviteten förblev ett stående inslag i hans liv, även om han senare lärde sig behärska dess yttre verkningar.

Man kan givetvis med viss rätt fråga sig om inte även "yttre", situationella faktorer bidrog till dessa – som han själv skrev – "tyngsta och mörkaste åren" i hans liv. Eftersom han beslutat sig för att inte bli präst – tanken på ett rutinerat predikande med beaktande av kyrkoårets liturgi föreföll honom olidligt – återstod egentligen bara lärarbanan. Rasmussen skriver (1937, s 89):

Fleere gange søgte han forgæves at opnå en adjunktstilling og en tid omgikkes han med planer om at overtage en af Latinskolerne i København.

Dessa tankar stannade emellertid på planeringsstadiet. Från det han avlagt sin kandidatexamen år 1865 och 17 år framåt verkade han som timlärare, först i danska och historia, sedan i grekiska, latin och hebreiska, vid olika skolor i Köpenhamn. Han bodde kvar i föräldrahemmet tills han fyllt 27 år, vilket även med den tidens mått var ovanligt för en akademiker.

Den långa bindningen vid föräldrarna berodde inte enbart på den tidigare omtalade hypokondrin och mano-depressiviteten. Vid den tidpunkt då han avlade sin kandidatexamen lättade tungsinnet avsevärt. Dels hade han fått en ny vän i Poul Kierkegaard, filosofens brorson, dels började han rent allmänt utvidga sitt umgängesliv, och blev bland annat en flitig gäst i familjen Troels-

Lund.⁴ Därigenom kom han också så småningom i kontakt med andra intellektuella strömningar än de som gett näring åt hans depressioner. Av kanske ännu större betydelse för den unge Høffdings mentala stabilisering var att han 1865 förlovade sig med den jämnåriga Emmananzia Lucie Pape, som han gifte sig med fem år senare.

Høffdings filosofiska förebild, Rasmus Nielsen, hade år 1864 publicerat *Grundideernes Logik Del I*, vilken – som tidigare nämnts – var ett försök att vidareutveckla Kierkegaards kritik av den teologiska ortodoxin. Nielsen lyckades emellertid inte övervinna den dualism mellan tro och vetande som han syftat till, och efter tillfrisknandet fann Høffding en rad motsägelsefulla punkter i Niensens filosofi, vilka han brevlades diskuterade med sin förlovade. Det filosofiska intresset försköts istället gradvis till en kritik av metafysiken, och i Hans Brøchners föreläsningar fick den unge tänkaren en rad nya utgångspunkter. Det nya, vetenskapligt orienterade, intresset för frågan om kunskapens verklighet permanentades då Brøchner lyckades skaffa Høffding ett stipendium för att studera filosofi i Paris 1868–69.

Under 1840-talet hade August Comte sått sina positivistiska frön i det franska intellektuella livet. De spirade kraftigt vid slutet av 1860-talet, och spreds via Hippolyte Taines föreläsningar till allt vidare kretsar både vid Sorbonne och utomlands. Høffding följde Taines föreläsningar, läste Comte och Spencer och mottog på så sätt ett påtagligt intryck från såväl den kontinentala som den anglo-saxiska positivismen. Eftersom Høffding hade svårt att förlika sig med Comte's meritokratiska utopi såsom den utformats i dennes senare skrifter – och här tog Høffding främst intryck av John Stuart Mills kritik av Comte (Mill, 1865; Mill, 1873 ss 159–162) – blev det främst en anglo-saxisk variant av positivismen som han sedermera förmedlade till den danska akademiska världen, främst genom *Den Engelske Philosophi i Vor Tid* (1874). Han presterade därefter också ett översiktsverk om den tyska filosofin efter Hegel och han översatte en mindre avhandling av Herbert Spencer om uppfostran, samt började hålla egna föreläsningar om både Darwin och Spencer på Köpenhamns universitet.

Denna utveckling hade möjliggjorts genom att Høffding, efter hemkomsten från Paris, fick sin avhandling *Den Antikke Opfattelse af Menneskets Villie* antagen vid Köpenhamns universitet, och han disputerade för den filosofiska doktorsgra-

den den 16 februari, 1870. Høffding hade redan då i nära två år varit upptagen av viljebegreppet och bland annat besvarat universitetets prisfråga: "Hvorvidt kan den i vor Litteratur i sin Tid førte Strid om den frie menneskelige Villies Realitet siges at have ført til et blivende og udtømmende videnskabeligt Resultat?" Han var själv senare ganska missnöjd med sitt sätt att besvara frågan, men han belönades likväl med universitetets guldmedalj.

Efter disputationen erhöll Høffding det Smithska stipendiet, vilket gjorde det ekonomiskt möjligt för honom att gifta sig med Emma Pape. Han garanterades vidare rätten att föreläsa vid universitetet som privatdocent, en rätt han använde sig av från och med våren 1871. År 1880 utnämndes han till ordinarie docent i filosofi, och tre år senare, 1883, efterträdde han Rasmus Nielsen som professor i filosofi. Då hade han emellertid förlorat sin hustru. Emma Høffding avled i perniciös anemi år 1877, och efterlämnade honom två söner. På sin ålderdoms höst, år 1924, gifte sig Høffding på nytt, nu med en 67 år yngre svensk-amerikansk beundrarinna, Greta Ellstam. Äktenskapet blev inte lyckligt. Greta Ellsam visade sig lida av en obotlig psykisk labilitet som snart utvecklades till en svårartad sinnessjukdom. Efter en kortare tids hospitalisering dog hon år 1930, ett år före Høffding.

III

Høffdings filosofihistoriska författarskap dominerar, rent kvantitativt, hans produktion.⁵ I dessa skrifter och läroböcker uppvisas en enorm belastning och ett självständigt tillägnande av det lästa. I sin självbiografi (1928) delar Høffding själv upp sin verksamhet i perioder, efter vilka specialdiscipliner han mest ägnade sig åt: 1875–87, psykologi och etik; 1887–95, filosofihistoria, 1895– religionsfilosofi och epistemologi. Även om Høffdings rent filosofihistoriska skrifter i många avseenden är intresseväckande och relevanta i ett politiskt-idéhistoriskt perspektiv, är det dock främst hans skrifter om psykologi, etik och epistemologi, som ur en modern statsvetenskaplig synvinkel kan anses betydelsefulla. Som hans samtida, Vilfredo Pareto, uttryckte saken (1909, s 40), "La psychologie est évidemment à la base de l'économie politique et, en général, de tout les sciences sociales", eller, som även Georg Jellinek (1914, s 81) framhöll: "Die staatlichen Vorgänge sind insgesamt menschliche Handlungen und Wirkungen menschlichen Handelns. Alles Handeln ist aber

psychische Tätigkeit. Daher ist die *Psychologie*, die Lehre von den psychischen Zuständen und Akten, Voraussetzung wie aller Geisteswissenschaft so auch der Staatslehre."

Inom lärdomshistorien brukar man vanligtvis påpeka att det vetenskapliga studiet av psykologi börjar år 1879 då Wilhelm Wundt grundade det första psykologiska laboratoriet i Leipzig. Wundt försökte emellertid huvudsakligen att metodiskt förbättra insikter han vunnit som elev hos Helmholtz, och det fanns vid sidan av den experimentella psykologin en med spekulativ filosofi förknippad associationspsykologi vars idégrundlag i många stycken liknar våra dagars "kognitiva psykologi". Psykologisering var på mode under 1880-talet, och Charcots demonstrationer av hypnotism – eller, som det kallades i folkmun, "messmerism" – på La Salpêtrière i Paris var inte bara något som tilldrog sig medicinsk expertis' uppmärksamhet. Som Eskola framhållit (1982, kap 2), var det närmast fråga om ett slags folklig underhållning av nästan cirkusaktig karaktär. I kretsen kring Charcot fanns också en grupp seriösa forskare som sökte knäcka frågan om psykopatologins etiologi och botning, med bland annat Janet, Bernheim och Freud. Kännedom om grundläggande psykologiska begrepp tilhörde allmänbildningen i en period vars *Zeitgeist* bestod i en fascinerad undran inför såväl vetenskap som till synes irrationella händelser och handlingar.

Carlsbergfonden ställde 1875 medel till Høffdings förfogande för att skriva en avhandling om psykologi, och 1882 förelåg *Psykologi i Omrids på Grundlag af Erfaring*. "Psykologi" var en bok i tiden, och verket gjorde snart Høffding till ett världsnamn i intellektuella sammanhang. Boken kom att bli den dominerande läroboken i psykologi i Danmark i över 50 år, och översattes till tyska, finska, franska, engelska, italienska, polska, ryska och spanska. Den franska utgåvan försågs för övrigt med ett förord av Pierre Janet med vilken Høffding bibehöll en livslång vänskap. Omkring sekelskiftet var Høffdings namn känt i tre världsdelar. Såväl nordiska som andra länders universitet och vetenskapliga kongresser inbjöd honom som föreläsare. Akademiska och andra lärda sällskap upptog honom som medlem, och han utnämndes till hedersdoktor vid fem universitet.

Høffding tillhörde varken politiskt eller filosofiskt något ytterlighetsparti. I sina memoarer skriver han själv (1928, s 112) att "Der var stedse

meget som frastødte mig hos Politikere af Faget", och han framhöll också i en föreläsning vid Helsingfors' universitet under våren 1911, att "Det vetenskapliga arbetet förutsätter en energi och en hänförelse, en *amor intellectualis*, som icke är möjlig utan ett inre sammanhang mellan vetenskap och personlighet." (1911, s 12). I den konflikt mellan individuell och social etik som genom industrialismen accentuerade de ideologiska skillnaderna mellan liberal och socialistisk etik, tog han klart ställning för de liberala principerna. Han fasthöll, att grunden för bedömningen av etiska frågor ligger i ett slags *sympatikänsla*, vilken i sin mest utvecklade form kännetecknas av universell och objektiv *altruism*, en term han för övrigt hämtade från Comtes skrifter (Høffding, 1880, I, ss 8 ff; 1880, II, s 134; 1904, II, s 346).

Trots sina föresatser och principer hamnade Høffding ändå ibland i polemik med sina samtida, både i politiska och filosofiska frågor. Inom politiken upprördes han bland annat av J B S Estrups provisoriepolitik⁶ under 1880-talet, och trots sin förut omtalade motvilja mot professionella politiker och politiska sammanslutningar, gick han med i ett samarbete mellan "venstremænd", socialdemokrater, och liberala "højremænd" och blev därmed också en av grundarna av "Den Liberale Vælgerforening" i Fredriksberg. År 1884 utsågs han till och med till dess ordförande.

Året innan hade Høffding talat i det nybildade *Studentersamfundet* tillsammans med Kristian Erslev⁷ och därvid skarpt kritiserat ett polisingripande mot tre politiska agitatorer på Jylland. Hans agerande, som väckte stort uppseende, kostade honom nära nog den professur han nyligen erhållit. Både Erslev och Høffding slapp emellertid undan med en skarp tillrättavisning.

Studentersamfundet kom under 1880-talet att inta en central plats i det politiska, filosofiska och kulturella livet i Danmark. Liksom andra kulturpersonligheter lät Høffding med jämna mellanrum Studentersamfundet publicera en del av hans skrifter. Genom Georg Brandes' retorik och tillspetsade formuleringar fick det danska Studentersamfundets debatter genklang långt utöver landets gränser, men även Høffding bidrog till aktiviteterna. Høffding saknade emellertid Brandes skallande retorik (Nyman, 1923, s 7), men likväl råkade de båda i gräl med varandra efter att Brandes i *Tilskueren* författat en artikel om "Aristokratisk Radikalisme", som var den första framställningen av Nietzsches idéer i Danmark,

och som med sin arrogans retade den egalitäre och frihetsälskande Høffding.

Høffding gick till motangrepp mot Brandes i en artikel med titeln, "Demokratisk Radikalisme – En Indsigelse". I den reagerade han framför allt starkt mot föreställningen om övermänniskan som "historiens mål", och mot det förakt för den allmänna välfärden som Brandes funnit hos Nietzsche och spetsat till i "Aristokratisk Radikalisme". Høffding hävdade, bland annat med hänvisning till Kant's argument, att ingen människa blott kan vara ett medel för en annan.

Debatten fortsatte i skarp ton med ytterligare två inlägg från varje part. Som Mogens Blegvad senare påpekat (1981): "Ingen af dem havde på dette tidlige tidspunkt nogen indtrængende forståelse af Nietzsche", och debatten är av denna anledning av mindre intresse för förståelsen av Nietzsche än för förståelsen av vad som händer när två så skilda personligheter och livsåskådningar konfronteras med varandra. (Se även Sorainen, 1928.)

När man i den transoceanska flygåldern reflekterar över de villkor som forskare och filosofer hade förr, förleds man lätt att tro att det intellektuella livet i tidigare tid måste ha gestaltat sig provinsialt och inskränkt. Detta är emellertid knappast någon rättvisande bild. Både under medeltiden och sedan korresponderade Europas intellektuella med varandra och vid en del tillfällen besöktes de olika lärosäten av utländska lärde. John Stuart Mill korresponderade till exempel under en längre tid med Auguste Comte, Høffding i sin tur stod brevledes i kontakt med Mill och Spencer, och inom Norden fanns det ett ganska rikt intellektuellt meningsutbyte.

Jag har tidigare nämnt att Pierre Janet skrev förordet till den franska översättningen av "Psykologi". Janet hade Høffding lärt känna 1904 vid en vistelse hos William James, som varit ordförande vid en vetenskaplig kongress i St. Louis där man avhandlat psykologins vetenskapliga ställning. James lät för övrigt också översätta en rad föreläsningar som Høffding hållit i Uppsala två år tidigare. På återresan träffade han professor Westermarck från Helsingfors i London, och senare besökte han även Henri Bergson i Paris. I Tyskland var det framför allt Ferdinand Tönnies som Høffding höll kontakt med. I Zürich dit han inbjudits att föreläsa tillsammans med Tönnies år 1896, lärde han känna den tyske socialekonomen Werner Sombart, och fick därigenom kunskaper om de senaste teorier och fakta om den så kallade

"sociala frågan", det vill säga frågan om de mindre bemedlade klassernas sociala och politiska ställning. Man kan sammanfattningsvis säga att Høffding inte bara på ett indirekt sätt erhöll kunskap om, och vidareförmedlade samtida intellektuella och socialpolitiska idéer. Han var också i lika hög grad en levande del av ett internationellt vetenskapssamfund, vars framsteg i arbetet på att förbättra och sprida vetenskapliga kunskaper om den humanvetenskapliga forskningen han aktivt bidrog till.

IV

På vilket sätt kan en teolog, som blev professor i filosofi, men som i internationella vetenskapliga kretsar främst var känd som psykolog, ha någon relevans för modern statsvetenskap? Ett förenklat svar skulle kanske i likhet med Pareto och Jellineks ta fasta på politikens psykologiska förutsättningar och kanske i likhet med Richard Melman (1977, s 1109) utgå från att:

... social psychology is hardly an esoteric field to most political scientists. Knowingly or unknowingly, every political scientist incorporates social-psychological assumptions into his research . . . The fact is that social psychology is the very skeleton of political science, the scaffolding upon which we hang our more specialized investigations. Because it seems reasonable to assume that the corpus of political science can only be as strong as its social-psychological skeleton, most political scientists can benefit from greater familiarity with social psychology . . .

Naturligtvis är detta ett starkt *presentistiskt* argument för att studera Høffdings psykologiska skrifter. Om tyngdpunkten i det föregående huvudsakligen haft en historicistisk prägel är det nu dags att ta itu med den presentistiska relevansen vad gäller Høffdings arbeten. Vetenskapliga idéer har ju dels betydelse genom att vara symptom på en viss epoks *Zeitgeist*, dels anger de premisser och perspektiv för observation av objekt, händelser och fenomen (Se t ex Høffding, 1896, s 92).

Høffdings syn på psykologins förhållande till annan samhällsvetenskap är inte enkelt reduktionsistisk; det rör sig inte om "psykologism" (Angående begreppet reduktionism, se t ex Eulau, 1969, s 16). I en avhandling om analogibegreppet (1923, s 80) hävdar Høffding tvärtom de enskilda vetenskapernas autonomi: "Enhver Videnskab maa selv, gennem Analyse af sine Emner og sine Metoder, fastsætte sine nødvendige Grundbegreber i saa simpel og saa frugtbar Form som muligt", och i skriften *Erkendelsesteori og*

Livsofattelse (1925, s 81) heter det att "Vor Forsken arbejder stedse med forskellige Emner, der ikke kan reduceres saaledes, at et enkelt Emne kunde ligge til Grund for alle andre". Till och med i sitt förhållande till filosofin, hans eget läroämne, hävdar Høffding att psykologin är autonom (1882, s 17), "Psykologien er i sig selv ikke en del af Filosofien, naar man ved Filosofi forstaaer en Stræben efter almindelig Verdensanskuelse . . ."

Vad gäller begreppsbildningsprocessen var det, emellertid, för Høffdings vidkommande inga gränser för bruk av liknelser. Som Lars-Göran Stenelo (1980, ss 108–109) framhållit, spelar analogier för Høffding den avgörande rollen i begreppsbildningsprocesser eftersom de pekar på "likheter vad gäller omständigheter" till skillnad från "identitet". Detta gör också att Stenelo på ett fruktbart sätt kan tillägna sig denna del av Høffdings epistemologi och sammanföra den med metodologiska överväganden när det gäller case-studiers plats i statsvetenskapliga och politiska förklaringar, där sammankopplingen kvarstår på en filosofisk grund (Se även Bryder, 1981).

Inte desto mindre finns det dock i Høffdings arbeten på det epistemologiska, psykologiska och etiska området en klar inriktning mot ett social-psykologiskt perspektiv. I förordet till andra upplagan av *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1971, s 35) karaktäriserar Ferdinand Tönnies Høffding som "a psychologist with a bent toward sociology", och i avhandlingen *Relationen som Kategori* (1921, s 89) säger Høffding själv att han alltid har "antaget en historisk-psykologisk Udvikling af den moralske Bevidsthed og hævdedet, at enhver Etik vil svare til en vis Form og et vist Trin af denne Udviklingsprocess". Som socialpsykolog är han således dynamisk, även om det slags dynamik han föreställde sig hade mer med Spencer och Darwin att skaffa än med våra dagars teorier om homeostas och dynamiskt ekvilibrium.

Høffding intar, i motsats till många av sina samtida, en negativ hållning till olika slags sociala *antropomorfoser*, det vill säga försök att "personifiera" sociala sammanslutningar. I hans Helningforsföreläsningar från våren 1911 heter det sålunda (1911, ss 46 f):

Man träffar ofta hos moderna sociologer en viss mystisk uppfattning av begreppet samhället, i det de antaga ett 'socialt' ursprung för idéer och känslor. Om därmed blott menas, att idéer och känslor utvecklas hos de

enskilda genom växelverkan med andra, är detta alldeles riktigt. Men när 'samhället' åberopas som orsak är det mystik . . . En appell till 'samhället' som förklaring af ett fenomen är i själfva verket ett *asylum ignorantiae*.

Detta tillbakavisande av antropomorfska förklaringar inom sociologin, i vilken Høffding även innefattar politologi, innebär emellertid ingen renödlad individuell atomism, tvärtom. Vis av sina studier kring Rousseau (1896) men kanske främst av den mördande kritik av Rousseaus antropologi som Voltaire levererat, undviker Høffding noga att upprepa detta slags förenkling och att göra det till en utgångspunkt för vidare förklaringar av sociala och politiska processer. Det intrikata samspelet mellan sociala relationer och processer, å ena sidan, och det rent personlighetspsykologiska, å den andra, ser han som kärnan i en potentiell ny vetenskapsgren (1928, s 108), och i en framställning om Platons böcker om staten (1924, s 147) påpekar han att:

Der er intet i den enkelte Personlighed, som kan forstaaes . . . uden gennem dets reale Sammenhæng med Samfundslivet. Men paa den anden Side er der heller intet i Stats- og Samfundsliv, hverken hvad Oprindelse eller Værdi angaar, som kan forstaaes uden som Frugt af personlige Kræfter eller som Aarsag til personlig Værdi.

V

Vi har nu kommit in på den något känsliga frågan om vad som egentligen är "modern" i uttrycket "modern statskunskap". För de flesta samhällsvetare torde skillnaden mot förgången tids arbeten huvudsakligen ligga i att modern samhällsvetenskap, som sålunda innefattar modern statsvetenskap, betonar *empiriska förklaringar* på bekostnad av *normativa föreskrifter*, och att man söker att skilja mellan *beskrivning* och *förklaring*. Genom sin filosofiska bindning till Comtes positivism underströk Høffding att nyckeln till förståelsen av dessa typer av vetenskaplig verksamhet närmast var av *metodisk karaktär* (1911, s 38): "Den beskrivande psykologin närmar sig gränsen mellan vetenskap och konst; men genom klarhet i uppfattningen och genom användandet av jämförande metod kan den eröfra ny terräng för vetenskapen". Om man bytt ut "beskrivande psykologi" med "beskrivande statskunskap" tror jag att en stor del av nutida statsvetare skulle instämma i påståendet om den jämförande metodens betydelsefulla roll för en bestämning av vad som är "modern" vetenskap.

Den moderna statsvetenskapens kännetecken kan på ett översiktligt plan sammanfattas i åtta punkter (Easton, 1967, ss 16f; Wahlke, 1979, ss 9ff; Kirkpatrick, 1962, s 12):

- Sökande efter regelmässigheter i studerade fenomen, objekt och händelser.
- En medveten strävan efter att pröva generaliserande utsagor, baserade på observerade regelmässigheter.
- Forskningsteknisk medvetenhet och självmedvetenhet för att eliminera eventuella bias i observation, dataregistrering och analysmetod.
- Strävan efter precision i formuleringen av hypoteser, främst genom försök till kvantifiering av observationer där detta är möjligt.
- Försök att åtskilja personliga etiska värderingar från empiriska förklaringar, dock inte nödvändigtvis något hävdande av "värdefrihet" i problemval, analys eller konklusioner.
- Systematisering och kumulering av vetenskapligt belagda resultat. Empirisk statsvetenskap måste stå på en fast teoretisk grund; teorilös statsvetenskap kan visa sig vara trivial och teoretisk statsvetenskap utan någon principiell möjlighet att prövas, antingen genom logisk härledning eller empirisk observation, är meningslös.
- Grundforskning, empirisk forskning och tillämpad forskning beskriver ett kontinuum i den vetenskapliga processen. Förståelse och förklaringar av politiskt och administrativt beteende, institutionella strukturer och beslutsprocesser bör föregå försök att ingripa i samhällets påträngande praktiska problem.
- Interdisciplinär integration mellan olika vetenskapsgrenar. Genom att inta en medveten hållning gentemot andra specialdiscipliner kan statsvetenskapen återföras till tidigare traditioner och ges en väl avgränsad plats inom samhällsvetenskapernas allmänna ram.

Till detta bör man kanske också tillägga, att modern statsvetenskap i mycket stor utsträckning blivit *behavioralistisk*; man har framför allt koncentrerat sig på *politiska beslutsprocesser*, både hos demokratiska elektorat och hos eliter. *De politiska aktörerna*, snarare än olika slags relatio-

ner mellan dem, det vill säga *strukturer*, har kommit att stå i förgrunden för analysen.

Innan vi går närmare in på Høffdings syn på de frågor som sammanfattats ovan, kan det kanske vara på sin plats att se på hans syn på *det vetenskapliga sanningsbegreppet*. I princip brukar filosofer skilja mellan åtminstone två sanningsbegrepp, nämligen *korrespondensbegreppet* och *koherensbegreppet*. Den mindre sofistikerade positivismen brukar nöja sig med att etablera korrespondens mellan våra observationer och en externt postulerad verklighet. Høffding menar dock att sanning inte kan vara överensstämmelse mellan våra perceptioner och kognitioner å ena sidan, och "verklighet" å den andra (identitet). Han säger bland annat att vi inte kan känna en från vår subjektiva upplevelse oavhängig verklighet, och skriver därför istället under på koherensprincipen, enligt vilken överensstämmelse (koherens) mellan det största möjliga antalet iakttagelser istället får utgöra måttstocken för vad som skall gälla som sanning. I modern statsvetenskaplig forskning skulle vi säga att Høffdings sanningsbegrepp eller försök att etablera objektivitet kännetecknas av *intersubjektivitet* och *intra-subjektivitet*, åtminstone som en minimumfordring. Han säger också i en intervju med Erik Rindom år 1918 (Rindom, 1918, s 111) att, "Det er den positivistiske Retning i Filosofien, jag især slutter mig til, men jeg adskiller mig væsentligt fra den ved Overbevisningen om Nødvendigheden af et erkendelsesteoretisk Grundlag".

I Høffdings huvudverk *Etik* (1887, s 389) sägs det att:

Der er . . . visse Hovedtanker, som komme igen overalt hvor menneskelig Erkendelse arbejder, og som det er Filosofiens Opgave at fremdrage og udvikle. En saaden Tanke er Idéen om Tilværelsen som en lovbunden Sammenhæng.

Høffding gör dock gällande att något enhetligt nätverk av allmänt erkända lagbundenheter ännu inte finns. I en något polemisk skrift gentemot den så kallade Uppsalaskolan, främst Jacob Bostrom, framhäver han bestämt att vår kunskap endast är hypotetisk (1879, s 12):

Vor Erkendelse er i det hele og i det enkelte endnu overvejende hypotetisk, og Grunden hertil er netop Verifikationens Vanskelighed på mange Punkter. De Videnskaber, hvor subjektive Idéer frit kunne udfolde sig, uden straks at standses af Verifikationens strenge Politik, ere længst fra deres Maal, og der er ingen Tvivl om, at Filosofien hører til dem.

I detta sammanhang kritiserar Høffding John Stuart Mill och Auguste Comte för att på ett allt för lättvindigt sätt likställa human- och samhällsvetenskapernas lagbundenhetsproblem med naturvetenskapernas (Høffding 1874, s 59; 1904, II, s 332). Høffding önskar också bibehålla den deduktiva formen i förklaring: "För att förstå naturfenomenen såväl som de historiska fenomenen kräves ett samspel af lagar" (1911, s 21), men han hävdar generellt för all vetenskap, och speciellt för human och socialvetenskaperna, att "Den personliga faktor, som medverkar i all vetenskap kan och bör själf göras till föremål för vetenskap" (ibid, s 18).

Därmed är vi också inne på värdefrågan, kanske den punkt där Høffding kritiserats mest av sina samtida. I sina Helsingforsföreläsningar från 1911, sammanfattade i boken *Personlighetsprincipen i Filosofien* (1911, s 8) ställer han frågan: "Böra vi icke just afkläda oss vår personlighet, om vi vilja vara forskare, om vi vilja finna tillvarons stora lagar, som gälla för allt och alla"? Høffding försöker besvara sin egen fråga genom att påpeka att en riktig uppfattning av vetenskapen fordrar att man ser den som frukten av personligt arbete, och att världen förstås genom människan och inte kan skiljas från hennes tankeförmåga och tankeformer. Han ställer sig på värderelativismens grund när han säger (ibid, s 51):

Värde kan blott mätas med värde. Och värde visar tillbaka till känsla – och om känslor, säges det, kan man icke disputera. Dock kan man, då ett visst värde kännes och erkännes, däraf sluta, hvilken plats andra värden konsekvent intaga i förhållande till det gifna värdet.

För Høffding blir studiet av samhället ytterst beroende av den givna värdefördelningen vid ett visst tillfälle, och denna värdefördelning är också i sig fokus för de undersökningar som samhällsvetenskaperna har att brottas med. Han skriver till exempel i *Etik* (1887, s 44) att "... enhver Maa-lestok for Handlingers Vurdering støtter sig til bestemte psykologisk-historiske Forudsætninger", och i *Relationen som Kategori* (1921, s 105) säger han att, "Den der vil forklare Mennesket ud fra Verden, maa ikke glemme, at Verden kun kendes gennem menneskelig Forsken, og al Undersøgelse af Forholdet mellem Verden og Mennesket anstilles af en menneskelig Tanke".

Høffding gjorde det till en huvuduppgift för sin

forskning att söka efter empiriska fakta som kunde ligga till grund för etiska värderingar, för att sålunda avslöja metafysiska, dogmatiska och andra oreflekterade värdeutsagor. I huvudverket om empirisk psykologi (1882, s 34) heter det att "Psykologien har kun at gøre med hvad der er, ikke hvad der skal være", och i en bok om Spinozas liv och läror (1887, s 123) hävdar han bestämt, att om en empirisk psykologi skall kunna etableras "saa maa man opfatte de aandelige Fænomener som rene Erkendelsesgenstande, uden anden Følelse end Ønsket om at forstaa og forklare dem saa godt som muligt. Ingen Forsken er mulig uden Forskerstemning, og denne Stemning fortrænges, saa snart æstetiske og moraliske Følelser gøre sig gældende."

Axel Hägerström har i *Socialfilosofiska uppsatser* (1939, s 56) angripit Høffding på denna punkt:

Høffding, som annars förfäktar själva den moraliska måttstockens subjektivitet, gör sig skyldig till begrepps-förvirring, då han tror sig kunna hävda en vetenskaplig etik bland annat därför, att medlen för det en gång givna målet kunna vetenskapligt bestämmas. I själva verket leder hans ståndpunkt till det svårsmälta begreppet: vetenskaplig känsloyttring.

Høffdings vän, den amerikanske psykologen William James, är inne på en liknande typ av kritik när han påpekar att Høffding inte tillräckligt tydligt klargjort hur han tänker pröva sin epistemologiska hypotes. Han skriver bland annat (1880, II, s 455):

Professor Høffding, in his excellent treatise on Psychology, admits the mixture of bodily sensation with purely spiritual affection in the emotions. He does not, however, discuss the difficulties of discerning the spiritual affection (nor even show that he has fairly considered them) in his contention that it exists.

Förmodligen beror Høffdings inställning, som den kritiserats av Hägerström och James ovan, på att han efter sina krisår som ung teolog funnit en väg ur det dilemma som verkligen förefaller ligga i den ovan skisserade kritiken. För Høffding bestod lösningen i att han gjorde en stipulativ åtskillnad mellan tro och vetande. Tron, religionen eller ideologin kännetecknas, enligt Høffdings sätt att se på saken, av att de förutsätter en övertygelse om värdenas bestånd som sträcker sig utöver erfarenhetens gränser. Övertygelser är definitoriskt satta över all bevisning. Vetandet, däremot, måste ständigt vara berett på att låta sig

prövas empiriskt, eftersom det definitionsmässigt endast ger en mer eller mindre säker indikation på vad som kan vara sant.

I sina psykologiska arbeten hade Høffding betonat Kants tredelning av psyket i "erkendelse", "følelse" och "vilje", men som Mogens Blegvad påpekat (1981) kom viljan, i vidaste bemärkelse, alltid att utgöra det primära. Väl medveten om att "Grundvärdena uppstå genom psykologiska och historiska processer, som aldrig föreligga helt avslutade" (Høffding, 1911, s 52), och med insikt om att "Videnskabens Gyldighed faar sin sidste Begrundelse deri, at al vor videnskab er en Gennemførelse af de Forudsætninger, Menneskene maa gaa ud fra, hvis deres Handlinger skulle føre til de Resultater, de ønske, (Høffding, 1914, s 1) anammar han "välfärdsprincipen" för att därför kunna konstruera en vetenskaplig etik.

Man kan i Høffdings tankar om välfärdsprincipen urskilja inflytanden från såväl Kant som från utilitaristerna. Hänsynen till den största och mest omfattande välfärden för så många levande varelser som möjligt som etisk utgångspunkt är en syntes av dessa båda strömningar. I en minneskrift har det påpekats (Kuhr, 1932, s 27) att:

Som filosoferende Ethiker føler han sig med fuld Ret på Videnskablighedens Grund. Under intensiv og systematisk Aandsanspændelse, ledet af en klar methodisk Bevidsthed om Undersøgelsens Mål og Veje, tilstræbende det Mål af Objektivitet, som det på disse "livsfilosofiske" Områder overhovedet er muligt at nå, og udrustet med en rig Ballast af psykologisk, sociologisk og historisk Viden, bryder han sig Vej ud til den principielle Kerne, hvortil Menneskers faktiske ethiske Vurderinger synes . . . at vise hen.

Till skillnad från modern statsvetenskap – och annan samhällsvetenskaplig och humanvetenskaplig forskning – intog Høffding en skeptisk hållning till forskningsteknik, experimentella och kvasiexperimentella undersökningsmetoder. Som Rasmussen påpekat (1937, ss 94f) noterade Høffding att det måste finnas en motsättning mellan forskare som anammat psykologin från olika slags vetenskapsperspektiv. En humanistisk utgångspunkt kräver ett speciellt intresse för komplexa psykiska processer och egenskapsrymder, som oftast inte kan förstås utan såväl breda som djupa insikter i kulturhistoriska förhållanden. Forskare, som kommit till psykologin med ett naturvetenskapligt perspektiv, var tvungna att skilja sig från den förra kategorin (Høffding 1877, s 13):

. . . den experimentale forskens vej er lang; den opnår i lange tider kun spredte resultater og åbner kun fjerne udsigter til totalanskuelser og omfattende synspunkter. For mange filosoffer har der derfor været noget utilfredsstillende ved denne metode. Kun den engelske filosofi sluttede sig strax . . . til den experimentale forskens princip og metode. Men den kunde kun gøre det ved foreløbig at stille de store spekulative problemer i bero.

Blegvad har med rätta hävdad att Høffding var kritisk mot användandet av experimentella metoder i psykologin⁸, men man måste då också förstå att han var lika kritisk till många av de begränsningar han såg i den associationspsykologiska uppfattningen. I psykologiboken från år 1882 skriver han (s 25) att kvantifiering tycks vara utesluten på det psykologiska området, men han reviderade denna uppfattning under 1920-talet. I *Relationen som Kategori* (1921, s 102) betonar han till och med kvantifieringen som ett nödvändigt medel för att få den nödvändiga intra- och intersubjektivitet som fordrades av hans sanningsbegrepp, och två år senare, i avhandlingen *Begrebet Analogi* (1923, s 74) heter det att "I den moderne Videnskab opfattes Kvaliteter som Identiteter ved hjælp af Kvantitetsbestemmelser."

Det återstår nu blott att diskutera ytterligare tre punkter i den tidigare uppräknade listan över kännetecken hos den moderna statskunskapens vetenskapliga perspektiv, nämligen frågan om vetandets systematik och kumulering, problemet om relationen mellan grundforskning, empirisk forskning och tillämpad forskning, samt frågan om interdisciplinär integration. För enkelhetens skull skall jag belysa Høffdings syn på dessa frågor i ett, snarare än i tre distinkta avsnitt, och ur en logisk synvinkel tycks de också höra ihop.

Høffding skriver instämmande, när han genomgår Auguste Comtes filosofiska verk, att (1904, II, s 322) "Allervigtigst er det, at Politik bliver gjort till en positiv Videnskab". Det mer storstilade filosofiska systembyggandet var emellertid för Kierkegaards lärjunge, och positivismens förste danske utläggare, något som var dömt till undergång: den holism som den kontinentala positivismen delade med den Hegelianiska dialektiken, såg Høffding som en del av det förgångna, något som den vetenskapliga arbetsdelningern successivt gjorde slut på (ibid, s 336):

Og dog er det et saare væsentligt Karaktermærke for den nyere Tid, at Arbejdets Deling på det videnskabelige Omraade er skreden saa vidt frem, at en intellektuel

Enhed, en fælles Verdensanskuelse, bliver vanskelige og vanskeligere at naa.

Denna insikt medför också att han intar en pessimistisk inställning till en fullständig *rationell förklaring* av världen på vetenskaplig grundval (Høffding, 1921, s 99):

I nyeste Tid begynder man blive klar over, at en rationel Forklaring af alle Tilværelsens Dele eller Sider ud fra et eneste Urfænømen ikke er mulig.

Diskussionen flyttas istället upp på en annan nivå, som Kalle Sorainen, Høffdings finske bibliograf och lärjunge, påpekat (1941, s 110). Den sista uppgiften för vetenskapen blir inte att finna en objektiv teori som kan passas in på alla möjliga ämnen, men istället att visa hur olika slags människor kan komma fram till olika slags livsåskådningar. Filosofins olika delområden blir mer och mer specialiserade, och kommer därvid att inta en autonom ställning till det slags filosofi, som kännetecknades av ett sökande efter en för alla giltig livsåskådning. Annorlunda uttryckt ser Høffding en vetenskaplig och åsiktsmässig pluralism som en konsekvens av såväl materiella som ideella kulturfenomens utveckling. I detta hänseende är han avgjort determinist (Høffding, 1887, s 122). Men det finns fortfarande ett element av voluntarism som förklaras på följande sätt (ibid, s 232):

Paa et absolut individualistiskt Standpunkt kan Samfundet kun opfattes som opstået ved Sammenslutning af Individier. I Individernes mere eller mindre bevidste Tanker og Følelser finder man da Forklaringen af Samfundets Art og Form. Man forudsætter selvstændige Individier givne forud for Samfundets Opstaaen. Men ethvert Individ *forefinder* faktisk et Samfund, indenfor hvilket det udvikler sig, og først efter at Individets Udvikling har faaet sit bestemte Præg ved dette givne Samfunds Forhold og Traditioner, kan Individet selv igen virke bestemmende tilbage til Samfundet.

För Høffding, till skillnad från Comte och de engelska positivisterna, framför allt John Stuart Mill, och i deras efterföljd den moderna statsvetenskapen, blev aldrig frågan om vetenskapens *praktiska* användning, och transformeringen av grundforskning till empirisk forskning och praktiska tillämpningar något större problem. Så vitt jag kunnat konstatera i min systematiska genomgång av Høffdings arbeten, ser han en sådan process som tidsbestämd, men anger ingen explicit förklaring, även om han i skriften *Den Engelske Filosofi i Vor Tid* (1874, s 3) är benägen att

säga att uppsamlad empirisk kunskap av sig själv tenderar att leda till generaliseringsförsök.

Det vetenskapliga tänkandet har, emellertid, för Høffding en annan social funktion. Successivt, föreställer han sig, kommer det vetenskapliga tanke sättet att undantränga metafysiken och den spekulativa filosofin. Nyckeln heter, som hos Comte och Mill *metod*, inte *system* eller *integration*. Detta framgår av boken *Personlighetsprincipen i Filosofin* (1911) där han *sammanfattningsvis*, och med en viss optimism konkluderar (s 63):

Mest skall vetenskapen verka genom den tysta kraft som ligger i dess metod, dess sätt att fråga och svara. Mindre och mindre skola människor, som uppfostrats med denna metod, kunna taga mystiska och antropomorfska förklaringar som verkliga svar på erfarenhetens gåtor. Det är mindre vetenskapens speciella resultat, än det sätt att tänka den lär människorna, som skall bestämma livsåskådningarnas framtid.

Kanske kan detta vara en tröst för de statsvetare, som i empiricismens datadjunglar och i nyhetsförmedlingarnas överutbud av information, ibland känt missmod och lust till resignation.

Bibliografisk not

En nästan fullständig bibliografi över Høffdings talrika och omfattande arbeten finns i Brandt, Jørgensen m fl *Harald Høffding in Memoriam* (1932), som sammanställts av den finske filosofen Kalle Sorainen (Sandelin). Som framgår av denna sammanställning finns det en ganska rikhaltig litteratur om Høffdings arbeten. Bland de biografier som publicerats vill jag speciellt framhäva Mogens Blegvads i senaste utgåvan av *Dansk Biografisk Leksikon* (1981), och S V Rasmussens i 1937 års utgåva av samma lexikon. Sorainens avhandling *Kultur- och Bildningsidealet som Filosofiskt Problem och Pedagogisk Uppgift hos Harald Høffding* (1941) har i många avseenden gett viktiga uppslag till framställningen i föreliggande uppsats. Jag vill här passa på att rikta ett varmt tack till personalen på Lunds Universitetsbibliotek som tålmodigt hjälpt mig hitta bland Høffdings skrifter när mina referenser innehållit otillräckliga bibliografiska uppgifter. Mogens N Pedersen, Agne Gustafsson, Torbjörn Vallinder och Sverker Gustavsson har alla tillhandahållit viktiga upplysningar och synpunkter, utan vilka framställningen skulle ha lidit av betydande brister.

Noter

- ¹ Man kan diskutera, om inte inflytandet närmast var av negativ karaktär. I sin ungdom hade Jørgensen revolterat mot Høffdings "psykologism" och ställt sig på en rent naturvetenskaplig, epistemologisk grund Rasmusen (1983, s 109) skriver: "Jørgen Jørgensen var, ved jeg nu, en mand hvis filosofiske opfattelser skiftede en hel del gennem årene . . ." Se också Jørgensen (1932, s. 23): "Og i kraft af denne sin Uafsluttelighed vil han (Høffding) kunne staa som et Forebillede for alle andre tænkende Mennesker, selv naar Erkendelsens Udvikling har bekræftet hans Grundopfattelse og vist, at ogsaa den specielle Afrundning af Filosofiens Problemer, som han foretog, ikke var absolut og endelig, men kun relativ og foreløbig."
- ² Begreppet "presentism" har här lånats från W F Stones uppsats *Political Psychology. A Whig History* (1981, s.2). Stones skäl för att använda begreppet kan sägas sammanfalla med Eulau's synpunkt (1970, ss 140f), att "The trouble with the classics is not that they are studied, for they should be studied, but rather it is the way they are studied . . . The prevailing mode of dealing with theory is still either rejection of the premises on which propositions are based, or criticism of the logical procedures used in making deductions from major theoretical propositions, or, perhaps worse, selective quotations with the implicit attempt at ridicule . . . The technique is literary and as one reads these tracts or articles of the critics, one is struck by the use of metaphor, loose assertion, flowery language, and often invective."
- ³ Viggo L B Hørup (1841–1902) var en av den danska vänsterliberalismens förgrundsgestalter, och kanske den som mer än någon annan kämpade för en parlamentarisk författning i Danmark (Se t ex Arup, 1941). Karsten Thorborg (1981, s 62) påpekar att Hørup ibland bekyldes för att fraternisera med socialisterna, och Sorainen (1941, s 49) påstår felaktigt att Hørup blev en av dansk arbetarrörelsens förgrundsgestalter. Även om Hørup dog tre år innan bildandet av Radikale Venstre, kan han ändå sägas att idémässigt ha lagt grunden till denna liberala strömning i danskt politiskt liv.
- ⁴ Troels Troels-Lund (1840–1921), dansk historiker som med verket "Dagligt Liv i Norden" blev grundaren av dansk kulturhistoria. Søren Kierkegaard var Troels-Lunds sväger.
- ⁵ Ett skissartat försök att rekonstruera Høffdings *substansiella* politiska teori finns i Sven Clausen *De Danske Stats teorier* (1953, 232–237). I föreliggande framställning är jag dock mer intresserad av Høffdings syn på samhällsvetenskap som *vetenskap* än hans positiva politiska teori. I detta hänseende har min ambition varit liknande Stenelos (1981, ss 108f), även om jag här försökt att något vidare presentera

andra aspekter hos Høffding som kan förefalla fruktbara för utvecklingen av en positiv, statsvetenskaplig epistemologi.

- ⁶ Danmark hade vid denna tid ett tvåkammerssystem och 1876–77 hade de båda kamrarna svårt att enas om statsbudgetens utformning. 1877 utfärdade den konservativa regeringen Estrup en provisorisk finanslag, och satte sig därmed över parlamentarismens princip "ingenting över eller vid sidan av folkrepresentationen". I april, 1885, utfärdades ånyo en provisorisk finanslag, som medförde stor politisk oro. Skytteföreningar och skattevägrargrupper organiserades. I oktober utsattes Estrup för ett attentat av en ung typograf, men han överlevde och dog först 1913.
- ⁷ Kristian Erslev (1852–1930), dansk företrädare för den källkritiska metoden inom historiografin. Han blev professor samma år som Høffding (1883). 1916 utnämndes han till riksantikvarie i Danmark.
- ⁸ Både i ungdomsverket om Paul Natorp och i senare skrifter om de biologiska grundvalarna för psykologin, intog eleven Jørgen Jørgensen en kritisk hållning till Høffding på denna punkt men, som Mogens Blegvad påpekat (1981, ss547–549) så gav Jørgensens neo-kantianism, med dess udd riktad mot all "psykologism", så småningom efter för ett mer empiriskt ställningstagande.

Referenser

- Arup, E *Viggo Hørup. Et Mindeskript*. København: Forlaget Politiken, 1941.
- Blegvad, M "Harald Høffding". *Dansk Biografisk Leksikon*. København: Gyldendal, 1981, Bd 7, ss 25–30.
– "Jørgen Jørgensen". *Dansk Biografisk Leksikon*. København: Gyldendal, 1981, Bd 7, ss 547–549.
- Brandt, F; Jørgensen, J m fl *Harald Høffding in Memoriam*. København: Nordisk Forlag, 1932.
- Bryder, T Recension av Lars-Göran Stenelo: *Foreign Policy Predictions. Cooperation and Conflict*, vol. 16, (1981), 3, ss 191–194.
- Brøndsted, K G J B S *Estrup. Et Mindeskript i Anledning af Hundredeårsdagen for hans Fødsel*. København: Højres Fond, 1925.
- Catlin, G E G *The Science and Method of Politics*. London: Kegan Paul, French, Trubner and Co, 1927.
- Clausen, S *De Danske Statsteorier*. København: Gyldendal, 1953.
- Easton, D *The Political System*. New York: A Knopf, 1953.
- . "The Current Meaning of Behavioralism". I J C Charlesworth (ed): *Contemporary Political Analysis*. New York: The Free Press, 1967.

- Eulau, H "Segments of Political Science Most Susceptible to Behavioristic Treatment". I J C Charlesworth (ed): *Contemporary Political Analysis*. New York: The Free Press, 1967.
- . *Micro-Macro Political Analysis*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1969.
- . "Political Science". I B F Hoselitz (ed) *A Reader's Guide to the Social Sciences*. New York: The Free Press, 1970.
- ... Eskola, A *Socialpsykologins Grunder. En Kritisk Granskning*. Stockholm: Gebers, 1982.
- Hägerström, A *Socialfilosofiska Uppsatser*. Stockholm: Bonniers Förlag, 1966 (1939).
- Høffding, H *Den Antikke Opfattelse af Menneskets Villie*. København: C W Stinck, 1870.
- . *Den Engelske Philosophi i Vor Tid*. Kjøbenhavn: P G Philipsens Forlag, 1874.
- . "Nogle Bemærkninger om Platons Psykologi." *Nordisk Tidsskrift for Filologi og Pædagogik*, Ny række II, 1876.
- . *Spinozas Liv og Lære*. København: Rudolf Klein, 1877.
- . *Filosofien i Sverrig*. Stockholm: (Inget förlag), 1879.
- . "Om Sympathien som Grundlag for det Ethiske." *Vor Ungdom*, København, 1880 (I).
- . "Sympathimorale og Udviklingshypotesen." *Vor Ungdom*, København, 1880 (II).
- . *Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring*. København: P G Philipsens Forlag, 1882.
- . *Etik. En Fremstilling af de Ethiske Principer*. København: Nordisk Forlag, 1897 (1887).
- . *Jean Jacques Rousseau og Hans Filosofi*. København: Nordisk Forlag, 1896.
- . "Det Psykologiske Grundlag for Logiske Domme." *Det Kgl Danske Videnskabernes Selskab, Skrifter*, 6. Række, Afd IV.6, København, 1899.
- . *Den Nyere Filosofis Historie*. København: Nordisk Forlag, 1904, Bd I & II.
- . *Danske Filosofer*. København: Nordisk Forlag, 1909.
- . *Den Menneskelige Tanke. Dens Former og Dens Opgave*. København: Nordisk Forlag, 1910.
- . *Personlighetsprincippet i Filosofin. Föreläsningar vid Helsingfors Universitet, Våren 1911*. Stockholm: Wahlström och Widstrand, 1911.
- . *Henri Bergson's Filosofi*. København og Kristiania: Nordisk forlag, 1914.
- . *Den Store Humor. En Psykologisk Studie*. København: Nordisk Forlag, 1916.
- . "Spinozas Ethica". *Det Kgl Danske Videnskabernes Selskab, Skrifter*, 7. Række, Afd 3, København, 1918.
- . "Relationen som Kategori." *Det Kgl Danske Videnskabernes Selskab, Filosofiske Meddelelser*, 1.3, København, 1921.
- . "Begrebet Analogi." *Det Kgl Danske Videnskabernes Selskab, Filosofiske Meddelelser*, 1.4, København, 1923.
- . "Platons Bøger om Staten". *Det Kgl Danske Videnskabernes Selskab, Filosofiske Meddelelser*, 1.5, København, 1924.
- . "Erkendelse og Livsopfattelse." *Det Kgl Danske Videnskabernes Selskab, Filosofiske Meddelelser*, II.1, København, 1925.
- . *Erindringer*. København: Nordisk Forlag, 1928.
- . "Psykologi og Autobiografi." *Det Kgl Danske Videnskabernes Selskab, Filosofiske Meddelelser*, II.3, København, 1943 (1930). Utg posthumt.
- Jellinek, G *Allgemeine Staatslehre*. Berlin: Verlag O Hänig, 1914.
- Jørgensen, J "Høffdings Erkendelsesteori og Verdensanskuelse." I F Brandt; J Jørgensen m fl *Harald Høffding in Memoriam*. København: Nordisk Forlag, 1932.
- Kirkpatrick, E M "The Impact of the Behavioral Approach on Traditional Political Science". I A Ranney (ed) *Essays on the Behavioral Study of Politics*. Urbana, Ill: University of Illinois Press, 1962.
- Kuhr, V "Harald Høffding som Livsfilosof." I F Brandt, J Jørgensen m fl: *Harald Høffding in Memoriam*. København: Nordisk Forlag, 1932.
- Merelman, R M "On Social Psychological Handy Work." I *American Political Science Review*, 71, (1977), 1109–1110.
- Mill, J S "Auguste Comte and Positivism." I J S Mill: *The Collected Works of John Stuart Mill*. London och Toronto: Toronto University Press, 1963– (1865).
- Mill, J S Mitt Liv. Stockholm: Natur och Kultur, 1925 (1873).
- Nyman, A *Nutidstänkande. Studier och Utkast*. Lund: C W K Gleerups Förlag, 1927, (1923).
- Pareto, V *Manuel d'Economie Politique*. Paris: Giard et Briere, 1909.
- Rasmussen, E "En Filosof og To Historikere". I *Statsvetenskaplig Tidsskrift*, 1983, 2, 109–116.
- Rasmussen, S V "Harald Høffding." *Dansk Biografisk Leksikon*. København, J H Schultz Forlag, 1937, Bd XI, 87–97.
- Rindom, E *Samtaler med Harald Høffding*. København: Nordisk Folag, 1918.
- Sandelin (Sorainen), K "Friedrich Nietzsche som Föremål för Polemik mellan Georg Brandes och Harald Høffding." *Finsk Tidsskrift*, 1928, Hft 2, 143–152.
- . "Kronologisk Bibliografi over Harald Høffdings Arbejder med Tillæg Indeholdende Bibliografi over Skrifter om Høffding." I F Brandt, J Jørgensen m fl: *Harald Høffding in Memoriam*. København: Nordisk Forlag, 1932.
- . *Kultur och Bildningsidealet som Filosofisk och Pædagogisk Uppgift hos Harald Høffding*. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Humanorum Litterarum, XII.1. Helsingfors, 1941.
- Sjöblom, G "The Cumulation Problem in Political Science." I *European Journal of Political Research*, 5, (1977), 1–30.
- Stenelo, L G *Foreign Policy Predictions*. Lund: Studentlitteratur, 1981.

Stone, W F "Political Psychology. A Whig History." I S L Long (ed), *The Handbook of Political Behavior*. Vol I. New York: Plenum Press, 1981.

Thorborg, K "Viggo Hørup". *Dansk Biografisk Leksikon*. København: Gyldendal, 1981, Bd 7, ss 60-65.

Tönnies, F *On Sociology, Pure, Applied and Empirical*. Chicago: University of Chicago Press, 1971.

Wahlke, J C "Pre-Behavioralism in Political Science." I *American Political Science Review*, 1979, 1, 9-31.

Enfald, mångfald och pluralism. Funderingar över en begreppsgröt

AV ELIAS BERG

I. Inledning

Pluralism är bra, tycker nästan alla i Sverige (och många andra länder). Pluralism antas nämligen ha ett begreppsligt och/eller (positivt) empiriskt samband med demokrati, som allmänt betraktas som något värdefullt. I Sverige (och många andra länder) antas också pluralism vara något som existerar här och nu: vi har, antar man, faktiskt en hel del pluralism i det här landet. Men fast det finns en utbredd enighet om att pluralismen är bra och att den faktiskt föreligger i verkligheten, så är dess innebörd inte alls klar. Annorlunda uttryckt: Vi (eller de flesta av oss) vet att vi har pluralism och tycker den är bra, men vad det är som vi har och som vi tycker är bra vet vi inte riktigt. Vad menas då med "pluralism", och vilka typer av samband finns mellan pluralism och demokrati? Dessa frågor skall jag diskutera här.

Termen "pluralism" har i många länder och vid olika tider använts för att beteckna idéer och praktik som innebär någon form av begränsning av statens suveränitet och en sorts autonomi för, och/eller konkurrens mellan, olika grupper. Sådan pluralism kan förekomma i många skilda varianter (jfr Hsiao, Assel, Ehrlich & Wootton, Miller, ss. 734–736). Pluralism har att göra med mångfald (jfr Lindbeck). Men mångfald av vad? En vanlig föreställning är att pluralism betyder en mångfald av meningsriktningar, intressegrupper, etniska grupper, etc, som dels ger den enskilde individen möjlighet att välja mellan olika alternativ, dels ger individen ett slags självbestämmande på ett eller flera områden, dels skapar en sorts maktbalans, vilken i sin tur kan ge individen möjlighet att förverkliga det alternativ som han (hon) föredrar.

Detta innebär, antar man, att pluralism främjar demokrati.

För att belysa frågan om sambandet mellan pluralism och demokrati skall jag i det följande ta upp fem problem: Främjar mångfald individens valmöjligheter? Främjar mångfald individens självbestämmande på viktiga områden? Främjar mångfald maktbalans i samhället? Främjar maktbalans på ett område maktbalans på andra områden av samhällslivet? Främjar maktbalans demokrati?

II. Mångfald och valmöjligheter

Om individen skall ha möjlighet att välja, måste det finnas flera alternativ att välja mellan. Vidare måste, för att valet inte skall vara helt skenbart, mer än ett av alternativen vara i minimal mening acceptabelt för individen. Inför revolvermannens hot "Pengar eller livet" eller den ende tillgänglige arbetsgivarens hot "Sluta strejka eller jag ger dig sparken" har individen inte något verkligt val.

I bokstavlig mening är det sant att individens valmöjligheter ökar med mångfalden av de alternativ som han (hon) har att välja mellan. Men denna bokstavliga sanning är inte särskilt upplysande. För att mångfald på något meningsfullt sätt skall främja individens valmöjligheter krävs att vissa villkor är uppfyllda.

För det första måste mångfalden utgöras av alternativ som faktiskt står öppna för individen. När det gäller mångfald av t ex grupper behöver det ju inte vara så. I många grupper, vilkas aktiviteter ofta påverkar utomstående, är medlemskap inte öppet för alla. I somliga av dem – t ex vissa etniska grupper – är medlemskapet medfött och kan endast med svårighet eller inte alls förvärfvas. I andra – t ex yrkesbaserade grupper – beror medlemskapet på förutsättningar som vanligen inte är helt självvalda och av vilka var och en med nöd-

Artikeln är en obetydligt ändrad version av en uppsats som har diskuterats vid VII Nordiska statsvetenskapliga kongressen i Lund 20–22 augusti 1984.

vändighet utesluter flertalet individer (tex innehav av ett visst yrke). Mångfald av grupper är därför inte detsamma som mångfald av valbara alternativ och behöver följaktligen inte öka individens valmöjligheter.

För det andra måste de alternativ som står öppna för individen klart skilja sig från varandra. Om de alternativ som en individ kan välja mellan skiljer sig bara obetydligt, är individens valmöjligheter skenbara snarare än verkliga. Det är inte säkert att ett större antal alternativ innefattar sådana som är sinsemellan mera skiljaktiga än de som ryms inom ett mindre antal alternativ. Om de olika alternativen är fördelade längs en endimensionell ideologisk skala, behöver inte avståndet mellan ytterligheterna vara större om alternativen är många än om de är få. Vid oförändrat avstånd mellan ytterligheterna på denna endimensionella skala blir dessutom det genomsnittliga avståndet till närmaste alternativ mindre vid ett större antal alternativ än vid ett mindre antal. Ett val mellan närliggande alternativ tenderar då att bli skenbart. Om de olika alternativen är fördelade längs olika dimensioner, kan det tänkas att skillnaden mellan alternativen är klarare. Sannolikheten att sådana dimensionella skillnader skall finnas är möjligen större om antalet alternativ är stort än om det är litet.

För det tredje måste individen kunna se de existerande skiljaktigheterna mellan alternativen. Är det lättare för individen att se dessa skiljaktigheter om alternativen är många än om de är få? Det är svårt att se några skäl att tro det.

För det fjärde måste det bland alternativen finnas något eller några som ligger nära (eller sammanfaller med) det alternativ som individen skulle välja om han (hon) kunde välja helt fritt och var fullständigt informerad om alla tänkbara alternativ och deras konsekvenser. Om detta – svårformulerade – villkor inte är uppfyllt, blir alla de föreliggande alternativen (fastän kanske minimalt acceptabla i ovannämnd mening) ointressanta, och därmed valmöjligheterna meningslösa, för individen. Det torde vara mera sannolikt att detta villkor är uppfyllt om antalet alternativ är mycket stort än om det är mycket litet.

Sambandet mellan mångfald och valmöjligheter är således mycket komplicerat. Det är bara med vissa reservationer som man kan säga att mångfald främjar individens valmöjligheter.

III. Mångfald och autonomi

Det finns vissa uppenbara samband mellan pluralism och autonomi. Pluralism implicerar begreppsligt autonomi: utan någon form av autonomi kan de olika grupper som (tillsammans) utgör mångfalden inte agera som (i viss mån) självständiga enheter (jfr Dahl 1982, ss 4–5, 26). Det finns också en sorts omvänt samband av begreppslig-empirisk karaktär: i en värld med många intressen och ideal leder autonomi för de grupper som bär upp dem till framväxt av (i viss mån) självständigt agerande enheter.

Eftersom pluralism implicerar autonomi, och autonomi i praktiken leder till mångfald, så innebär pluralism förekomst av ett stort antal (i viss mån) självständiga enheter. Men därav följer inte utan vidare att mångfald av sådana enheter främjar individens självbestämmande på viktiga områden. För att en dylik mångfald skall ha denna effekt krävs, dels att individen har mycket att säga till om inom de olika enheterna, dels att dessa enheters beslutsområden är viktiga, dvs innefattar frågor som är viktiga för individen. Det förra beror på de olika enheternas regler för beslutsfattande och på individens förmåga att påverka de övriga medlemmarna av den eller de enheter som han (hon) tillhör, och det finns i dessa avseenden säkert stora skillnader mellan de olika enheterna. Det senare beror på enheternas vikt, dvs i vilken grad de bestämmer i frågor som direkt berör individens intressen och ideal. Om antalet (i viss mån) självständiga enheter är mycket stort, omfattar det sannolikt sådana som bestämmer i frågor av denna karaktär; det är också möjligt att ingen av dessa frågor då är helt utesluten från de (i viss mån) självständiga enheternas sammanlagda beslutsområden. Men detta ökar inte nödvändigtvis den enskilde individens självbestämmande på viktiga områden. Det kan nämligen vara så att individen – av etniska, yrkesmässiga eller andra skäl (se ovan, avsnitt II) – bara har möjlighet att vara medlem av ett begränsat antal enheter och dessutom att hans (hennes) reella inflytande inte behöver vara större inom var och en av dessa enheter än inom det (nationella) politiska systemet som helhet.

Som vi har sett förutsätter pluralism autonomi. Autonomi i sin tur innebär att de autonoma enheterna har någon sorts egen makt. Autonomi inom ett givet system kan dock aldrig innebära total självständighet utan endast ett i vissa avseenden självständigt beslutsfattande. I den mån som de olika enheternas beslutsområden sammanfaller

med varandra eller med hela systemets beslutsområde, förekommer konkurrens mellan enheterna. Pluralismen (som bara kan avse ett system) förutsätter med andra ord ett visst mått av maktkonkurrens (jfr Manley, s 379), samtidigt som (den likaledes förutsatta) autonomi kan bidra till att stärka vissa privilegierade grupper och på detta sätt göra denna maktkonkurrens mycket ojämn (jfr Pelinka, ss 106–108). Därmed kommer vi in på frågan om pluralismens samband mellan mångfald och maktbalans.

IV. Mångfald och maktbalans

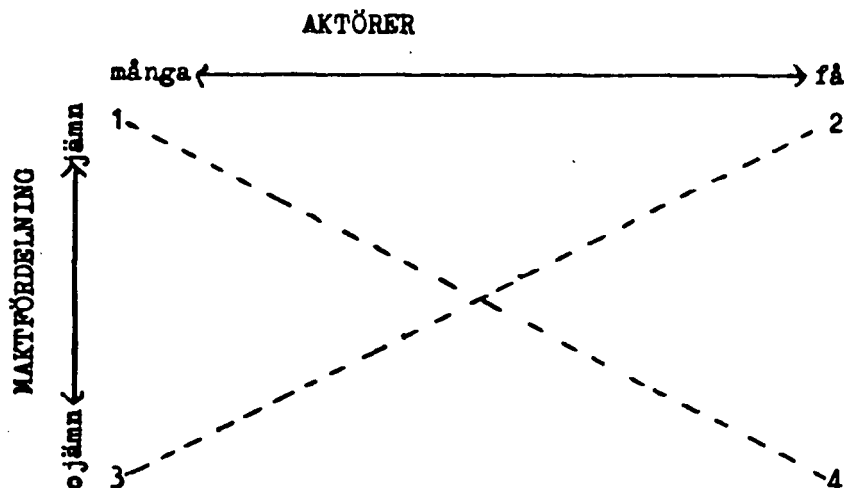
Maktbalans innebär att två eller flera aktörer (individer eller grupper) har lika stora möjligheter att genomdriva sin vilja. Maktbalansen kan vara perfekt eller ungefärlig. Att "främja" maktbalans betyder i det följande att gynna en utveckling mot (men sällan eller aldrig att uppnå) perfekt maktbalans.

Hur förhåller sig då mångfald (av autonoma enheter) till maktbalans? I den allmänna debatten tenderar man att identifiera dessa begrepp. Man kontrasterar ofta centraliserat mot decentraliserat beslutsfattande (se t ex Lindbeck) och tycks resonera enligt ungefär följande mall: maktbalans innebär frånvaro av maktkoncentration; maktkoncentration innebär en eller några få makthavare; maktbalans innebär därför en mångfald av makthavare. Resonemanget bygger på en dikotomi: antingen har en (eller ytterst få) eller också har (väldigt) många makten. Detta resonemang leder troligen sitt ursprung till ekonomernas perfekta marknadsmodell. I denna modell konkurrerar aktörer (som säljare och/eller köpare) utrustade med lika stora resurser, och aktörerna utgör ett mycket stort antal; följaktligen har ingen enskild

aktör särskilt mycket att säga till om. I modellen kombineras således en mångfald av enheter med perfekt maktbalans och frånvaro av stora makthavare, och ingen hänsyn tas till möjligheten av grader av makt, av ojämn maktfördelning mellan många aktörer, eller av maktbalans mellan få aktörer. Mångfald (av enheter) tenderar därför att identifieras med maktbalans.

Men verkligheten har ju (som ekonomerna vet) bara en avlägsen likhet med modellen av den perfekta marknaden. I den mån som ungefärlig maktbalans förekommer tar den formen av konkurrens eller konfrontation mellan aktörer vilka dels inte har lika stora resurser, dels är färre än vad som antas i den perfekta marknadsmodellen; på marknaden förekommer oligopolitisk konkurrens, i internationell politik förekommer bipolär maktbalans. En situation med konkurrens mellan ett mindre antal aktörer kan i själva verket ligga närmare den perfekta maktbalansen än en situation med konkurrens mellan ett större antal aktörer. Tillkomsten av nya aktörer kan i realiteten öka maktkoncentrationen: de kan ibland ytterligare stärka den redan tidigare dominerande gruppen (jfr nedan, avsnitt V).

Mångfald (av enheter) behöver alltså inte nödvändigtvis främja maktbalans i samhället. Detta kan belägas med hjälp av nedanstående figur. I den allmänna debatten låter man ofta två skilda dimensioner sammanfalla utmed ett kontinuum mellan 1 och 4, och man antar att extremerna 1 och 4 är de enda faktiskt möjliga typerna av maktfördelning. Men dessa extremer är ju teoretiskt konstruerade ytterpositioner, och många typer av maktfördelning som föreligger i verkligheten kan mycket väl ligga någonstans i grannskapet – möjligen nära extremerna – av ett kontinuum mellan 2 och 3.

I den mån som de olika enheternas beslutsområden är separata från varandra, konkurrerar inte enheterna sinsemellan och kan sålunda inte ingå i någon maktbalans. I detta fall kan därför inte mångfald främja maktbalans. Men i verkligheten är det naturligtvis mycket svårt (eller omöjligt) att fastställa en sådan separation. Detta är inte bara en teknisk svårighet för empirisk forskning utan innebär också en begreppslig besvärlighet. Det finns inga bestämda kriterier för att avgöra vad som är separata beslutsområden. Det betyder att man inte kan avgöra vad som är autonomi, vad som utgör maktbalans, och, rent av, vad som är mångfald. Skall vi t ex se Dahls' beskrivning av "spridd ojämlikhet" ("dispersed inequalities") i New Haven (Dahl 1962) som en beskrivning av maktbalans eller av autonomi? Frågorna om sambandet mellan mångfald, autonomi och maktbalans är inte blott svåra att besvara; de är svåra att ställa.

V. Maktbalans på olika områden

Pluralism brukar av sina anhängare betraktas som ett mycket omfattande maktbalanssystem: relationerna mellan individer, företag, intressegrupper och partier brukar räknas såsom tillhörande systemet. Man tycks anta att maktbalans på ett område alltid (positivt) samvarierar med maktbalans på andra områden. Sällan ställer man frågan om hur olika områdens specifika varianter av maktbalans (eller avsaknad av maktbalans) förhåller sig till varandra. Detta förhållande kan vara av flera olika typer: (1) existensen av maktbalans av ett visst slag på ett område bidrar till uppkomst (eller bevarande) av maktbalans av samma slag på ett annat område; (2) existensen av maktbalans av ett visst slag på det förra området bidrar till uppkomst (eller bevarande) av maktbalans av ett annat slag på det senare området; (3) existensen av maktbalans (av något slag) på det förra området bidrar till att hindra uppkomst (eller bevarande) av maktbalans (av något slag) på det senare området; (4) existensen av maktbalans (av något slag) på det förra området påverkar inte alls närvaro eller frånvaro av maktbalans (av något slag) på det senare området.

I den allmänna debatten är det framför allt maktbalans på det ekonomiska området och maktbalans på det politiska området som brukar kopplas samman. Man antar som något nästan självklart att maktbalans på det förra området främjar maktbalans på det senare. Detta är emellertid inte säkert.

För det första behöver inte maktbalans på det ekonomiska området bidra till inträde (eller stärkande) av ekonomiska aktörer på det politiska området. Om vi – orealistiskt – antar att det ekonomiska systemet fungerar på ett sätt som ligger mycket nära den perfekta marknadsmodellen, så kännetecknas det av konkurrens på (nästan) lika villkor mellan många – och därför sannolikt relativt små – företag. Det finns skäl att betvivla att en sådan konkurrens (med "strid på kniven") mellan företag som är små – och därför kanske svaga – och många – vilket tenderar att försvåra samordning (jfr Olson) – främjar samarbete dem emellan för att nå gemensamma politiska mål (och därmed kan leda till ett förhållande av typ 2; se ovan). Det kan hända att denna perfekta maktbalanssituation på det ekonomiska området snarare motverkar ett sådant samarbete (dvs kan leda till ett förhållande av typ 3, vilket dock också beror på den tidigare maktfördelningen på det politiska området; se nästa stycke). Om det ekonomiska systemet avlägsnar sig från den perfekta marknadsmodellen – och därmed kanske (fast inte nödvändigtvis; se ovan, avsnitt IV) från perfekt maktbalans – ökar möjligen sannolikheten för inträde (eller stärkande) av ekonomiska aktörer på det politiska området. Om vi istället antar att det ekonomiska systemet utmärks, inte av enheter som konkurrerar på samma sida av marknaden, utan av enheter som utövar "motmakt" ("countervailing power") mot varandra på olika sidor av marknaden (se Galbraith), så uppkommer en annan situation. Olika ekonomiska enheter tenderar då antagligen att prioritera sina gemensamma intressen (jfr Tivey, ss 139–140) i samarbete för politiska mål (dvs att frambringa ett förhållande av typ 1, vilket dock också beror på den tidigare maktfördelningen på det politiska området; se nästa stycke).

För det andra behöver inte inträde (eller stärkande) av ekonomiska aktörer på det politiska området främja maktbalans på detta område. Det beror på hur maktfördelningen på det politiska området såg ut före deras inträde (eller stärkande). Om t ex arbetsgivarorganisationer ökar sitt inflytande inom ett redan tidigare av det privata näringslivet dominerat politiskt område, så motverkas uppnående av perfekt maktbalans på området. Om däremot fackföreningar ökar sitt inflytande inom detta tidigare näringslivsdominerade politiska område, så minskar maktkoncentrationen, och ett steg tas i riktning mot perfekt maktbalans inom området.

Frågan om maktbalans på ett område främjar maktbalans på andra områden av samhällslivet kan därför inte besvaras med ett entydigt ja eller nej.

VI. Maktbalans och demokrati

Finns det något samband, och i så fall vilket, mellan maktbalans och demokrati? Demokrati betyder folkstyrelse, och folkstyrelse betyder att styrelsen återspeglar folkets vilja. Detta innebär att mäktiga individer och/eller grupper inte själva styr eller påtvingar folket sina egna åsikter. Maktbalans minskar risken för en sådan odemokratisk styrelse. Under maktbalans måste nämligen mäktiga individer och/eller grupper, i syfte att överleva i konkurrensen – maktbalansen – med varandra, anpassa sina ställningstaganden till folkets (förmodade) åsikter. Därmed kommer dessa individer och/eller grupper att – med eller mot sin vilja – fungera som förmedlare av folkets åsikter till dem som fattar de formella besluten. Folket får med andra ord större möjligheter att fälla avgörandet i kampen mellan olika meningsriktningar om dessa meningsriktningar är ungefärligen jämnstarka. I denna viktiga – men allmänna och abstrakta – mening kan maktbalans därför sägas främja demokrati.

Men därmed är inte frågan avgjord. Vi måste också ta hänsyn till karaktären av de enheter som ingår i maktbalansen. Om dessa enheter representerar (intressena och/eller idealen hos) befolkningsgrupper av mycket olika storlek, kan sällan maktbalansen antas främja demokrati. En sådan odemokratisk maktbalans föreligger om t ex några få storgodsägare har lika mycket makt som alla de småjordbrukare tillsammans vilka utgör det överväldigande flertalet av befolkningen. Man kan här inte heller bortse från ytterst kontroversiella frågor om demokratibegreppets innebörd. Vilket är t ex mest demokratiskt: att alla har lika mycket att säga till om i ärenden som är livsviktiga bara för vissa grupper, eller att dessa grupper har mera att säga till om än andra i sådana ärenden?

Vissa slag av maktbalans kan alltså under vissa förutsättningar främja demokrati. Andra slag av maktbalans, eller maktbalans under andra förutsättningar, behöver däremot inte främja demokrati.

VII. Pluralism som demokratiskt värde

Finns det då ett positivt samband mellan pluralism och demokrati, dvs är pluralism ett demokratiskt

värde? Denna fråga är inte bara empiriskt svår att utforska; den är begreppsligt mångfasetterad och det är omöjligt att ge den ett bestämt svar.

Som framgår av ovanstående genomgång är relationerna mellan pluralism och demokrati ytterst komplicerade. Pluralism har att göra med mångfald och implicerar ett visst mått av autonomi och av maktbalans. Mångfalden kan bidra till att öka individens valmöjligheter, autonomi kan bidra till att ge honom (henne) självbestämmande på viktiga områden, maktbalansen kan bidra till att minska risken för odemokratisk styrelse. Mot detta står att de valmöjligheter som mångfalden kan ge ibland är formella snarare än reella, att en mångfald av autonoma enheter inte alltid ökar individens självbestämmande, och att en mångfald av enheter inte nödvändigtvis främjar maktbalansen. Valmöjligheter, gruppautonomi och maktbalans är logiskt oförenliga med enfald men föreskriver därutöver inte nödvändigtvis mångfald. Maktbalans på ett område behöver inte heller vara gynnsam för – och kan rent av motverka – maktbalans på andra områden, och maktbalans är dessutom inte uteslutande något för demokratin positivt.

Det finns ett annat möjligt samband mellan pluralism och demokrati, vilket jag hittills inte har berört. Det bygger på pluralismens (påstådda) tendens att ge upphov till ”cykliska majoriteter” och därmed till obeständiga politiska situationer, vilka just genom att de kan antas vara övergående är mera acceptabla för (temporärt) besegrade minoriteter. Därigenom sägs det bestående politiska systemet bli stabiliserat (se Miller). De som ser det bestående politiska systemet som demokratiskt – ja, kanske som den enda möjliga typen av demokrati – kan därför betrakta pluralism som ett demokratiskt värde, medan motståndare till detta system kan se pluralism som demokratisk maskering av ett elitstyre (se Thorburn i Ehrlich & Wootton, ss 152, 166–167; se också Manley och jfr Lindblom och Dahl 1983). Pluralismen kan med andra ord vara ett skydd för status quo, och den är då ett demokratiskt värde om – men endast om – status quo är demokratiskt.

Litteratur

- Assel, Hans-Günther, *Demokratischer Sozialpluralismus*. Geschichte und Staat, Band 187/188. München: Günter Olzog Verlag 1975.
- Dahl, Robert A, "Comment on Manley", *The American Political Science Review*, Vol 77, No 2, June, 1983, ss 386–389.

- Dahl, Robert A, *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control*. Yale Studies in Political Science, 31. New Haven and London: Yale University Press, 1982.
- Dahl, Robert A, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven and London: Yale University Press, (1961) 1962.
- Ehrlich, Stanislaw, and Wootton, Graham, Eds., *Three Faces of Pluralism: Political, Ethnic and Religious*. International Political Science Association: Gower (Great Britain), 1980.
- Galbraith, John Kenneth, *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*. London: Hamish Hamilton, 1952.
- Hsiao, Kung Chuan, *Political Pluralism: A Study in Contemporary Political Theory*. New York: Harcourt, Brace & Company, Inc., 1927.
- Lindbeck, Assar, *Ekonomi och mångfald*. Stockholm: Akademitlitteratur 1980.
- Lindblom, Charles E, "Comment on Manley", *The American Political Science Review*, Vol 77, No 2, June, 1983, ss 384–386.
- Manley, John F, "Neo-Pluralism: A Class Analysis of Pluralism I and Pluralism II", *The American Political Science Review*, Vol 77, No 2, June, 1983, ss 368–383.
- Miller, Nicholas R, "Pluralism and Social Change", *The American Political Science Review*, Vol 77, No 3, September, 1983, ss 734–747.
- Olson, Mancur, Jr., *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. New York: Schocken Books, (1968) 1971.
- Pelinka, Anton, *Dynamische Demokratie. Zur konkreten Utopie gesellschaftlicher Gleichheit*. Stuttgart: Kohlhammer 1974.
- Tivey, Leonard, *The Politics of the Firm*. Oxford: Martin Robertson, 1978.

Översikter och meddelanden

Statsvetenskaplig Tidskrifts redaktion

Fahlbeckska stiftelsens kollegium sammanträdde den 8 oktober 1984 med professor Birgitta Odén som praeses. Till sammanträdet hade emeritiprofessorerna Nils Stjernquist och Håkan Strömberg anmält, att de ville bli befriade från uppdraget som ledamot i Statsvetenskaplig Tidskrifts redaktionsutskott. Kollegiet beviljade den begärda befrielsen; praeses uttryckte kollegiets tack till Nils Stjernquist och Håkan Strömberg för deras mångåriga insatser till tidskriftens fromma. Till ny ledamot i redaktionsutskottet valde kollegiet professor Lars-Göran Stenelo; skiftet sker i och med årgång 1985.

Praeses uttryckte vidare kollegiets tack till docent Torbjörn Vallinder, som med föreliggande häfte lämnar posterna som redaktionssekreterare för tidskriften och sekreterare i kollegiet. Praeses framhöll därvid bland annat Vallinders strävan att hålla kontakt med olika forskarmiljöer.

I anslutning härtill vill jag för min del tacka alla som under mina år som redaktionssekreterare på olika sätt har understött mig i mitt arbete: kollegiet, där Nils Stjernquist fram till sin avgång utgjorde den fasta punkten; ombuden och andra kolleger vid statsvetenskapliga, nationalekonomiska, sociologiska och statistiska institutioner i landet, inte minst de anonyma granskare, som med sina referee-utlåtanden har bidragit till att förbättra kvalitén på manuskripten; Ebba Skjöld, som har hållit i ekonomi och distribution.

Först och sist vill jag dock tacka Lennart Lundquist för hans ovärderliga insatser i redaktionen genom åren och önska honom och Anders Sannerstedt lycka till, när de nu tar över.

Torbjörn Vallinder

Modern rationalistisk teoribildning och Rousseaus teori om allmänviljan*

Spelteori och statsvetenskaplig forskning

Spelteori kan ses som en matematisk idealisering av kollektivt beslutsfattande. Varje *aktör* eller spelare väljer ett av flera *handlingsalternativ* på basis av den *nytta* han erhåller från olika tänkbara *utfall* och med utgångspunkt i att även andra aktörer står i en liknande strategisk situation. Ett spels utfall kan aldrig, som framgår av nedanstående citat, kontrolleras av någon enskild aktör. Det teoretiskt särpräglade med spelteorin är att begreppet kollektivt handlande kan förenas med intentionalt handlande individer.

Den formaliserade spelteorin har sedan fyrtioalets¹ satt allt djupare spår inom de olika samhällsvetenskaperna. För rationalistisk teoribildning har den inneburit en närmast explosionsartad utveckling. Gamla tankegångar har preciserats² och nya användningsområden har tillkommit.³ Två av de idéer som framsprungit ur spelteorin – fångarnas dilemma, som väsentligen är den bärande tanken i Mancur Olsons "logic of collective action", och Arrows "General Possibility Theorem" – har av Brian Barry och Russel Hardin utnämnts till de mest utmanande och fruktbara tankegångarna inom samhällsvetenskapen sedan andra världskriget.⁴

Förhoppningarna som knutits till spelteorin har också varit stora. Den utmålades som teorin med stort t; teorin skulle täcka alla företeelser inom samhällsvetenskapens ram. Det är uppenbart att dessa högt ställda förväntningar inte har infriats och på sina håll går det spåra en besvikelse över att spelteorin, som det sägs, är alltför formell och att den brister i realism. Spelteorin skulle enligt detta synsätt vara användbar för att generera idéer men inte i syfte att beskriva och förklara.⁵ Jag vill hävda att denna reaktion är överdriven. Anspråken på spelteorin skall inte ställas för högt; den kan inte användas till allt, men dess tillämpningsområde täcker en hel del av intresse.⁶ En av spelteoris mest engagerade och idérika förespråkare, Jon Elster, har gjort ett försök att sammanfatta dess räckvidd:

"Broadly speaking, game theory may be seen as a tool – indeed, as *the* tool – for the simultaneous handling of three sets of interdependencies that pervade social life. (1) The reward of each depends on the reward of all, through envy, altruism etc. (2) The reward of each depends on the action of all, through general social causality. (3) The action of each depends on the action of all, by strategic reasoning. The last is the specific contribution of game theory. I might add, lest someone should think that I embrace game theory as the solution to all problems, that I do not think it capable of handling the following. (4) The desires of each depend on the action of all. This refers to the fact that individual preferences and plans are social in their origin, which differs from the idea that they may be social in their scope, i.e. that the welfare of others may be part of the goal of the individual."⁷

Spelteorin kommer aldrig att lösa alla våra problem, men Elsters trosvisshet ger ändå löfte om många nya fruktbara tillämpningsområden.

Försöken inom svensk statskunskap att utnyttja spelteori och annan modern rationalistisk teori är än så länge ganska få och har främst varit inriktade mot partiets agerande.⁸ Ätminstone vad gäller omfattning är PARA-projektet vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala det ojämförligt största.⁹ Det framskyntar ibland att just PARA-projektets produkter utgör åskådliga exempel på att spelteorin när det kommer till kritan inte blir mycket mera än eleganta illustrationer som i bästa fall ger tolkningar och slutsatser en mera slagkraftig utformning. Jag tror att även detta bygger på en felsyn.¹⁰ Visst är det riktigt att tolkningar och slutsatser skulle ha kunnat presenteras utan hjälp av spelmatriser och annan teknikalier, men detta gäller all formaliserad teori. Formaliseringen innebär en översättning till ett mera precist språk. Frågan är i stället om spelteorin har tillfört något av vetenskapligt värde. Och detta är inte alla gånger så enkelt att bevisa; när resultaten väl föreligger ter de sig uppenbara, som om vetenskaplig teori och begreppsapparat aldrig varit verk-samma.

Värdet av spelteori demonstreras kanske bäst av ett exempel där den saknas och där den hade kunnat tillföra något ytterligare. Jag tror att en i många avseenden mycket gedigen och välskriven bok i PARA-projektets närhet kan illustrera detta förhållande mycket bra. I sin *The Hare and the Tortoise: Clean Air Policies in the United States and Sweden* jämför Lennart J. Lundqvist delar av miljövärdspolitiken i USA och Sverige. En av slutsatserna är att skillnaderna i de beslut som fattades i respektive land kan förklaras av skillnader i de politiska systemen. Sverige sökte efter praktiska lösningar, det som var tekniskt och ekonomiskt möjligt, medan USA,

på grund av det politiska spelet mellan Nixon och Muskie, drevs till att direkt kräva det *önskvärda*. Förutom den starka miljöopinionen var det själva valsystemet i USA som enligt Lundqvist utgjorde orsaken. Jag vill nu hävda att denna intressanta slutsats hade kunnat preciseras ytterligare om författaren insett att Nixon och Muskie i realiteten var indragna i ett fångarnas dilemma. Ingen av dem var egentligen intresserad av en alltför långtgående lagstiftning, men spelsituationen drev dem båda ifrån "det möjliga" till "det önskvärda".¹¹

Flera nya och hittills oprövade användningsområden för spelteorin kan tänkas.¹² Jag kommer emellertid att koncentrera min argumentering till idéhistoriska studier och därigenom understödja de efterföljande resonemangen om Rousseaus politiska filosofi. Motivering-en för att använda spelteori som analysverktyg vid tolkning av klassiska politiska teoretiker grundar sig på två fruktbarsargument: Flera av dessa tänkare var indragna i praktisk-politiska debatter som idag analyseras med moderna tekniker under rubriker som "Social Choice Theory". Detta argument talar för att spelteorin borde vara ett lämpligt tolkningsredskap. Därutöver kommer att nya analysinstrument kan resultera i nya insikter eftersom traditionell idéhistorisk forskning nästan genomgående undviker moderna tekniker av detta slag. Jag skall helt kort försöka utveckla detta något.

Många äldre politiska tänkare som exempelvis Hobbes, Locke och Rousseau utformade kontraktsteorier. Det sägs ibland att den vetenskapliga idéanalysen förutsätter att forskaren är något klokare än de aktörer som studeras. Och jag vill hävda att modern spelteori erbjuder ett perfekt redskap för dagens statsvetare att ånyo analysera de kontraktsteoretiska problemen; den rationalistiska teoribildningen möjliggör idag en helt annan stringens än vad de klassiska tänkarna kunde uppbåda, samtidigt som den också, inbillar jag mig, gör oss bättre i stånd att förstå subtiliteterna i de resonemang som fördes.

Den forskningsidé som här skisseras har, så vitt jag vet, endast ett fåtal föregångare. Att med hjälp av spelteori tolka klassikerna har hittills varit något som mest gjorts i förbifarten¹³ eller som en elegant inledning till en synpunkt man själv vill utveckla.¹⁴ Det bör dock nämnas att bland annat Rousseau blivit föremål för en genomträngande studie i rationalistisk anda.¹⁵ Det är i stället inom modern politisk filosofi som den rationalistiska teoribildningen avsatt de flesta spåren. Den intensiva debatt som startade med John Rawls *A Theory of Justice* hade knappast varit tänkbar utan den spelteoretiska begreppsapparaten.¹⁶

Spelteori och Rousseaus teori om allmänviljan

Om vi accepterar tanken att spelteori kan vara ett fruktbart hjälpmedel för att tolka ett idéhistoriskt material, vad är det då som motiverar att valet faller på Rousseaus teori om allmänviljan? Rousseau tillhör otvivelaktigt de politiska filosofer som haft ett mycket stort inflytande på det politiska tänkandet under de senaste seklen. Få enskilda teoretiker har exempelvis haft en lika stor betydelse för den alltjämt pågående debatten om demokratiens syfte och innehåll. Samtidigt har Rousseau ställts till svars för de totalitära tankar som så påtagligt avsatt spår i nittonhundratalets historia. Följdverkningarna av hans politiska filosofi är således inte entydiga. Trots detta råder det stor enighet om att teorin om allmänviljan utgör kärnan i Rousseaus politiska författarskap. Lägg därtill den traditionella bilden av Rousseau som en romantiker och anti-rationalist och uppgiften att tolka hans teori i ljuset av spelteorins landvinningar framstår som ett både intressant och utmanande företag.¹⁷

Den gängse uppfattningen av Rousseau som en intellektuellt oredig romantiker står dock inte oemotsagd. I samband med en utredning av begreppet "allmänintresse" har Brian Barry gjort följande utfall mot merparten av den äldre Rousseau-forskningen:

"Judging from critiques in which Rousseau figures as a charlatan whose philosophical emptiness is disguised by his superficial rhetoric, it is hard to see why we should waste time reading him, except perhaps on account of his supposedly malign influence on Robespierre. I doubt the fairness on this estimate, and I am also inclined to deprecate the tendency (often though not always combined with the other) to look on Rousseau through Hegelian spectacles. We need to dismantle the implausible psychological and metaphysical theories (e.g., 'compulsory rational freedom' and 'group mind') which have been foisted on Rousseau by taking certain phrases and sentences (e.g., 'forced to be free' and 'moral person') out of context."¹⁸

Det skulle således fortfarande finnas behov av nya, och förhoppningsvis mer rimliga, tolkningar av Rousseau.

Redan de inledande orden i *Samhällsfördraget* talar också för det fruktbara i en rationalistisk uttolkning av teorin om allmänviljan. Anslaget påminner starkt om spelteorins antagande om rationella nyttomaximerande aktörer:

"Je veux chercher si dans l'ordre civil il peut y avoir quelque règle d'administration légitime et sûre, en prenant les hommes tels qu'ils sont, et les loix telles qu'elles peuvent être. Je tâcherai d'allier toujours dans cette recherche ce que le droit permet avec ce que l'intérêt prescrit, afin que la justice et l'utilité ne se trouvent point divisées."¹⁹

Och några rader senare, i en redogörelse för "människans natur", preciserar Rousseau sina utgångspunkter ytterligare:

"Sa première loi est de veiller à sa propre conservation, ses premiers soins sont ceux qu'il se doit à lui-même, et, sitôt qu'il est en âge de raison lui seul étant juge des moyens propres à le conserver devient par là son propre maître."²⁰

Rousseaus tanke var att hans etiska-teori skulle vara förenlig med en realistisk bild av människan som driven av egenintresse. Eventuella farhågor att den nya bilden av Rousseau som här har blivit antydd skulle innebära en anakronism av sämsta slag är således obefogade. Den moderna spelteoretiska begreppsapparaten var självklart okänd för Rousseau, men den innebär inget övergrepp mot hans egna teoretiska premisser.²¹

Vad är då innehållet i Rousseaus teori om allmänviljan, och var finns det beröringspunkter till den rationalistiska teoribildningen? Jag skall helt kort presentera det jag uppfattar som huvuddragen i teorin om allmänviljan.

Teorin om allmänviljan ingår som bärande tanke i Rousseaus försök att utveckla principerna för ett gott samhälle och hur ett sådant skall styras. Mera precist är avsikten att formulera principerna för den styrelse som bör åtlydas av medborgarna. Rousseaus idé är att en sådan förpliktelse skall härledas ur medborgarnas samtycke, dvs ett kontrakt som ingås av egen fri vilja bör också hållas. I nästa steg förs det in en teori om rättvisa; medborgarna ger sitt samtycke till lagar och regler som är rättvisa. Och allmänviljan, som endast i undantagsfall är identisk med summan av allas viljor, tillhandahåller enligt Rousseau en norm för vad som är rättvist eller ej.²²

Det problem som allmänviljan avser att lösa kan om man så vill ges en annan, mer klassisk formulering:

"Trouver une forme d'association qui défende et protège de toute la force commune la personne et les biens de chaque associé, et par laquelle chacun s'unissant à tous n'obéisse pourtant qu'à lui-même et reste aussi libre qu'auparavant." Tel est le problème fondamental dont le contract social donne la solution."²³

Genom att alla underordnar sig allmänviljan kan enligt Rousseau alla bevara sin frihet, eftersom man då i realiteten lyder sin egen vilja.

Rousseaus teori om allmänviljan innehåller tre centrala problem, vilka tillika utgör de viktigaste tolkningsproblemen. Det första avser själva begreppet allmänvilja. Rousseaus distinktion mellan "volonté de tous" och "volonté générale" är alltför välkänd för att behöva

återges.²⁴ Moderna teoretiker som Brian Barry och Felix Oppenheim har försökt att ge allmänviljan en precis och fruktbar innebörd i samband med analyser av begreppet "allmänintresse". I grova drag går deras tolkningar ut på att förknippa allmänviljan med det intresse som individer har gemensamt i rollen som medborgare.²⁵ Vad som däremot inte tycks ha slagit de sentida Rousseau-tolkarna är de uppenbara beröringspunkterna med teorin för kollektiva varor. Utan några som helst svårigheter går det i nedanstående citat att urskilja såväl "jointness of supply" som "non-excludability", dvs. de två kriterier som brukar användas för att definiera en kollektiv vara.²⁶

"Les engagements qui nous lient au corps social ne sont obligatoires que parce qu'ils sont mutuels, et leur nature est telle qu'en les remplissant on ne peut travailler pour autrui sans travailler aussi pour soi. Pourquoi la volonté générale est-elle toujours droite, et pourquoi tous veulent-ils constamment le bonheur de chacun d'eux, si ce n'est parce qu'il n'y a personne qui ne s'approprie ce mot, *chacun*, et qui ne songe à lui-même en votant pour tous? Ce qui prouve que l'égalité de droit et la notion de justice qu'elle produit dérive de la préférence que chacun se donne et par conséquent de la nature de l'homme; que la volonté générale pour être vraiment telle doit l'être dans son objet ainsi que dans son essence; qu'elle doit partir de tous pour s'appliquer à tous, et qu'elle perd sa rectitude naturelle lorsqu'elle tend à quelque objet individuel et déterminé, parce qu'alors, jugeant de ce qui nous est étranger, nous n'avons aucun vrai principe d'équité qui nous guide."²⁷

Allmänviljan måste per definition vara allmän och lika "in its object as well as its essence; . . . it must both come from all and apply to all", som Cole uttrycker det i sin engelska översättning.²⁸

Om det visar sig möjligt att ge en någorlunda konsistent bild av Rousseau utifrån denna moderna idé innebär det att Rousseaus allmänvilja innehåller en betydligt redigare tanke än vad den traditionella Rousseau-tolkningen har hävdad, men också att begreppet kanske inte är fullt så spännande som det brukar antas. Distinktionen mellan "volonté générale" och "volonté de tous" är helt enkelt ett försök att klargöra en variant av "the fallacy of composition".

Innebörden av begreppet allmänvilja kan illustreras med hjälp av det spel som benämns fångarnas dilemma. Utgångspunkten är två aktörer x och y som har att välja mellan handlingsalternativen C och D, där C står för att bidra till en gemensam angelägenhet och D avser att aktören väljer att inte ge sitt bidrag. Åtminstone någon av aktörerna måste välja C för att den gemensamma angelägenhet båda önskar också skall förverkligas, men i övrigt är det endast insatsen som skiljer utfallen åt. Aktörernas rangordning av utfallen framgår av nedanstående spelmatris:

Figur 1. Fångarnas dilemma

		Aktör y	
		C	D
Aktör x	C	a 3, 3	b 1, 4
	D	c 4, 1	d 2, 2

Rousseaus idé om allmänviljan skulle, om den tolkas i termer av Barrys och Oppenheims definitioner av "allmänintresse" tillhandahålla ett kriterium i valet mellan dessa utfall (Det är således inte samma valsituation som för aktörerna x och y). Först av allt utesluts utfallen b och c, eftersom de inte uppfyller de generalitetskriterier som omtalas i det tidigare citatet. Av de återstående utfallen, som båda innebär att aktörerna behandlas lika, väljer allmänviljan utfall a, det utfall som framstår som bäst för såväl x som y. Rousseaus "volonté générale" förmår således åstadkomma den kollektiva rationalitet som "volonté de tous" missyckas med.

Med allmänviljans hjälp går det enligt Rousseau att avgöra vilka lagar som bör reglera ett samhälle. Men även om det är möjligt att ge detta kriterium en precis innebörd, återstår ytterligare problem. Rousseau måste också bevisa – och detta är det andra problemet – att alla människor, drivna av egenintresse, är villiga att leva i ett sådant samhälle, och vad mera är, att de gemensamt är i stånd att ingå ett kontrakt om detta. Problemet gäller, med Rousseaus terminologi, huruvida den enskilde väljer allmänviljan och inte sin egen partikulära vilja (som tillsammans med andras partikulära viljor formar "volonté de tous"). Idag frågar vi oss i stället om det finns någon kollektivt rationell lösning på ett n-personers fångarnas dilemma.

Svaret är inte självklart negativt om spelsituationen uppfattas som dynamisk i stället för statisk. Russell Hardin har utformat en teori som visar att aktörerna i ett dynamiskt fångarnas dilemma kan nå en rationell lösning "by convention".²⁹ Intressant nog var det också Rousseaus tanke att samhällsfördraget var grundat på konvention.³⁰ Om det i Rousseaus författarskap också går att finna spår av de mycket precisa förutsättningar som ingår i Hardins teori är emellertid osagt.

Det tredje problemet ingår som en del av det andra. Svaret på om individerna av egen övertygelse har anledning att träda in i en samhällsgemenskap styrd av allmänviljan, är beroende av de garantier som kan utfärdas för att enskilda lagar verkligen uttrycker allmänviljan. Rousseau diskuterar i detta sammanhang vilken beslutsregel som skall tillämpas och drar slutsatsen att

hur nära ett enigt beslut som bör krävas är beroende av frågans vikt och rådande tidspress.³¹ Det är således helt klart att Rousseau själv skilde problemet med dessa beslut från problemet med det kollektiva beslut som utgör samhällsfördraget, vilket med nödvändighet kräver full enighet.³² Hela detta problem, att med procedurregler utforma garantier för beslutens innehåll, kan te sig vettlöst. Men Barrys och Oppenheims analys av begreppet allmänintresse, som medger att vi talar om att någon har rätt eller fel i fråga om sina intressen utan att bryta mot gängse värdeteorier, antyder att problemställningen inte är orimlig om den relativiseras. I stället för fullständiga garantier kan vi fråga efter sannolikheten att det kollektiva beslutet avspeglar allmänviljan, och svaret blir avhängigt antalet individer samt vissa antaganden om dessa.³³

Denna lösning av det tredje problemet – som är hämtat från Brian Barry – utgör emellertid inte den enda och inte heller den mest rimliga uttolkningen av Rousseau. Betydligt intressantare är, vill jag hävda, av resonemang hos Rousseau som talar om allmänviljan som den vilja som slår ut alla andra viljor såvida det inte bildas några fraktioner.

"Il y a souvent bien de la difference entre la volonté de tous et la volonté générale; celle-ci ne regarde qu'à l'intérêt commun, l'autre regarde à l'intérêt privé, et ce n'est qu'une somme de volontés particulières: mais ôtez de ces mêmes volontés les plus et les moins qui s'entre-détruisent, reste pour somme les différences la volonté générale.

Si, quand le peuple suffisamment informé délibère, les Citoyens n'avoient aucune communication entre eux, du grand nombre de petites différences résulteroit toujours la volonté générale, et la délibération seroit toujours bonne. Mais quand il se fait des brigues, des associations partielles aux dépens de la grande, la volonté de chacune de ces associations devient générale par rapport à ses membres, et particulière par rapport à l'Etat: on peut dire alors qu'il n'y a plus autant de votans que d'hommes, mais seulement autant que d'associations. Les différences deviennent moins nombreuses et donnent un résultat moins générale."³⁴

Låt oss se vad detta kan betyda. Antag att vi har tre aktörer x, y och z med handlingsalternativen C och D, där C som förut står för det alternativ som främjar det gemensamma bästa och D det som tillgodoser det egna intresset. Sett från den enskilde aktörens synpunkt – exempelvis x – kan detta trepersoners fångarnas dilemma illustreras på följande sätt, där nyttovärdena som tidigare anger hur aktören rangordnar utfallen.

Figur 2. Beslutssituationen i ett trepersoners fångarnas dilemma

		Både y och z väljer C	En av y och z väljer C	Både y och z väljer D
Aktör x	C	5	3	1
	D	6	4	2

Som alltid i ett fångarnas dilemma är D aktörernas dominerande strategi. Eftersom det är fråga om ett enda enskilt spel tycks möjligheten att fatta ett beslut i enlighet med allmänviljan (utfallet med nyttovärde 5) vara obefintlig.

Men situationen för vår lagstiftande församling (x, y och z) är faktiskt inte identisk med den som de berömda fångarna stod inför. Skillnaden i dessa beslutssituationer är den mellan "question of regulation" och "question of action". Som lagstiftare väljer inte x, y och z mellan alternativen C och D. De skall i stället avgöra vilket utfall som är mest önskvärdt. Problemet belyses bäst genom ett annat sätt att presentera spelet i fråga.³⁵

Figur 3. Trepersoners fångarnas dilemma

	Alternativa utfall			Aktörernas rangordning		
	x	y	z	x	y	z
1	C	C	C	5	5	5
2	C	C	D	3	3	6
3	C	D	C	3	6	3
4	D	C	C	6	3	3
5	C	D	D	1	4	4
6	D	C	D	4	1	4
7	D	D	C	4	4	1
8	D	D	D	2	2	2

Varje enskild föredrar givetvis en regel som ålägger de båda andra att agera för det gemensamma bästa (C), medan denne själv tillåts att agera för egen vinning (D). Men ställt mot allmänviljan (utfall 1) kan inte något av dessa utfall (2, 3 eller 4) få majoritet. Utfall nr 1 besegrar varje annat utfall vid omröstning med majoritetsbeslut. Ställd mot alla tänkbara individuella eller partikulära viljor utgör allmänviljan Condorcet-vinnare, dvs den kompromiss som besegrar alla andra förslag vid en parvis jämförelse.³⁶

Lösningen på problemet att nå det kollektivt rationella utfallet i ett fångarnas dilemma är att förvandla aktörernas beslutssituation från en "question of action" till en "question of regulation". Rousseaus storslagna idé var att göra alla människor till lagstiftare. Därigenom ville han åstadkomma att varje beslutad lag stod i

överensstämmelse med allmänviljan. Ingen skulle heller behöva förlora sin frihet och underordna sig något annat än sin egen vilja. Rousseaus lösning var helt enkelt att varje människa skulle lyda sin egen vilja, som den kom till uttryck då hon uppträdde i rollen som lagstiftare; individen som privatperson skulle underordna sig medborgaren.

Jag har här argumenterat för att tolkningen av Rousseaus teori om allmänviljan kan återföras på tre problem, varav det första är begreppsligt och de övriga spelteoretiska. Slutsatserna är än så länge preliminära. Den presenterade tolkningen är att döma av de återopade citaten empiriskt rimlig, men artikeln ger inte underlag för att avgöra om den är mera rimlig än andra tolkningar. Gentemot den traditionella Rousseau-bilden vill jag dock hävda att teorin om allmänviljan är baserad på medborgarnas rationella kalkyler och inte på någon mystiskt verkande känsla.

Pierre Favre är en av dem som tidigare argumenterat för att Rousseau bör ges en tolkning i rationalistisk anda. Av sin analys drar Favre två slutsatser: att Rousseau misslyckades i sitt försök att bygga upp en hållbar teori om allmänviljan och att det också är principiellt omöjligt att utforma en sådan teori.³⁷ Den senaste slutsatsen är i en mening trivial, nämligen om vi inte tillåter några som helst antaganden. Om vi däremot tillåter både Rousseau och andra att ta utgångspunkt i åtminstone någon normativ premis är ingendera av Favres slutsatser helt övertygande. Bristen i Favres analys har att göra med att han nästan uteslutande uppehåller sig vid det andra av våra tre forskningsproblem. Det tredje problemet, som handlar om hur lagstiftningen skall bringas i samklang med allmänviljan, uppmärksammas inte utan blandas samman med det andra. Rousseaus resonemang, som ibland slår fast att det ovillkorligen krävs enighet vid beslut men också innehåller idéer om att allmänviljan kan garanteras genom majoritetsbeslut, framstår därmed som oredigare än det faktiskt är.

Jörgen Hermansson

Noter

* Artikeln är skriven inom forskningsprojektet "Spelteorins nytta" som bedrivs med stöd av HSFR. Projektet befinner sig ännu på ett inledande stadium och avsikten är att mera grundligt undersöka den hypotes om Rousseau som här presenteras.

¹ Den moderna spelteorin har sitt ursprung i von Neumann & Morgenstern 1947 (1944). I likhet med exempelvis von Neumann & Morgenstern 1947 (1944), Luce & Raiffa 1957 och Moulin 1981, men till skillnad från Riker & Ordeshook 1973 och Abrams

1980, använder jag termen "spelteori" som en övergripande beteckning inbegripande bl a s k "Social Choice Theory". Anledningen är att det senare kan ges en spelteoretisk utformning.

² Exempelvis Bórdas och Condorcets funderingar kring beslutsregler. Se Black 1958.

³ Exempelvis teorier om partier och byråkratier. Se Downs 1957, Axelrod 1970 och Niskanen 1971.

⁴ Barry & Hardin 1982:16.

⁵ Exempel från studier av internationell politik är lätta att finna.

⁶ Jag har tidigare försökt visa (Hermansson 1982) att det faktum att "perceptions and misperceptions" är av avgörande betydelse inom exempelvis internationell politik inte är något argument mot en spelteoretisk analysteknik.

⁷ Elster 1983b:13. Se även Elster 1978, 1979 och 1983a, för exempel som visar spelteorins fruktbarhet.

⁸ Molin 1965, Sjöblom 1968 och Isberg m fl 1974. Nämnas bör också Bo Bjurulfs och Jan-Erik Lanes voterings- och maktanalyser (Exempelvis Bjurulf & Niemi 1978 och Lane 1983).

⁹ I det följande är det speciellt Hadenius 1981 och 1983 som jag har i åtanke.

¹⁰ Jag tar upp denna diskussion därför att invändningarna även berör det projekt som jag själv presenterar på följande sidor. Mitt resonemang innebär inte att jag finner PARA-projektets tillämpning av spelteorin invändningsfri i allt. Det skulle exempelvis gått att i likhet med Snyder & Diesing 1977 ha utnyttjat spelteorin på ett mera systematiskt sätt.

¹¹ Lundqvist 1980, speciellt 51-60. Spelsituationen kan, som den beskrivs av Lundqvist, illustreras med följande matriser: (Nyttovärdena i den andra matrisen anger endast aktörernas rangordning av utfallen som de beskrivs i den första matrisen.)

		NIXON	
		Möjliga	Önskvärda
MUSKIE	Möjliga	Båda mot opinionen Moderat lag	N vinner opinionen Radikal lag
	Önskvärda	M vinner opinionen Radikal lag	Strid om opinionen Extrem lag

		NIXON	
		Möjliga	Önskvärda
MUSKIE	Möjliga	3, 3	1, 4
	Önskvärda	4, 1	2, 2

¹² Det kan nämnas att det vid statsvetenskapliga institutionen i Oslo pågår ett projekt, "Statsvetenskapelige anvendelser av spillteori", under ledning av Knut Midgaard. Inom projektets ram utför Bjørn Erik Rasch voteringsanalyser liknande dem Bo Bjurulf utfört på svenskt material. En annan forskare, Rune Sørensen, "vil skrive om bruk av spillteori i hierar-

- kiske sammenhenger" och kommer därvid att "illustrera och dröfte muligheten av å teste spillteoretiske modeller ved statistisk analyse". (Ur projektets ansökan 15/5 1981 till NAVF.)
- ¹³ Se exempelvis Barry 1965:292 f och Hardin 1982:167 ff.
- ¹⁴ Jag har Michael Taylors (1976) tolkning av Hobbes i åtanke.
- ¹⁵ Se Favre 1978 som är en sammanfattning av ett arbete på franska. Jag återkommer till Favres tolkning av Rousseau i slutet av artikeln. Se även Midgard 1976 och Hernes 1975.
- ¹⁶ Se Blondel 1981:155 ff eller Mueller 1979 för översiktliga framställningar.
- ¹⁷ För den traditionella tolkningen, se exempelvis Sabine & Thorson 1973:529–547 och Talmon 1955:38–49. I den svenska idédebatten är Tingsten 1969:43–49 och Hedenius 1972:225 ff och 233 f goda representanter för denna syn på Rousseau.
- ¹⁸ Barry 1967:119.
- ¹⁹ *Du Contrat Social*, 55 (Livre I, Introduction).
- ²⁰ *Ibid.*, 60 (I, II).
- ²¹ Jfr Favre 1978:116 f, som utförligt belägger den rationalistiskt orienterade uppläggningsen i Rousseaus resonemang.
- ²² *Du Contrat Social*, 58–88 (I, I–V).
- ²³ *Ibid.*, 90 (I, VI).
- ²⁴ *Ibid.*, 145 (II, III) och 254 f (III, II), samt *A Discourse on Political Economy*, 121.
- ²⁵ Barry 1967 och Oppenheim 1981:123–149.
- ²⁶ Se Barry & Hardin 1982 och Hardin 1982, för en redogörelse för teorin om kollektiva varor och dess samband med teorin för kollektivt handlande, dvs med fångarnas dilemma.
- ²⁷ *Du Contrat Social*, 153 f (II, IV).
- ²⁸ *The Social Contract*, 187.
- ²⁹ Hardin 1982:155 ff.
- ³⁰ *Du Contrat Social*, 85 f (I, V).
- ³¹ *Ibid.*, 369 f (IV, II). Jfr med analysen av kostnader för kollektivt beslutsfattande i Buchanan & Tullock 1971.
- ³² Favre 1978 urskiljer två olika kontrakt hos Rousseau, men avser då två aspekter av samhällsfördraget, dels beslutet att förena sig i ett samhälle, dels beslutet att utse en styrelse ("compact" respektive "treaty"). Uppdelningen svarar mot det gängse sättet att skilja på olika typer av kontraktsteorier.
- ³³ Barry 1965:293.
- ³⁴ *Du Contrat Social*, 145 f (II, III).
- ³⁵ Riker & Ordershook 1973:276–280.
- ³⁶ Jfr Hardins lösning på fångarnas dilemma i Barry & Hardin 1982:129 ff.
- ³⁷ Favre 1978:116.
- Litteratur*
- Abrams, Robert. *Foundations of Political Analysis* (New York: Columbia University Press, 1980).
- Axelrod, Robert. *Conflict of Interest* (Chicago: Markham, 1970).
- Barry, Brian. *Political Argument* (London: Routledge & Kegan Paul, 1965).
- Barry, Brian. "The Public Interest", i Quinton, Anthony, red. *Political Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1967).
- Barry, Brian & Hardin, Russel, red. *Rational Man and Irrational Society?* (Beverly Hills: Sage, 1982).
- Black, Duncan. *The Theory of Committees and Elections* (Cambridge: Cambridge University Press, 1958).
- Blondel, Jean. *The Disciplines of Politics* (London: Butterworths, 1981).
- Bjurulf, Bo & Niemi, Richard G. "Strategic Voting in Scandinavian Parliaments", *Scandinavian Political Studies* nr 1/1978.
- Buchanan, James M. & Tullock, Gordon. *The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1971, 1962).
- Downs, Anthony. *An Economic Theory of Democracy* (New York: Harper & Row, 1957).
- Elster, Jon. *Logic and Society. Contradictions and Possible Worlds* (Chichester: Wiley, 1978).
- Elster, Jon. *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality* (Cambridge/Paris: Cambridge University Press/Maison des Sciences de l'Homme, 1979).
- Elster, Jon. *Explaining Technical Change* (Cambridge/Oslo: Cambridge University Press/Universitetsforlaget, 1983a).
- Elster, Jon. *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality* (Cambridge/Paris: Cambridge University Press/Maison des Sciences de l'Homme, 1983b).
- Favre, Pierre. "The Rationality of the 'Social Treaty'", i Birnbaum, Pierre, Lively, Jack & Parry, Geraint, red. *Democracy, Consensus and Social Contract* (Beverly Hills: Sage, 1978).
- Hadenius, Axel. *Spelet om skatten* (Lund: Studentlitteratur, 1981).
- Hadenius, Axel. *Medbestämmandereformen* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1983).
- Hardin, Russell. *Collective Action* (Baltimore, Maryland: John Hopkins University Press, Resources for the Future, 1982).
- Hedenius, Ingemar. *Om människans moraliska villkor* (Författarförlaget, 1972).
- Hermansson, Jörgen. *Internationell politik som spel* (Stencil. Uppsala universitet, statsvetenskapliga institutionen, 1982.)
- Hernes, Helga. "Formal Theories of International Relations", i *European Journal of Political Research* 3 (1/1975).

- Isberg, Magnus, Wettergren, Anders, Wibble, Jan & Wittrock, Björn. *Partierna inför valjarna. Svensk valpropaganda 1960–1966* (Stockholm: Allmänna förlaget, 1974)”
- Lane, Jan-Erik. ”Facket och demokratin”, *Tvärsnitt* nr 4/1983.
- Luce, Duncan R. & Raiffa, Howard. *Games and Decisions* (New York: Wiley, 1957).
- Lundqvist, Lennart J. *The Hare and the Tortoise: Clean Air Policies in the United States and Sweden* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1980).
- Midgaard, Knut. ”Noen bemerkninger om ’almenviljen’ hos Jean-Jacques Rousseau”, i *Intuisjon og erkjennelse. Til Johan Fredrik Bjelke på sekstiårsdagen 30 januar 1976* (Oslo: Institutt for filosofi, 1976).
- Molin, Björn. *Tjänstepensionsfrågan* (Göteborg: Akademiförlaget, 1965)
- Moulin, Hervé. *Game Theory for the Social Sciences* (New York: New York University Press, 1981).
- Mueller, Dennis C. *Public Choice* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979).
- von Neumann, John & Morgenstern, Oskar. *The Theory of Games and Economic Behavior* (Princeton: Princeton University Press, 1947, 1944).
- Niskanen, William. *Bureaucracy and Representative Government* (Chicago: Aldine, 1971).
- Oppenheim, Felix. *Political Concepts. A Reconstruction* (Oxford: Basil Blackwell, 1981).
- Riker, William H. & Ordeshook, Peter C. *An Introduction to Positive Political Theory* (Englewood Cliffs, N J: Prentice-Hall, 1973).
- Rousseau, Jean-Jacques. *Du Contrat Social. Texte original publié avec introduction, notes et commentaire par Maurice Halbwachs.* (Aubier, Editions Montaigne, 1967).
- Rousseau, Jean-Jacques. *The Social Contract and Discourses.* Translations and Introduction by G. D. H. Cole. (London: Dent, 1973).
- Sabine, George H. & Thorson, Thomas L. *A History of Political Theory.* Fourth edition (Hinsdale, Ill.: Dryden Press, 1973).
- Sjöblom, Gunnar. *Party Strategies in a Multiparty System* (Lund: Studentlitteratur, 1968).
- Snyder, Glenn H. & Diesing, Paul. *Conflict among Nations. Bargaining, Decision Making, and System Structure in International Crises* (Princeton, N J: Princeton University Press, 1977).
- Statsvitenskapelige anvendelser av spillteori. Projektansökan 15/5 1981 till Norges allmenvitenskapelige forskningsråd (NAVF).
- Talmon, J. L. *The Origins of Totalitarian Democracy* (London: Secker & Warburg, 1955).
- Taylor, Michael. *Anarchy and Cooperation* (London: Wiley, 1976).
- Tingsten, Herbert. *Demokratiens problem* (Stockholm: Aldus/Bonniers, 1969, 1945).

Max Webers magnum opus på svenska

Max Webers stora arbete *Wirtschaft und Gesellschaft* – av många ansett som hans *magnum opus* – utkom postumt i början av tjugotalet, bara något år efter författarens hastiga frånfälle. Hans hustru Marianne var den drivande kraften bakom utgivningen av verket. Det avsågs ursprungligen att ingå som beståndsdel i det ofullbordade monumentalverket *Grundriss der Sozialökonomik*. *WuG* är således ett beställningsarbete och ingår dessutom i ett *joint venture* mellan flera av samtidens mer framstående samhällsvetare; bl a Michels, Schumpeter och von Schulze-Gaevernitz var indragna i förberedelserna.

WuG:s speciella tillkomsthistoria är värd att beakta när man spekulerar över verkets sammanhang med Webers övriga produktion. Det tycks som Weber ”inte riktigt går ihop” utan alla tolkningsförsök ter sig på något sätt partiella, något som också genererar långdragen debatt bland vår tids weberianer.¹

WuG består av två avdelningar. Första delen, Webers *Soziologische Kategorienlehre*, tillkom vid tiden för Första världskrigets slut och andra delen, ett slags jämförande systematik på framför allt den historiska religionssociologins område, skrevs åren före det stora kriget. Själva kriget blev ju delvis ett avbrott i Webers tillvaro som ostörd kammarlärare.

Drygt sextio år efter originalupplagens publicering har nu första delen av *WuG* utkommit på svenska, ombesörjd av universitetslektorn Agne Lundquist i Lund, tidigare måhända mest känd som medarbetare till Torgny Segerstedt jr – den svenska akademiska sociologins fader – i det omfattande femtiotalverket *Människan i industrisamhället*.

Lundquists roll är inte endast översättarens utan även förordsskrivarens och, inte minst, förläggarens. Det lilla Argos förlag har genom åren gjort en kulturinsats genom att ta sig an kommersiellt föga gångbara klassiker. Förlaget torde vara en ”humla”, dvs det flyger (i ekonomiskt hänseende) trots att det egentligen inte borde vara möjligt enligt aerodynamikens lagar. Man ber att få önska lycka till.

Volymen inleds med ett trettiosidigt förord, en presentation av Weber som intellektuell gestalt. Weber var mångsidigare än de flesta och har en intressant biografi. Bl a hann han före sin död med att även medverka till Weimarrepublikens författning.

Lundquist förmedlar en god bild av Weber. I några ordvändningar känner jag mig för övrigt smickrad av att skönja ekot av mina egna formuleringar, från bl a avhandlingen om Bilden av Weber. Denna notering får ej missförstås. Lundquist säger vad som skall sägas i ett handboksmissigt, lexikografiskt, sammanhang om We-

bers liv och verk – och lite till. Nästan alla presentationer av detta slaget får en lätt kompilorisk anstrykning. Tex är det få framställningar av idealtypen som inte har von Schelting i botten. Lundquist hänvisar – förutom till mig – bl a till H H Bruun och Kerstin Lindskoug.

Den som ger sig i kast med att översätta Weber är inte särskilt räddhågad till sin natur. Man nödgas brottas med åtskilliga förtretligheter och en del svårigheter är olösliga. Att översätta är nog en av de mest otacksamma – i förhållande till sin nytta – uppgifter man överhuvudtaget kan ta sig an. Blir resultatet bra så blir man bortglömd och blir resultatet dåligt så kan man däremot räkna med grym uppmärksamhet, att hajarna kastar sig över en. Översättaren är som bäst när han inte märks.

I WUG:s fall är förresten redan titeln oöversättlig, såväl *Wirtschaft* som *Gesellschaft* har i tyskan associationer som ej alldeles täcks in av "ekonomi" och "samhälle". Historiens gång förändrar ju även de associationer som ett begrep inger. När Weber tex vid något tillfälle talar om tyskarna som *Herrenvolk* tycks han snarast åsyfta politisk suveränitet, att folket är sina egna herrar, dvs folkstyre, demokrati.

Grundläggande begrepp som *Herrschaft* är mycket svåröversätta, något som inte minst erfors vid utgivningen av den av Zetterberg ombesörjda engelska översättningen från 1968, där flera alternativ kom till användning. Lundquist väljer för sin del "auktoritet", vilket går att både försvara och kritisera; två möjligheter som jag här väljer att båda avstå från.²

Ej heller är Webers tyska lätt att hantera. Tyska språket kan nyttjas på högst skilda komplexitetsnivåer. Webers tyska är nog inte den allra mest byzantinska men å andra sidan är han ju oanfrätt av vår tids överpedagogiska förenklingsnit.

I några fall kan man anta att Weber blir klarare i översättning än i originalet.

Weber-litteraturen tycks fortfarande närmast öka i intensitet och i USA kan man tala om en veritabel flodvåg av referenser på området, av varierande bonitet. De intressantaste bidragen till diskussionen om Webers verk kommer dock, naturligen, från Förbundsrepubliken Tyskland.

I något decennium har man redan kämpat med *Max Weber Gesamtausgabe* (MWG). Utgivningsplanen är mycket ambitiös. Redan första avdelningen, *Schriften und Reden*, avses omfatta tjugotre volymer. Härtill kommer åtta volymer *Briefe* och en tredje avdelning: *Vorlesungsmanuskripte und Vorlesungsnachschriften*. Bland de senare återfinns bl a de sena föreläsningarnas *Wirtschaftsgeschichte*. Det är en nästan omöjlig uppgift man gett sig in på, bl a därför att Weber hela tiden ändrade sina planer. Man är tex långt ifrån säker på att

Weber överhuvudtaget avsåg att ge ut *WuG* i den form som nu blev fallet; någon Webers trycksanktion förelåg ju ej och enligt Wolfgang J Mommsen handlar det troligast om manuskript som Weber avsåg som två skilda verk.³

Redaktionskommittén till MWG består av Horst Baier, M Rainer Lepsius, Wolfgang J Mommsen, Wolfgang Schluchter och Johannes Winckelmann, samtliga framstående Weber-kännare. De första två volymerna lär enligt de senaste – reviderade – planerna utkomma inom de närmaste månaderna men det torde ta åtminstone ytterligare femton år att föra projektet som helhet i hamn.

Man kan notera att rubriken *WuG* ej återfinns i *Aufbau der Aufgabe* i det publicerade prospektet från förlaget i Tübingen. Som vol 20–22 ingår *Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte I–III*, vilket ju också är den ursprungliga rubriken för Webers bidrag (från början skulle den hastigt bortgångne Philipovich vid sidan av Weber ha medverkat till *WuG*).

Ibland gör man reflektionen – eftersom det är så oklart vad som är utkast till vad och stundom även när det skrevs – att klokast vore att undvika redigering och helt enkelt publicera manus så textkritiskt som möjligt. Nu är emellertid materialläget mycket blandat och många av de viktigaste manuskripten helt enkelt förkomna eller otillgängliga. Den bästa introduktionen är här Schluchters *Einführung in die Max Weber Gesamtausgabe*.⁴ Han diskuterar här rätt ingående å redaktionskommitténs vägnar svårigheterna med en historisk-kritisk utgåva, i ett läge där ursprungsmaterialet i många fall gått förlorat och bara tryckta versioner och *Teilnachlässe* står till buds. Som exempel på de problem man brottas med kan nämnas att Den protestantiska etiken och kapitalismens anda finns i två versioner av vilka också den första haft självständigt inflytande. Schluchter redogör för hur man – under intryck av Hans Zellers tankar om den interpreterande vs den dokumenterande utgivningsansatsen – eftersträvar den senare. Varje redigerad text kommer att få en vetenskaplig apparat som består av tre delapparater: *Variantenapparat*, *Korrekturapparat* och *Erläuterungsapparat*.⁵

För att återvända till Agne Lundquists översättning så är det en "rak" översättning utan onödiga krusiduller och översättaren sparsmakad med sidokommentarer av teknisk natur. Till den nu föreliggande översättningen av del I finns även sjutton översättarens fotnoter samt ett antal anmärkningar av översättaren i löpande texten. Till hela översättningen kommer så småningom index att fogas. Detta är en mycket god föresats.

Det är en stor sak att äntligen få tillgång till sociologins kanske mest klassiske klassiker (i ordets vardagsmening

– vi ser här bort från problemet huruvida Weber är genuin klassiker i nyskapande mening) på vårt eget språk. Tyska språkets ställning har ju försvagats i elementarläroverken och i dag är tyskan ej längre förkunskapskrav för universitetsstudier. Det är ej heller så lyckat att ta del av tyska, vetenskapsfilosofiska texter speciellt, i engelsk översättning. Anglosaxerna har en egen, i och för sig utmärkt, fackterminologi och överförbarheten är här mer problematisk, jämfört med svenskan som dock är tyska språket mycket närstående sedan medeltiden. Dessutom har det gått påfallande trögt även med engelska översättningar av Weber.⁶

En anmärkning som inte kan förbigås är att tryckfelen är väl många hos Lundquist – redan i förordet, där de dock gör minst skada, är det fler än vad som borde få finnas i hela boken (ett dussintal). Det är lite förgärligt eftersom det är sådant den petige läsaren lätt noterar men efter vad jag kan se förtrycks dock ej förståeligheten i något fall. På sid XI anges vidare ofullständig titel på *Freiburger Antrittsrede*.⁷

Det är Webers *Soziologische Kategorienlehre* – Sociologiska begrepp och definitioner – som nu föreligger, dvs de sociologiska definitionskedjor som Weber bygger upp, när han från de mest grundläggande begreppen som *handlung* och *mening* arbetar sig fram till mer komplexa samhällsföreteelser som *Verbände* (organisationer) och stat. Texterna innehåller även metodresonemang – tex om idealtypen – och, som Lundquist uttrycker sig, "teorifragment".

Det är brukligt att omtala Webers *WuG* som kasuistik eller teoretisk differentiering. Det är väl inte direkt gallet, så länge man inte väntar sig att finna någon sammanhållen samhällsteori, tex av den typ som sedermera Parsons utvecklar utifrån Weber.

Vilken betydelse har då egentligen *WuG* för Webers samlade livsverk?

Alltsedan Marianne Weber lät ge ut *WuG* har man ansett det som tyngdpunkten i Max Webers livsverk, det storverk där Weber samlar resultatet av ett livs forskarmöda. Den encyklopediska ådran hos Weber understryker det intrycket, liksom omständigheterna kring publiceringen, vilka lätt bibringar intrycket av ett slags kulmen.

F H Tenbrucks uppsats *Das Werk Max Webers* från 1975 i *KZfSS* är dock ägnad att revidera denna bild. Han hävdar, i största korthet, att den jämförande religionssociologin, *GARS*, ger väsentligare bidrag till förståelsen av Weber, särskilt *Zwischenbetrachtung*, men även *Einleitung* och *Vorbemerkung*.⁸

Tenbruck relaterar sig till de författare som förut haft något av vikt att anföra i ämnet: Winckelmann, Bendix, Abramowski, Roth. Inte minst Bendix har tenderat att

se *GARS* mer som förövning till *WuG*, i linje med den myt om *WuG* som *Hauptwerk*, vilken Tenbruck vill rubba.⁹

Tenbruck ser Weber ur ett evolutionistiskt perspektiv och vill motverka försöken till harmoniserande enhets-tolkningar av Weber som jämförande universalhistoriker. Weber utvecklas och hans "projekt" är inte från början givet.

GARS består ju av två delar, dels den berömda *PEKA* (Den protestantiska etiken och kapitalismens anda) och dels *WEWR* (de senare uppsatserna, *WEWR* = Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen). Tenbruck betonar framför allt *WEWR*, den förut försummade biten av Webers religionssociologi. *PEKA* var ju mycket läst i alla länder och *WEWR* har kommit att ses som snarast *control evidence*, som Tenbruck skriver i den engelska versionen av sin stora uppsats, till den ursprungliga hypotesen, kalvinisttesen.¹⁰

Enligt Tenbruck vidgar och fördjupar Weber helt enkelt sina rationalitetsstudier, vilka utvecklas i flera stadier. Den pudelns kärna som Weber enligt Tenbruck söker fånga är ett slags rationaliseringsprocess inom religionens sfär med sin egen logik. I denna tolkning får teodicéproblemet betydande egenvärde. Det handlar mer om idéer än, som hos Schluchter, oavsedda materiella konsekvenser.

Det är, om man får tro Tenbruck, mest en slump att *WuG* framstår som Webers (till synes) sista stora verk. I tex den anglosaxiska litteraturen är det vanligt att omtala *WuG* som just *late and principal work* och eftersom många skriver om Weber utan att kunna tyska så är det förstas risk för den sorts "vandringssmyt" som Tenbruck söker beivra.

I stället, hävdar Tenbruck, gäller att: "GARS is the work on which Weber laboured most persistently, in which he felt free to define his own problems and issues, and in which he finally attained a certain degree of resolution to his studies."¹¹ *WuG* var mera av beställning på ett uppslagsverk.

Tenbruck har naturligtvis gett upphov till åtskilliga kommentarer och genmälen, av Roth, Münch, Riesebrodt, Kalberg m fl. Utan att fördjupa sig i de enskilda svaren på Tenbrucks attack kan det vara av värde i detta sammanhang att notera Schluchters synes, mellan de "traditionella" weberianerna och Tenbrucks "livsmening" - eller teodicétolkning, som ju också är ett försök till enhets-tolkning av det weberska projektet, må vara av annat slag än dem han kritiserar.¹²

Schluchter gör inte anspråk på att ha funnit någon nyckel till hela Weber. Däremot anger han det tema som skulle vara genomgående hos Weber till att gälla individernas kulturbetingade etik, men inte primärt frälsningen utan den kulturbetingade livsstilen, -hållingen. ("An

ethical way of life adequate to modern society", talar Kalberg om i sin översikt).¹³

Skillnaden mellan Tenbrucks och Schluchters ståndpunkt är rätt subtil och återges av Schluchter själv på följande vis: "Mit Tenbruck bin ich zwar der Meinung, dass Weber eine Evolutionstheorie formuliert hat. Doch ist es keine, die universalgeschichtliche Ansprüche stellt. Ihm geht es um die Analyse eines universalgeschichtlichen Problems von universeller Gültigkeit und Bedeutung, und dafür entwickelt er ein evolutionstheoretisches Minimalprogramm. Mit Tenbruck bin ich zwar der Meinung, dass Weber eine Theorie der Eigenproblematik und der Eigenlogik von Ideen formuliert hat. Doch ist es keine, die eine List der Ideen annimmt. Ihm geht es um die Eigenlogik konfligierender Wertsphären und Lebensordnungen sowie um ihre praktische Wirkung auf Lebensführungen, und dafür entwickelt er ein wert- und institutionstheoretisches Minimalprogramm. Mit Tenbruck bin ich zwar der Meinung, dass Weber eine Erklärung der okzidentalen Rationalisierung formuliert hat. Doch ist es keine, die sich mit der Erkenntnis von der inneren Zwangsläufigkeit einer Abfolge zufriedengibt. Ihm geht es vielmehr um die historische Identifizierung von Teilvorgängen und um ihr Verhältnis zueinander, und dafür formuliert er eine kausalanalytisches Minimalprogramm. Weber identifiziert besonders in der Religionssoziologie, aber nicht nur hier, ein universalgeschichtliches Problem, für dessen Bearbeitung er einen normativ begründeten Gesichtspunkt wählt, der eine idealtypische Entwicklungskonstruktion steuert."¹⁴

För Schluchter är Weber inte så generell och mer materiell än för Tenbruck, så enkelt kan man nog sammanfatta, i vårt sammanhang. Egentligen handlar det om skilda tolkningar om innebörden av de religiösa föreställningarnas gradvisa rationalisering eller sekularisering hos Weber. För Schluchter skulle Webers projekt vara Occidentens *Gesellschaftsgeschichte*, särskilt med avseende på de oavsedda konsekvenserna av etiska livshållningar ("paradoxen"). För Tenbruck är snarast frågan om hela världens religiösa idéhistoria. Hos Winckelmann hade det ju varit samhällsstrukturens fenomenologi eller "samhällshistoriens sociologiska strukturfenomenologi" som Weber ägnat sig åt. Det är utifrån detta lätt att konstatera att både Schluchter och Tenbruck betonar GARS avsevärt mer än Winckelmann, Roth och Bendix; hos Roth framstår ju WEWR nästan som något som Weber *kopplade av* med när WuG-plikterna blev för tunga.¹⁵

Även om inte heller Schluchter försvarar synen på WuG som Webers självklara *Hauptwerk* – i sammanhanget skall vi för övrigt komma ihåg att Tenbrucks kontroversiella artikel kom samtidigt, ungefär, som Winckelmann lät ge ut femte reviderade upplagan av

WuG – så har den dock en plats i tolkningen, p g a sambandet mellan GARS och den systematiserade religionssociologin i WuG.

För den utlämnade läsaren framstår det ej som klart att de skilda tolkningsförsöken verkligen framstår som varandra motsägande. Med risk för att alltför ostentativt ge uttryck för en harmoniserande konvergenstanke så upplever jag polemiken som delvis konstlad. De skilda bidragen har förvisso sina egenförtjänster men motsättningarna förstoras: *Herausforderung*_ger upphov till *Auseinandersetzung*. Tenbruck må ha rätt i att Weber fördjupar sitt sökande efter rationalitetens orsaker men WEWR kan likväl ses (*ex post facto*) som verifikationsförsök till PEKA. Och även om Tenbruck mycket förtjänstfullt har lärt oss att vikten av GARS – tidigare absurt försummad jämförd med WuG – så har ju WuG ej därmed på något sätt desavouerats. Den kan fortfarande tillskrivas egenvärde, inte bara som typologi och "lärobok", utan som "mellanstation", hjälpmedel vid historisk kausalforskning. Så ville Weber enligt Roth se sin sociologi. Att därutifrån, som Roth i sin artikel om *Abschied* eller *Wiedersehen* (till WuG), antyda att WuG:s sociohistoriska modeller är själva poängen med Webers livsverk är, åter, antagligen att gå alltför långt.¹⁶ Också den ståndpunkten torde erfordra alltför mycket av symptomal läsning. Icke desto mindre har WEWR och WuG en med varandra nära förbunden tillkomsthistoria. "Die religionssoziologischen Schriften werden zum Teil aus denselben Quellen geschöpft wie die neue Arbeit (dvs WuG, SE) und Hand in Hand mit ihr gefördert", skriver Marianne Weber. Weber hänvisar också i WEWR till WuG.¹⁷

Enligt min mening ligger det mycket i Riesebrodts sammanfattande omdöme: "Wer nach der Quintessenz der Weberschen Spätwerks sucht wird sie nicht finden, indem er WuG und die GARS gegeneinander absetzt, sondern indem er sie beide systematisch aufeinander bezieht und interpretiert."¹⁸

Man får för övrigt lätt Marx-exegetiken i tankarna när man tar del av det debattflöde som Tenbruck förorsakat – det hela påminner inte så litet om diskussionerna om förhållandet mellan den unge och den mogna Marx och frågan om kontinuitet eller brott är i båda fallen central.

För att, slutligen, återvända till upphovet till vår utflykt i den moderna Weber-diskursen, Lundquists WuG-översättning, så saknar man i den föreliggande volymen måhända översättarens resonemang om de svårigheter han haft att lösa. I många fall står han inför flera alternativ och lite mer "metaprat" om de vanligaste problemlösningarna vore inte ur vägen. Rubriksättningen i första utgåvan följer inte Webers egna intentioner utan dessa

rekonstrueras i senare upplagor. I Roth & Wittich-översättningen till engelska från 1968 har man tillfogat också översättningen av *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*, dvs de mest systematiska bidragen till Webers s k dagspolitiska kommentarer under det stora kriget, som ersättning för den *Staatssoziologie* som Weber aldrig fullbordade och som Winckelmann på femtiotalet mosaikartat sökte rekonstruera. I senare upplagor är det vidare vanligt att Webers uppsats om den västerländska musikens rationella grundvalar tillfogas. Just dessa frågor är emellertid tidigt resta – det återstår ännu mycken översättarmöda innan Lundquist når fram till appendix.

Upsala april 1984
Sven Eliason

MAX WEBER: *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder. 1. Sociologiska begrepp och definitioner. Ekonomi, samhällsordning och grupper. Översättning och förord av Agne Lundquist*. Lund: Argos 1983

Noter

- ¹ Framför allt är det ett par inlägg av Friedrich Tenbruck och Wolfgang Schluchter som genererat debatt. De flesta inläggen har publicerats i *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, tex Tenbruck: Das Werk Max Webers, i *KZfSS*, Jg 27 (1975) och Schluchter: Max Webers Gesellschaftsgeschichte. Versuch einer Explikation, i *KZfSS*, Jg 30 (1978). Schluchters mest bemärkta inlägg torde dock vara: Die Paradoxie der Rationalisierung. Zum Verhältnis von „Ethik“ und „Welt“ bei Max Weber, i *Zeitschrift für Soziologie*, Jg 5 (1976).
För översiktens skull, se gärna även: Kalberg, Stephen: The Search for Thematic Orientations in a Fragmented oeuvre: The Discussion of Max Weber in Recent German Sociological Literature, i *Sociology*, Vol 13 (1979), no 1, samt Roth, Guenther: Abschied oder Wiedersehen? Zur fünften Auflage von Max Webers „Wirtschaft und Gesellschaft“, i *KZfSS*, Jg 31 (1979).
- ² Se gärna sid 29 i Lundquists översättning, där han beträffande termerna *Vergemeinschaftung* och *Vergesellschaftung* väljer att inom parentes återge de tyska originaltermerna; annars vore det risk att den oföbereddade läsaren skulle glida förbi dessa viktiga begrepp utan att ens riktigt lägga märke till dem.
- ³ Se gärna Roth: A a, sid 324 i *KZfSS*, 1979, där han citerar ur ett brev från Weber till förläggaren Siebeck i Tübingen, från oktober 1919: „das dicke alte Manuskript muss ganz gründlich umgestaltet werden . . . Das Buch wird jetzt kürzer zusammengefasst als ursprünglich und streng lehrhaft gefasst. Aber es ist umfangreich (ein dicker Band).“ Roth tar passagen som ett indicium på att Weber inte längre höll fast vid de ursprungliga publikationsplanerna från 1914. Man har vidare i *WuG*:s fall att arbeta med svårtydda handskrifter. Joh Winckelmann, som länge ”hade entreprenad” på *WuG*-utgivningen och har ombesörjt såväl fjärde som femte upplagan, tillämpade snarast en intentional tolkning, där han sökte leva sig in i Webers avsikter, för att på så vis lättare kunna fylla ut tveksamma luckor.
Beträffande Mommsens syn vill jag hänvisa till bl a hans bok *The Age of Bureaucracy* (Oxford, 1974), särskilt sid 15, samt även ett samtal jag hade med honom i London den 6/3 1984.
- ⁴ Denna referens ingår som huvudbeståndsdel i förlagets (J C B Mohr i Tübingen) *Prospekt der Max Weber Gesamtausgabe*, från 1981. Här återfinns alltså även *Aufbau der Aufgabe* m m.
- ⁵ Se A a, sid 8–10.
- ⁶ Beträffande metodläran dominerande länge Shils' över trettio år gamla översättning av några av Webers metodologiska essayer; trots att den enligt översättaren själv (enligt samtal i Cambridge 7/3 1984) innehåller åtskilliga tryckfel utkommer den via utgivarens försorg i ständiga nytryck. Viktiga lakuner fylldes under sjuttioalet genom Guy Oakes' översättningar av Webers kritik av Stammler och även uppsatsen om Roscher och Knies (jag avstår här från exakta bibliografiska data enär det rör sig om så välkända och lättlokaliserade referenser). Först 1968 förelåg via Zetterbergs försorg – utgivarna Roth och Wittich ej att förglömma – hela *WuG* i engelsk översättning: Weber, Max: *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology* (New York: Bedminster Press, 1968, edited by Guenther Roth and Claus Wittich).
- ⁷ Ytterligare en kitslig småanmärkning kunde vara att han på sid XII i Förordet okritiskt traderar ”vandringensmyten” om de s k tvillingföreläsningarnas datering. Enligt de senaste rönen torde föredraget *Wissenschaft als Beruf* ha hållits redan 7/11 1917, enligt notis i *Münchener neueste Nachrichten*, kvällsditionen samma dag, sid 2, kolumn 4 samt A a, morgonupplagan 9/11, sid 3, kolumn 1, samma år. Det är Martin Riesebrodt vid *Die Arbeitsstelle für die Max Weber-Gesamtausgabe*, vid *Die bayerische Akademie der Wissenschaften*, som grävt fram dessa senaste data. Se sid 113 ff i Roth & Schluchter: *Max Weber's Vision of History. Ethics and Methods* (Univ of Calif Press, 1979). Denna essaysamling, innehåller översättning av Schluchters viktigaste uppsats, om *Die Paradoxie der Rationalisierung*. Det kan i sammanhanget *en passant* nämnas att även Tenbrucks viktigaste uppsats om *Das Werk Max Webers* har överförs till engelska, i *The British Journal of Sociology*, Vol XXXI (1980), no 3, som för övrigt är ett temanr om Weber. Titeln på Tenbrucks uppsats har i den engelska versionen angetts till ”The Problem of thematic unity in the works of Max Weber”.

- ⁸ *GARS* = Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie. Detta Webers verk utkom redan 1920, som vanligt på Mohr-Siebeck i Tübingen. *Zwischenbeurteilung, Einleitung* och *Vorbemerkung*, som ju alla ingår i *GARS*, innehåller Webers egna metabetraktelser över vad han egentligen gör.
- ⁹ Se litteraturlistan för närmare bibliografiska detaljer. I Bendix' fall är det hans *Max Weber. An Intellectual Portrait* (New York, 1960) som är huvudkällan, i vilken det bl a heter att *GARS* utgör "a mere preface to what he (dvs Weber, S E) had not yet explained to the West". Citatet återfinns på sid 285 i förstautgåvan av Bendix: A a men återges här från den engelska versionen av Tenbrucks artikel "The Problem of thematic Unity in the Works of Max Weber", sid 313 ff *The British Journal of Sociology*, Vol XXXI (1980), no 3. Citatet återges på sid 324.
- ¹⁰ Tenbruck: A a, sid 326, där det heter: "Those who did establish an interest in the PE (dvs PEKA, S E) were sometimes ignorant even of the existence of the WEWR essays, which otherwise were held to be a form of control evidence to the Protestant ethic hypothesis containing no independent thesis of their own". Med kontrollhypotes avses här alltså, vilket klart framgår av den fortsatta texten, att om nu *PEKA* innehåller en tes om kapitalismens anda som framsprungen ur den protestantiska etiken, så skulle hela den övriga religionssociologin vara ett stöd för samma hypotes, enär den kapitalistiska andan uppenbarligen inte utvecklats ur de övriga religiösa tros-system som Weber studerat, en metodisk slutsats i JS Mills anda.
- Tenbruck anför vidare, på sid 327, a a: "As we will see, the work (*GARS*, S E) is linked to the PE but at the same it transcends that context. To see it as a mere counterpart to the PE is a lamentable blindspot in Weberian research. Since Bendix, *WEWR* has been regarded as a preliminary study to those chapters of *ES* in which Weber wished to give the explanation, still outstanding, of the process of Western rationalization, so that the only directly relevant chapter has to be *Ancient Judaism*. This fundamentally misconstrues the nature and position of *WEWR*."
- ¹¹ A a, sid 331.
- ¹² Bland Schluchters olika bidrag är "Max Webers *Gesellschaftsgeschichte. Versuch einer Explikation*", i *KZfSS*, Jg 30 (1978), sid 438–467, det viktigaste i det här sammanhanget och kan ses som en uppföljning av den uppmärksammade "Paradoxie der Rationalisierung" från 1976 (se ovan, not 1). Wolfgang Schluchter har också publicerat en bok om Weber: *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte* (Tübingen, J C B Mohr, 1979), där uppsatsen i *KZfSS* från 1978 ingår som *Einleitung*. För övriga referenser, se litteraturlistan.
- ¹³ Stephen Kalberg: *The Search for thematic Orientations in a fragmented Œuvre: The Discussion of Max*

Weber in recent German sociological Literature, i *Sociology*, Vol 13 (1979), sid 127 ff, citat från sid 133. Denna artikel har kanske inte så mycket eget nytt att komma med men är en utmärkt översikt.

- ¹⁴ Schluchter: Max Webers *Gesellschaftsgeschichte*, sid 442–3.
- ¹⁵ Se tex gärna Guenther Roth: *Abschied oder Wiedersehen? Zur Fünften Auflage von Max Webers „Wirtschaft und Gesellschaft“?*, i *KZfSS*, Jg 31 (1979), sid 318–327, särskilt sid 323, där *WEWR* omtalas som "Vorarbeiten und Erläuterungen der systematischen Religionssoziologie (i *WuG*, S E), i ett brev från Weber som citeras.
- ¹⁶ A a, sid 321.
- ¹⁷ Här citerar från Martin Riesebrodt: *Ideen, Interessen, Rationalisierung: kritische Anmerkungen zu F H Tenbrucks Interpretation des Werkes Max Webers*, i *KZfSS*, Jg 32 (1980), sid 111–129, citat från sid 125.
- ¹⁸ A a, sid 126.

Litteratur

- Abramowski, Günter: *Das Geschichtsbild Max Webers*, i *Kieler Historische Studien*, Vol 1 (Stuttgart, 1966)
- Bendix, Reinhard: *Max Weber. An Intellectual Portrait*. (Garden City, N Y: Doubleday, 1966)
- Kalberg, Stephen: "The Search for thematic Orientations in a fragmented Œuvre: the Discussion of Max Weber in recent German sociological Literature", i *Sociology*, Vol 13 (1979), no 1
- Käsler, Dirk: *Einführung in das Studium Max Webers* (München: Verlag C H Beck, 1979)
- Mommsen, Wolfgang J: *The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber* (Oxford: Basil Blackwell, 1974)
- Münch, Richard: "Max Webers 'Gesellschaftsgeschichte' als entwicklungslogik gesellschaftlicher Rationalisierung", i *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg 32 (1980), Heft 4
- Riesebrodt, Martin: "Ideen, Interessen, Rationalisierung: kritische Anmerkungen zu F. H. Tenbrucks Interpretation des Werkes Max Webers", i *KZfSS*, Jg 32 (1980), Heft 1
- Roth, Guenther: "Abschied oder Wiedersehen? Zur fünften Auflage von Max Webers *Wirtschaft und Gesellschaft*", i *KZfSS*, Jg 31 (1979), Heft 2
- Roth, Guenther & Schluchter, Wolfgang: *Max Weber's Vision of History. Ethics and Methods* (Berkeley, Los Angeles, London: Univ of Calif Press, 1979)
- Schluchter, Wolfgang: *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte* [Tübingen: J C B Mohr (Paul Siebeck), 1979]
- Densam: "Max Webers *Gesellschaftsgeschichte, Versuch einer Explikation*", i *KZfSS*, Jg 30 (1978), Heft 2

- Densamme: "Die Paradoxie der Rationalisierung. Zum Verhältnis von ‚Ethik‘ und ‚Welt‘ bei Max Weber", i *Zeitschrift für Soziologie*, Jg 5 (1976)
- Densamme: "Einführung in die Max Weber Gesamtausgabe", i *Prospekt der Max Weber Gesamtausgabe* [Tübingen: JCB Mohr (Paul Siebeck), 1981]
- Tenbruck, Friedrich H: "Das Werk Max Webers", i *KZfSS*, Jg 27 (1975)
- Densamme: "The problem of thematic unity in the works of Max Weber", i *The British Journal of Sociology*, Vol XXXI (1980), no 3
- Weber, Max: *Critique of Stammer* (London & New York: Macmillan & Free Press, 1977, transl and introd by Guy Oakes)
- Densamme: Roscher and Knies: *The Logical Problems of Historical Economics* (London & New York: Macmillan & Free Press, 1976 transl and introd by Guy Oakes)
- Densamme: *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology* (New York: Bedminster Press, 1968, transl by Roth, Guenther & Wittich, Claus m fl)
- Densamme: *Staatssoziologie* (Berlin: Duncker & Humblot, 1956, mit einer Einführung und Erläuterungen hrsg von Johannes Winckelmann)
- Densamme: *The Methodology of the Social Sciences* (New York: Free Press, 1949, transl and ed by Shils, Edward & Finch, Henry)
- Densamme: samt *WuG*, *GARS* o s v – se förkortningslistan nedan:

Förkortningar:

- Webers skrifter:
E & S eller *ES* = *Economy and Society*
GARS = *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*
MWG = *Max Weber Gesamtausgabe*
PEKA eller *PE* = *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* (svensk översättning av Agne Lundquist, Lund: Argos 1978)
WEWR = *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen* (ingår, precis som *PEKA*, i *GARS*)
WuG = *Wirtschaft und Gesellschaft*
 Övrigt: *KZfSS* = *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*

Centralförbundet för socialt arbete – en ny påminnelse

Centralförbundet för socialt arbete (CSA) som tillkom 1903 var under tioårsperioden före första världskriget ett centrum för utredningar, idéer och förslag i svensk socialpolitik – helt privat, i liten skala och utan annan auktoritet än de ledande personernas kunskaper, uppslagsrikedom och företagsamhet.

CSA låg bakom reformer inom socialvård och arbetarskydd, tog initiativ till kuratorsverksamhet vid sjukhus och rättshjälp för obemedlade, lät göra utredningar i bostadsfrågor och arbetslöshetsfrågor och satte i gång de första kurserna för socialt verksamma personer (det hette inte socialarbetare på den tiden). Kurserna kulminerade i inrättandet av vårt första socialinstitut, "Institutet för social och kommunal utbildning och forskning" i Stockholm, vilket började sin verksamhet 1921.

Bestående resultat blev det också av de organisationer som CSA tog initiativ till. Viktigast är Svenska fattigvårdsförbundet (1906, senare Socialvårdsförbundet), Svenska stadsförbundet (1907) och Landskommunernas förbund (1919). Alla tre har numera förenats i Kommunförbundet.

CSA övertog också den redan 1901 av GH von Koch startade *Social Tidskrift* som utkom till 1917.

Det ligger i sakens natur att CSA var en mycket känd institution under sina glansdagar i början av seklet. När sedan dess uppgifter i stor utsträckning övertogs av nyinrättade statliga organ (tex socialstyrelsen) och dess reformförslag genomfördes, kom det mera i skymundan. 1923 övergick det till att bli enbart ett samarbetsorgan för andra centralorganisationer på det sociala området och 1952 till att huvudsakligen stimulera till social forskning med hjälp av donationsmedel. Bland insatser under senare tid kan nämnas utgivandet av "Social årsbok" 1939–1954.

Sedan lång tid har CSA sällan eller aldrig nämnts i den offentliga debatten. Det har blivit historia. I KJ Höjers *Svensk socialpolitisk historia* (1952) får förbundet en god presentation. Dess ställningstaganden refereras också i olika avhandlingar, tex undertecknads Folkpensioneringen i Sverige (1960) och Sven-Ola Lindebergs *Nöd hjälp och samhällsneutralitet* (1968). I den senare anläggs också vissa statsvetenskapligt teoretiska aspekter.

Vid 70-årsjubileet 1973 utarbetades en historik (tryckt 1974) av Gunnar Boalt och Ulla Bergryd med närmast sociologisk utgångspunkt. Historiken kompletterades året därpå med en jämförelse med andra organisationer, författad av Gunnar Boalt och flera andra författare. Där görs bl a intressanta personhistoriska iakttagelser.¹

Till 80-årsjubileet har Sven-Ola Lindeberg författat en skrift på 80 sidor om CSA och arbetslöshetspolitiken. Där återges på nytt en del fakta och synpunkter rörande förbundets allmänna verksamhet. Men huvudsakligen handlar den – som titeln antyder – om CSA:s betydelse för arbetslöshetspolitiken – och vice versa. Den nya boken bygger till största delen på avhandlingen från 1968 men har kompletterats med synpunkter från Boalt och andra författare.²

Lindebergs nya skrift är väl disponerad och skriven på ett ledigt språk. Den ger en god karakteristik av verksamheten, visar att CSA inte var en intresseorganisation eller ens en sammanhållen idéorganisation. Det var mera en allmän "opinion group" än en verklig "promotional group" för att anknyta till gängse gruppteoretiska termer. Dess inflytande grundade sig framför allt på den ledande kretsens nära "access" till ledande politiska instanser, bl a genom att flera av dem fick inflytelserika ställningar eller politiska positioner under 1910-talet.³

Lindeberg behandlar utförligt och initierat "CSA-kretsens" inställning till arbetslöshetspolitiken och hur denna inställning förändrades från en allmän reformvänlighet under 1910-talet till ett utpräglat "borgerligt" ställningstagande under 1920-talet, i klar motsatsställning till LO och de socialdemokratiska regeringarna. Under den första perioden låg CSA bakom den första arbetslöshetsräkningen, den kontinuerliga arbetslöshetsstatistiken, en utredning om arbetslöshetsförsäkring samt riksdagsbeslutet angående reglering av offentliga arbeten i konjunkturutmätningens syfte.⁴ Mot detta kontrasterar starkt den strama "AK-politiken" under 1920-talet med delvis samma personer som ledande aktörer. Detta har Lindeberg utförligt skildrat i den ovan nämnda doktorsavhandlingen.

Någon egentlig förklaring till omsvängningen ger inte Lindeberg. Men en sådan hade i själva verket getts av Höjer redan 1952.⁵ Höjer visar hur ideologin hos de ledande var en välgörenhet "von oben". Av konservativa kritiker kallades de ofta "röda" men de var som Höjer säger "så främmande för alla socialistiska och även mera radikala socialpolitiska tankegångar som gärna är möjligt".⁶ Man ansåg tex att socialt arbete inte borde avlönas. Den som ägnade sig åt sådant borde helst vara förmögen.⁷

CSA-kretsens stora patos var "folkuppfostran". Fattigvården borde enligt Ebba Pauli vid den stora fattigvårdskongressen 1906 "vara ett moment av betydelse i ett folks moraliska utvecklingshistoria. Är den icke det är den förfelad."⁸ Det var överklassens uppgift att uppfostra den råa massan, framför allt till sparsamhet och självförsörjningsvilja. I konsekvens härmed motarbetade man införandet av folkpensioner. Dessa skulle ju minska fattigvårdens möjligheter till uppfostrande insatser.⁹

Mot CSA-ideologin stod redan 1906 socialdemokratin. Hjalmar Branting vände sig i en skrift, utgiven av den konservativa studentföreningen Heimdal (!) mot föreställningen att det väsentliga i sociala reformer var att uppfostra individerna. Det var samhällets organisation och inte minst dess socialpolitik som behövde nya ledstjärnor. "Den fria konkurrensens lyckobringande följder, oviljan mot samhällets intervention i och reglering av enskilda medborgares ekonomiska företag, hela betraktelsesättet 'envar sin egen lyckas smed', hur främmande och föråldrat och – varför icke säga ut ordet? – hur ytligt förefaller det oss icke nu som en ledstjärna i socialpolitik! Vi tillåta oss dra på munnen när miljonärer ge oss recept på konsten att bli rik genom arbetsamhet och sparsamhet – –. Vi börja lite till mans inse att olyckliga sociala massföreteelser när allt kommer omkring måste ha andra grunder än sådana som kunna avhjälpas genom predikan av individuella dygder."¹⁰

Lindeberg drar vissa paralleller mellan CSA och den engelska sammanslutningen Fabian Society.¹¹ Han understryker att det fanns skillnader men har inte fått fram att Fabian Society på ett helt annat sätt gick in för en samhällsomdanande politik. Det stod närmare Branting än Ebba Pauli. Att som Lindeberg skriver "de liberalt orienterade torde ha varit i majoritet" inom CSA är ett understatement. Bland de ledande fanns visserligen, som Lindeberg påpekar, de tidvis socialdemokratiska Palmstierna och Järte, men de var båda på olika sätt "en man för sig" för att citera Järtes levnadstecknare¹² och gick snart andra vägar.

CSA:s ideologiska bakgrund kan ges ytterligare belysning genom att studera dess tillkomst. Märkligt nog har ingen av dem som skrivit om denna gått till samtida källor. Eftersom protokollen från de första åren gått förlorade vid en flyttning har man nöjt sig med uppgifterna i CSA:s minnesskrift till 25-årsjubileet 1928. Där får man bara reda på att fröken Gerda Meyerson kommit på idén under en promenad 1902 och så småningom sammankallat intresserade personer till en diskussion i februari 1903, vilket i sin tur resulterade i att CSA konstituerades i juni samma år.¹³

Att detta inte riktigt stämde framgår av en uppgift i den 1929 utkomna jubileumsskriften för Centralförbundet för nykterhetsundervisning (CFN, numera CAN).¹⁴ Författaren åberopar det då ännu existerande protokollet från det första mötet och påpekar att detta tydligen inte använts av författaren till CSA:s minnesskrift. Enligt protokollet hade förslaget om en ny sammanslutning framställt vid ett möte som anordnats av Föreningen för välgörenhetens ordnande (FVO). Mötets syfte skulle närmast vara att vinna nya medhjälpare i FVO:s verksamhet.¹⁵

Förslagsställare var enligt protokollet direktören för CFN August Ljunggren, senare liberal riksdagsman.

Han blev tillsammans med bl a de senare CSA-ledarna G H von Koch och Gerda Meyerson med i en kommitté som föreslog namn och stadgar för den nya organisationen. CFN var förebild för både namn och stadgar enligt CFN:s historiker.¹⁶

Om man söker efter ännu existerande samtida källor finner man bl a ett pressmeddelande som publicerades i Stockholms dagstidningar den 5 juni 1903.¹⁷ Där står det att FVO i december 1902 hade inbjudit intresserade personer till en diskussion om "behovet af utbildning för socialt arbete". Vid denna hade Gerda Meyerson redogjort för erfarenheter från en studieresa till Berlin, där kurser för socialt verksamma personer hållits. I början av året hade sedan representanter för en del föreningar deltagit i ett sammanträde där en förslagskommitté tillsattes (namnen uppräknas). Den 3 juni bildades enligt denna kommittés förslag CSA.

En annan samtida källa är FVO:s årsberättelse för 1902–1903, vilken är tryckt. Där står det bl a:

"En diskussionskomité har under arbetsåret på byrån anordnat möten för överläggning om frågor som sammanhånga med FVO-arbete. Efter en sådan diskussion rörande behovet af social utbildning för dem som hafva sin verksamhet inom välgörenhetsområdet, tillsattes en komité med uppdrag att söka få till stånd en sammanlutning af föreningar med socialt syfte, hvilka kunde gemensamt verka för beredande af upplysning åt alla dem, som vore villiga att upptaga någon gren af det sociala arbetet. Ett tjugotal föreningar inbjödos att sända representanter för att överlägga om saken och efter ett par möten på Centralbyrån bildades i juni 'Centralförbundet för socialt arbete'.¹⁸

Av de samtida redogörelserna framgår att Gerda Meyerson 25 år senare något överdrev sin egen betydelse eller åtminstone tonade ner andras. Det finns ingen anledning betvivla att hon var den som först kom upp med idén, men när man vet mera om den allmänna bakgrunden förstår man bättre den välgörenhetsideologi som trots allt präglade CSA.¹⁹ Drivkraften var de "bättre situerade" medkänsla, inte solidaritet. Verksamheten skulle bedrivas *för* folket, inte *av* folket.

När sedan "folket" tog makten genom det demokratiska genombrottet 1918–1921 och bildligt talat Branting segrade över Ebba Pauli, var det naturligt för CSA:s ledande personer att reagera negativt. Arbetarrörelsens solidaritetsmoral var inte deras. Arbetslöshetskommissionen dominerades av CSA-kretsen (Huss, Järte, von Koch, Ebba Pauli). 1923 års konfliktdirektiv, som avstängde arbetslösa från understöd om det bröt ut konflikt inom arbetsområdet eller om de vägrade ta arbete som strejkbrytare, ligger ideologiskt i linje med traditionen från seklets början. Mot den bakgrunden blir "omsvängningen" i arbetslöshetspolitiken naturlig. Men

samtidigt förlorade CSA sin ledande ställning i svensk socialpolitik, inte bara inom arbetslöshetskommissionen.

Åke Elmér

Noter

- ¹ Boalt, Gunnar och Bergryd, Ulla, *Centralförbundet för socialt arbete. Ett kapitel svensk socialpolitik*. 1974.
- ² *De socialpolitiska centralförbunden. En jämförande studie*. Gunnar Boalt m fl. 1975.
- ³ Lindeberg, Sven-Ola, *CSA och arbetslöshetspolitiken*. 1983.
- , *Nöd hjälp och samhällsneutralitet. Svensk arbetslöshetspolitik 1920–1923*. 1968.
- Bland anlitade arbeten särskilt *Wirén, Agnes, G H von Koch. Banbrytare i svensk socialvård*. 1980.
- ⁴ Åberopade arbeten bl a *Truman, The Governmental Process*. 1951 och *Potter, Organized Groups in Britain National Politics*. 1961.
- ⁵ Beträffande arbetslöshetspolitiken under 1910-talet hänvisas till *Öhman, Svensk arbetsmarknadspolitik 1900–1947* (1970), *Edebalk, Arbetslöshetsförsäkringsdebatten* (1975) och *Unga, Socialdemokratin och arbetslöshetsfrågan* (1976).
- ⁶ *Höjer, Karl-Johan, Svensk socialpolitisk historia*. 1952. Ej citerad av Lindeberg.
- ⁷ *Höjer, a a s 37 ff.*
- ⁸ Det är betecknande att när G H von Koch i *Social Tidskrift* 1903 (s 63) omnämde planerna på det som senare blev CSA, talade han om behovet av utbildning för personer "som sakna fast sysselsättning men äro oberoende" och som vill ägna sig åt socialt arbete.
- ⁹ Citerat efter *Höjer, a a s 62*. Föredraget är tryckt i CSA:s skriftserie *Fattigvård och folkförsäkring, serie II nr 2*.
- ¹⁰ *Elmér, Åke, Folkpensioneringen i Sverige*, s 37 ff.
- ¹¹ Citerat efter *Höjer, a a s 63*. Tryckt i *Svensk Politik, Föreningen Heimdals föreläsningar läsåret 1905–1906 XII. Arbetarfrågan av Hjalmar Branting*.
- ¹² *Lindeberg, a a (1983) s 17*.
- ¹³ *Anderson, Ivar, Otto Järte – en man för sig*. 1965.
- ¹⁴ *Minnesskrift. Centralförbundet för socialt arbete 1903–1928*. 1928. s 13. Gerda Meyerson (1866–1929) var just exempel på en "oberoende person utan fast anställning" som ägnade sig åt socialt arbete utan ersättning. Hon kom från en välbärgad judisk familj och lade ner mycket arbete på att förbättra bostads- och arbetsförhållanden för industriarbeterskor i Stockholm. Hon gav ut flera böcker, t ex *Svenska hemarbetsförhållanden* (1907) och *Kvinnorna i industrien* (1909). Artiklar i *Nordisk Familjebok*, 2 uppl av G H von Koch och i *Svensk Uppslagsbok av Ester Lutteman*.

- ¹⁴ Centralförbundet för nykterhetsundervisning 1901–1926. *Jubileumsskrift*. Författare var Ernst J Lundqvist, socialdemokratisk journalist och kommunalpolitiker i Stockholm.
- ¹⁵ Föreningen för välgörenhetens ordnande (FVO), som stiftades 1889 och fortfarande existerar, har till ändamål att i Stockholm verka för ett ordnat samarbete mellan enskilda personer och stiftelser och den offentliga socialvården när det gäller understöd till behövande. Den har en centralbyrå som ger råd åt dem som vill donera till välgörande ändamål eller ge bidrag åt enskilda. Den för ett register över understödstagare från olika välgörenhetsfonder för att undvika dubbla understöd m.m. Genom donationer kan den också själv ge bidrag till institutioner och enskilda.
- ¹⁶ a a s 25 ff. Att Boalt/Bergryd förbisett Ljunggrens insatser kan delvis bero på att denne inte representerade CFN utan en nykterhetsförening. CFN betraktades som en sidoordnad centralorganisation och var inte medlem i CSA förrän efter omorganisationen 1923.
- ¹⁷ Likalydande notiser i Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter och Social-Demokraten. Även i Social Tidsskrift 1903, s 203.
- ¹⁸ FVO. Årsberättelse 1902–1903 s 15 ff. Det bör noteras att just utbildning var en huvudsak från början. Socialinstitutet var en logisk kulmination av denna verksamhet.
- ¹⁹ Ordet "välgörenhet" får dock inte tolkas som individuella allmosor till de fattiga, även om sådana inte fördömdes. CSA-kretsen tänkte sig en mera organiserad hjälp- och reformverksamhet.

Litteraturgranskningar

TAREKEGN ADEBO: *Ideological Trends in the Political Thinking of the Developing Regions: The Case of Sub-Saharan Africa*. Lund 1982.

Tarekegn Adebos avhandling avser att ge ett panorama över de senaste årtiondenas politiska idéer i Afrika. Han inriktar sig på de författande politikerna, vilka grupperas i fyra kategorier från höger till vänster. Den första kategorin är de moderata reformisterna, "those who advocate superficial changes in the existing relations of their country to imperialism and with regard to internal socio-economic structures". Denna grupp företräds i avhandlingen av Ndabaningi Sithole, en politiker i Rhodesia-Zimbabwe med växlingsrik karriär. Den andra kategorin är de radikala reformisterna, "those who advocate radical reforms both in terms of external relations and international structures, but lack a consistent revolutionary line of thinking". Till denna grupp räknas bland andra Julius Nyerere men den skribent som utvalts som analysobjekt är Kwame Nkrumah, under perioden före den statskupp som avlägsnade honom från makten i Ghana. Nkrumah i exil bekände sig alltmer till marxism-leninismen, vilket torde ligga bakom Adebos alternativa beteckning på de radikala reformisterna: "revolutionary democrats of an earlier stage". Den tredje kategorin är de revolutionära demokraterna från ett senare skede "those who consistently reveal the influence of Marxist methodology in their analysis, and clearly tending to advance towards socialism". Företrädare för denna grupp är Amilcar Cabral, ledaren för den nationella befrielseströrelsen i Guinea-Bissau. Den fjärde kategorin slutligen består av dem, som bekänner sig till den "vetenskapliga socialismen", "those forces which have definitely taken the Marxist-Leninist ideology as their guide". Denna grupp företräds av A Lerumo, pseudonym för en ledande funktionär inom det sydafrikanska kommunistpartiet.

För en recensent är det frestande att också se Adebos avhandling som ett panorama över de svårigheter som hör samman med statsvetenskaplig idéanalys.

Den första svårigheten gäller representativiteten. Författaren pekar i inledning på hur kaotisk den politiska

bilden i den tredje världen är. Han ställer sig uppgiften att ta reda på vart utvecklingen är på väg, "which way the trend is heading". En av de bästa metoderna att uppnå det syftet vore enligt Adebos att analysera det ideologiska innehållet i de politiska idéer "som dominerar dessa regioner".¹

Man kan sätta frågetecken redan inför påståendet att idéanalys är en av de bästa metoderna när man vill göra politiska prognoser. Framför allt måste man ifrågasätta om de politiska idéer som presenteras i boken verkligen "dominerar" den afrikanska kontinenten. Flertalet länder i Afrika torde styras av olika slags militärregimer. En ideologisk analys av de idéer som dominerar Afrika, i någon av ordets rimliga meningar, borde alltså snarare inriktas på dessa regimer.² Det skulle naturligtvis medföra att anspråken på ideologisk finess och komplexitet finge reduceras avsevärt i flertalet fall.

Nu nämns militärregimerna endast en gång i avhandlingen, innan författaren går över till att konstruera sina ideologiska kategorier. Att grupperingen följer höger-vänsterskalan har redan framgått. Grupperingen blir samtidigt i huvudsak kronologisk: de tidiga moderata reformisterna från 50-talet följs av allt radikalare ideologier. Ingen läsare i avhandlingen svävar i tvivelsmål om att författaren här anser sig ha blottlagt en historisk tendens, en utveckling från det felaktiga och falska mot det sanna och riktiga.

Varje forskare som söker systematisera sitt material utsätts för frestelser när aktörerna skall inordnas i fack och kategorier. Representativetsproblemet dyker här upp i en annan gestalt, först vid urvalet av den eller de aktörer som skall företräda resp kategori och sedan i urvalet av de texter som skall representera författarens ståndpunkt.

Båda problemen illustreras i avhandlingen. Författaren har haft svårt att finna en fullödig afrikansk marxist-leninist. Den ovan nämnde A Lerumo är en nödlösning. Vad Lerumo skrivit är inte en politisk traktat i vanlig mening utan en officiös historik över det sydafrikanska kommunistpartiet. Den är närmast en materialsammanställning och innehåller ytterst litet av självständig

analys eller egna synpunkter. Det som i avhandlingen presenteras som Lerumos åsikter är i de flesta fall ståndpunkter som någon gång under åren 1921–1971 intagits av det sydafrikanska kommunistpartiet. Avhandlingsförfattaren presenterar på fullt allvar, som en av "A Lerumos" ståndpunkter, ett projekt att bilda en "världskommun" i vilket den sanna jämlikheten skall förverkligas. En kontroll i källan visar att idén härrör från ett manifest antaget i Kapstaden den 30 juli 1921, under tydligt inflytande av Kominterns dåtida retorik.²

Författaren har, när Lerumos resolutionsmaterial inte räcker till, fyllt en del luckor med citat från den etiopiska revolutionsregimen och ett par andra marxistiska auktoriteter.

Ett tredje problem härrör från svårigheten att förena systematisk framställning med kronologisk. Jag menar att den systematiska ansatsen i avhandlingen är ett plus. Å andra sidan medför systematiken bestämda risker, åtminstone när de författare man studerar har genomgått en lång och komplicerad idéutveckling. I Adebos avhandling finns två sådana exempel, Sithole och Nkrumah. Sithole har en kristen bakgrund som lärare vid en missionsskola och hans första politiska skrifter från 50-talet pläderar för afrikansk frigörelse med kristet-humanitära argument. Under 70-talet hann Sithole alliera sig med både biskop Muzorewa och Robert Mugabe och framstod enligt en handbok som "one of the most vigorous advocates for guerilla warfare". Avhandlingsförfattaren har emellertid inte behandlat Sitholes skrifter från denna senare period, varigenom Sitholes infogande i kategorin "moderata reformister" blir mera plausibelt.

Liknande, men ännu större svårigheter erbjuder naturligtvis Nkrumah, vilken under sin långa politiska karriär hann inta snart sagt varje tänkbar politisk ståndpunkt. Författaren kunde avsevärt ha underlättat sin uppgift genom att (liksom i fallet Sithole) skilja på olika perioder i Nkrumahs idéutveckling. Man kan urskilja åtminstone tre sådana perioder; tiden fram till Ghanas självständighet 1957; mellanperioden fram till 1961, då den socialistiska orienteringen blev uttalad, samt tiden efter avsättningen 1966, då Nkrumah i landsflykten författade militanta skrifter i maoistisk anda. Nu delar läsaren författarens förvirring inför mångfalden av ståndpunkter.

Bristen på periodisering inom den systematiska ramen är alltså enligt min mening en av de påtagliga bristerna i avhandlingen.

Här må tilläggas att Nkrumahs politiskt-filosofiska huvudverk "Conscientism" från 1964 – avfärdas på sammanlagt två rader i avhandlingen,⁴ vilket knappast är att rekommendera i en skrift med idéanalytiska anspråk.

En fjärde svårighet är den välkända frestelsen att pressa eller anpassa tolkningen av materialet till att passa de uppställda kategorierna. Denna frestelse finns för alla, men tilltar uppenbarligen om forskaren, samtidigt är ideologiskt troende. Adebos faller alltför ofta för frestelsen och övertolkar citat, fraser eller enstaka ord. Här skall ges två exempel.

Tre gånger återoppar författaren Nkrumahs användning av uttrycket "the chiefs and the people", bl a för att belägga Nkrumahs vacklan mellan "liberal radicalism and socialism".⁵ Att Nkrumah vacklat även mellan dessa ståndpunkter skall inte bestridas, däremot användningen av just detta belägg. Uttrycket "the chiefs and the people" förekommer ofta i Nkrumahs självbiografi, som går fram till självständighetsproklamationen 1957. Den är av allt att döma en konstitutionell formel som användes i Guldkusten på denna tid och det är helt naturligt att denna formel används i tal och skrivelser av Nkrumah, som då var Guldkustens regeringschef.

På motsvarande sätt pressas över all måtta ett uttalande av Sithole att kolonialismen i Afrika har frambragt "a vigorous spirit of progressive competition in all walks of life".⁶ Meningen återfinns i ett kapitel som handlar om hur den koloniala epoken skapat materiella och intellektuella förutsättningar för den afrikanska nationalismen och självständighetsrörelsen. Sithole syftar i sammanhanget närmast på tillkomsten av kommunikationer och massmedier. Avhandlingsförfattaren får detta citat att innebära ett ideologiskt ställningstagande till förmån för "individual free enterprise and competition" vilket senare blir underlag för att klassificera Sithole som "clearly ... in line with a tradition of capitalist economic thought" och för att falsifiera dennes uttryckliga bekännelse till den afrikanska socialismen som ekonomiskt system.⁷

Med en smula källkritisk ambition, i det senare fallet även en viss kännedom om dialektiskt tänkande, hade författaren kunnat undgå dessa fallgropar.

Jag har tidigare framhållit den systematiska uppläggningsen som en förtjänst. Den systematik författaren har valt är dock ingalunda alltid klagörande. I en statsvetenskaplig avhandling kunde man vänta sig en rubrik som tillät en samlad diskussion av skribenternas syn på det politiska styrelseskicket. Så är emellertid inte fallet. På så sätt lyckas författaren helt undvika att nämna enpartisystemets införande i Ghana och Nkrumahs plädering för detta. Å andra sidan finner man Sitholes resonemang om styrelseskicket splittrat under tre olika rubriker/analyskategorier: "rejected and desired values", "organisation" och "human element".⁸

Man kunde här tillfoga att valet av ideologiska huvudkategorier, som redovisades i inledningen ovan, uppen-

barligen har bidragit till att författaren undvikit att behandla de för närvarande politiskt intressantaste nya regimerna i Angola, Moçambique och Etiopien, som i forskningen nu kallas "den andra vågen" av socialism i Afrika. Avhandlingen hade då mycket bättre kunnat göra tjänst som översikt av afrikanskt politiskt tänkande.

Slutligen några reflexioner om det olämpliga i att i en idéanalytisk undersökning konstruera analyskategorier och begrepp tagna från en befintlig politisk ideologi, i synnerhet den som man själv råkar bekänna sig till. Eftersom argumenten av och till synes falla i glömska rekapituleras de här.

För det första införs ett moment av godtycklighet i forskningsprocessen. Begreppsapparaten utformning blir beroende av forskarens egna ideologiska preferenser, i stället för att ta hänsyn till tidigare forskning och till gängse metodregler. Därmed uppstår också ett slags slutet system, i vilket analyskategorier och begrepp blir självbegränsande i förhållande till materialet. Man kan också uttrycka det så att falsifiering av utsagor försvaras i hög grad och egentligen blott leder till en ideologisk debatt mellan författare och kritiker. Idékritiken, slutligen, som är en så viktig del av forskarens arbete, blir en tämligen poänglös ideologiskt grundad kritik, som i svårartade fall drar ned en undersökning till den politiska pamflettens nivå.

Adebo har för sin del haft den officiella sovjetiska marxismen-leninismen som rättesnöre. Med samma självtagna rätt skulle emellertid andra författare, med andra ideologiska glasögon kunna skriva "sin" historik, teckna "sitt" panorama över den afrikanska kontinentens idévärld. En troende anhängare till f kejsaren Bokassa, en "afrikansk feminist" eller varför inte en sydafrikansk nationalist och rasist – alla skulle de kunna tolka materialet efter sitt oangripbara skön – och med gott hopp om att få produkten godkänd som akademisk avhandling.

I föreliggande fall kan kritiken mildras därför att den ideologiskt präglade inledningen aldrig riktigt fullföljs i de följande kapitlen, utan mera har dekorativ prägel. Det är relativt lätt för en uppmärksam läsare att se var felkällorna finns. Obestridligt är emellertid att avhandlingen, som uttrycket brukar lyda, skulle ha vunnit på en ytterligare seminariebehandling.⁹

Reidar Larsson

Noter

¹ Adebo, s 1.

² "In fact, next to attaining independence itself, military takeovers have been the most wideley expe-

rienced political phenomenon in the last 20 years of African history. Ironically enough, few observers of independence in Africa either studied the military or predicted the massive involvement in the political life of the new states. Most observers of the African scene concentrated on the political leaders who had emerged as the founding fathers . . . the Nkrumahs, the Tourés, the Sengors and the Nyereres." Christian P Potholm, *The Theory and Practice of African Politics*, Englewood Cliffs 1978, s 197.

³ A Lerumo, *Fifty fighting years*, London 1971, s 117 ff (Appendix II), Adebo, s 165.

På liknande sätt attribueras artiklar och annat partimaterial till Lerumo i noterna 40–42 s 167 och 45–48 s 168.

⁴ "Nkrumah's philosophy expounded in his 'Scientism', is another source of confusion that stands against the claim of scientific socialism." Adebo, s–107.

⁶ "Colonialism has engendered a vigorous spirit of progressive competition in all walks of life, and this, among others, is the legacy that colonialism has, wittingly or otherwise, bequeathed to Africa." Sit-hole, *African Nationalism*, Cape Town 1959, s–71.

⁷ Adebo, ss 69. 71. 72.

⁸ Adebo, ss 67–69. 77–78 samt 78–80.

⁹ Avhandlingen innehåller också skriv- och stavfel, som i ett tiotal fall gör läsaren osäker om meningarnas betydelse.

GUNNAR ERIKSSON: *Västerlandets idéhistoria 1800–1950*. Stockholm: Gidlunds förlag 1983.

Alla som något sysslat med den politiska idéhistorien vet vilken övermäktig uppgift det är att kondensera det överväldigande stoffet till något som är begripligt och läsbart. Verklighetens symfoni förvandlas snabbt till en i dubbelt tempo framför katalogaria, i synnerhet om lärostoffet skall passa in i nutidens strömlinjeformade statskunskapskurser. Den avund man då kan känna inför kollegerna i ämnet idéhistoria förvandlas snabbt till en häftig medkänsla inför den uppgift, som definieras i titeln i Gunnar Erikssons bok *Västerlandets idéhistoria 1800–1950*. Idéhistoria innefattar nämligen, med Gunnar Erikssons upsaliensiska definition av ämnet, också de vetenskapliga disciplinernas framväxt och utveckling. Hur stor uppgiften är framgår av den ambition som Gunnar Eriksson deklarerar i förordet, "att ge en översikt över hur filosofi, human- och socialvetenskaperna, naturvetenskaperna och det allmänna tankelivet samverkar till att skapa de världsbilder och de livsåskådningar som format Västerlandets kultur under den behandlade, viktiga epoken".

I bokens register finns ca 500 namn uppräknade. Av dem är 40 namn sådana som på ett eller annat sätt brukar omnämnas i framställningar av de politiska idéernas historia. Skall man strikt hålla sig till perioden 1800–1950 blir antalet sådana namn ca 30.

Så stort, eller så litet, skulle alltså det politiska tänkandets bidrag till den allmänna idéutvecklingen vara, enligt idé- och lärdomshistoriens taxering. Som statsvetare är man naturligtvis angelägen att yrka på en högre andel, men en utomstående vetenskapsmans avvägning är otvivelaktigt intressant. Ännu mera tankeväckande är det faktum att ingen statsvetare finns omnämnd i boken. Inte heller själva ämnet statskunskap eller den statsvetenskapliga forskningen har hävdat sig i konkurrens om utrymme i Gunnar Erikssons bok. De väsentliga insatserna under 1900-talet på vår vetenskapssektor tillskrivs psykologin och sociologin. Men vilken statsvetare är efter seriöst övervägande beredd att argumentera för att denna bedömning är felaktig eller ogrundad?¹

Den milda, men dock kritiska känsla som kvarstår efter läsningen av Gunnar Erikssons bok, berör egentligen inte frågan om avvägningen av stoffet mellan olika författare och vetenskapsgrenar. Den hör mera samman med avvägningen mellan referat av olika filosofiska och vetenskapliga resonemang, contra diskussion av utvecklingslinjer och synteser. Om vi återvänder till Gunnar Erikssons deklaration i förordet så ger boken förvisso utmärkta översikter av vad som sagts och diskuterats inom filosofi, humaniora och inte minst naturvetenskap. Den naturvetenskapligt obehövande får utmärkta elementarkurser i fysik, kemi, biologi osv. Men allt detta skall tjäna syftet att nå fram till "de världsbilder och de livsåskådningar som format Västerlandets kultur". När det gäller innehållet i dessa världsbilder och livsåskådningar lämnas läsaren ganska mycket åt sig själv.

I bokens 1800-talsdel får vi dock en översikt av "idéerna i industrialismens samhälle". Gunnar Eriksson diskuterar tre "attityder" som han anser karaktäristiska för och dominerande i 1800-talets samhälle: framstegstanken, sekulariseringen och nationalismen. Kring dessa nyckelord skulle otvivelaktigt en mycket spännande framställning kunna byggas upp. Man skulle med andra ord önska att de fungerade som ledtrådar i framställningen av seklets brokiga idéstrider och inte bara som bakgrund. Och, frågar man sig, hör inte folksuveräniteten och den politiska jämlikhetstanken med lika stor rätt till de ledande idéströmningarna i industrialismens samhälle?

I inledningen uttrycks en historiematerialistisk ambition, som dock knappast präglar själva framställningen.

¹ En tröst kan det dock vara att även nationalekonomerna hör till de uteslutnas krets.

Författaren själv konstaterar att det existerar "för många mellanled mellan materiella och ekonomiska skeenden å ena sidan och teorier å den andra för att sambanden i detaljerna skall framstå som uppenbara", likaså att teorierna oftast ligger "längst från sina materiella grundorsaker". Gunnar Eriksson är inte den förste idéhistoriker som tvingats till detta konstaterande. Den övertygelse som bär upp skildringen är inte heller att Västeuropas idéhistoria är dess klassintressens. Tvärtom, det är naturvetenskapen, de naturvetenskapliga teorierna, som utgör den stora produktivkraften. Efter läsningen av Gunnar Erikssons verk känner man sig också övertygad om att det är så, åtminstone vad beträffar vår allmänna världsbild och vårt sätt att tänka och argumentera. Men gäller detsamma om våra livsåskådningar? För att ta ett nutida exempel: Ekologin som naturvetenskaplig disciplin uppstod efter år 1880. Finns det något mer än en verbal likhet mellan denna vetenskap och den ekologiska idéströmning som uppstått på 1980-talet? Hör den inte snarare till de romantiska, anti-rationalistiska vågor av civilisationskritik som med viss regelbundenhet övergått västerlandet?

Romantikens idévärld hör till Gunnar Erikssons specialområden. Därför är det extra synd att han valt att sätta punkt vid år 1950. Förvissa kunde många fruktbara paralleller ha dragits mellan det tidiga 1800-talets romantik och de idéer som florerade vid västerlandets universitet efter året 1968, och då inte bara på studentmöten utan än mera inom de samhällsvetenskapliga disciplinerna. Måhända har författaren trots allt, med en glimt i den professorliga ögonvrån, smugglat in en kommentar om samtiden (boken bygger på en föreläsningsserie hållen i Umeå i början av 70-talet).

Gunnar Eriksson söker visa ett samband mellan den tyska ämbetsmannakårens intressen på 1800-talet och den dåtida romantikens förändring från revolutionär radikalism till konservativ vördnad för historien och traditionen:

Vi skall se att romantiken på många sätt gick dessa ämbetsmäns ärenden. Detta blir särskilt slående, om än samtidigt motsägelsefullt, om man beaktar att universitetens folk är en del av ämbetsmannavärlden på så sätt att professorerna är faktiska ämbetsmän och studenterna och de yngre icke-ordinarie lärarna är *blivande* ämbetsmän. Romantiken hade två faser, en ungdomlig, framstormande, överdådlig och radikal, en konservativ, dogmatisk som väl motsvarar studentens och den etablerades i långa stycken motstridiga temperament.

Kanske har denna hypotes ett förklaringsvärde, måhända också ett prognosvärde, om den tid vi själva upplevt och upplever.

Gunnar Eriksson hör till de forskare som mest seriöst

sökt sprida sina rön till en större allmänhet. "Västerlandets idéhistoria" torde inte alls vara tänkt enbart som elementarbok i idé- och lärdoms historia och den kommer troligen att nå en bredare, kulturintresserad publik. Den har också sitt värde som referenspunkt för den som sysslar med de politiska idéerna. Boken kan hjälpa oss att vidga perspektivet från enbart de politiska ideologierna till den allmänna idéutvecklingen, där snart sagt varje del har sin politiska aspekt, från ärfthhetsläran till atomfysiken.

Reidar Larsson

Kompletterande motståndsformer (SOU 1984:10)
Stockholm: Liber 1984

Under lång tid fanns det en tämligen nära koppling mellan radikalpacifism och civilmotståndstänkande, åtminstone på det personella planet. En av effekterna av detta var att frågan om inlemmande av civilmotstånd i (t ex) det svenska totalförsvaret kom att ställas som en fråga om antingen-eller: civilmotstånd som substitut för det militära försvaret? Därmed var den också dödfödd.

Forskningsfronten ser annorlunda ut idag: ledande forskare som Gene Sharp har demonstrerat att civilmotstånd, historiskt sett, i regel tillgripes av grupper och folk som utan särskilda ideologiska förtecken ser det som det enda användbara alternativet. Andra ledande forskare, som Adam Roberts (anlitad i flera utredningar av försvarsdepartementet), ser civilmotstånd som ett komplement till *eller* substitut för militärt försvar, allt beroende på omständigheterna.

Detta torde ha varit en av faktorerna bakom att en särskild motståndsutredning tillsattes 1980, efter cirka tio års funderingar i säkerhetspolitiska dokument och riksdagsmotioner. Resultatet föreligger nu som SOU 1984:10.

Utredningen är intressant på två sätt: huvudtexten som vittnesbörd om frågans politiska känslighet och Bilaga 2 (som är författad av Lennart Bergfeldt och utgör större delen av boken) som en aktuell översikt av hur långt forskningen på området har kommit.

Redan direktiven till utredningen innehöll – vilket i och för sig är tämligen normalt – en del anvisningar om slutsatserna. Ytterligare tolkningsbakgrund är att utredningen uppenbarligen är en lyckad kompromissprodukt, i den meningen att inget särskilt yttrande förekommer. Priset för detta har bland annat varit terminologiskt: i stället för den internationellt etablerade termen "civilmotstånd" talar man i huvudtexten genomgå-

ende om "icke-militärt motstånd"; men eftersom det lätt inses att det är civilmotstånd som avses, torde detta inte ställa till någon större förvirring.

De förslag utredningen kommer med är också mycket blygsamma: det föreslås att man tillsätter en "Delegation för icke-militärt motstånd", sorterande under enheten för civilt totalförsvaret vid försvarsdepartementet, med uppgiften att underlätta koordination mellan myndigheter, folkrörelser och forskning. De regionala civilbefälhavarna i landet föreslås få var sin handläggare till sina kanslier. Man föreslår också ett särskilt forskningsuppdrag att närmare studera frågan om samverkan/samexistens mellan militärt och icke-militärt motstånd. I all sin blygsamhet markerar dock dessa förslag att civilmotstånd nu fått en etablerad plats inom ramen för det svenska totalförsvaret, och det torde vara det mest signifikanta.

Boken har emellertid med sin Bilaga 2 också ett betydande vetenskapligt intresse. Bergfeldt går igenom den viktigare litteraturen från de två senaste årtiondena (Boserup/Mack, Roberts, Sharp, Ebert m fl) och tecknar med utgångspunkt därifrån en bild av forskningsfronten: begrepps- och teoribildning samt empiriska studier kring strategi, metoder och verkningssätt hos civilmotstånd.

Gradvis har det framgått att det visserligen finns likheter, men bara begränsade sådana, mellan å ena sidan civilmotstånd som nationalförsvaret (mot ockupation, statskupp o d) och å andra sidan civilmotstånd som instrument för social förändring (se t ex medborgarrättsrörelsen i USA), och man har därmed också fått distinkta teoritraditioner. Vidare finns det en betydande teoretisk pluralism på området: där t ex Sharp hämtar en hel del av sin teoretiska inspiration från Parsons, tillhör Clausewitz de viktigaste lärofäderna hos Boserup och Mack. Gemensamt för hela fältet är emellertid en utveckling från en kombination av moraliska och abstrakta teoretiska principer till ett teoretiserande baserat på omfattande empiriska studier av historiska fall och samhällsvetenskaplig förståelse för konfliktdynamik; på så sätt har strategiskt och taktiskt tänkande på området kommit att bli betydligt mera jordnära, däribland resonemang om organisationsformer för civilmotstånd.

Fortfarande återstår många olösta forskningsproblem på området. Till de viktigaste hör i vad mån civilmotstånd går att kombinera med militära försvarsformer, utan att *båda* undergrävas genom att det militära mister i trovärdighet och civilmotståndet förlorar den viktiga komponent i sin dynamik som består i dess ickevåldsliga karaktär. Somliga författare, t ex Sharp, hävdar att man här står inför ett skarpt val, medan andra, som Boserup/Mack och Galtung menar att detta

är en mera pragmatisk fråga, där lösningen kan vara att hålla de olika motståndstyperna isär i tid, rum och organisationsform.

Till den senare inriktningen ansluter sig också Bergfeldt i ett avsnitt där han argumenterar för civilmotståndets roll som just *komplement* inom det svenska totalförsvaret. Han går här igenom hela uppsättningen av argument som anförts för motståndskraftens oförenlighet, men kommer till slutsatsen att de knappast är övertygande i det svenska fallet. I sin avslutande diskussion föreslår han – förutom en del organisationsprinciper – en katalog för vidare forskning på området: här finns mycket att göra, och vi har just börjat.

Håkan Wiberg

ERIK LUNDBERG: *Ekonomiska kriser förr och nu*. Stockholm: Studieförbundet Näringsliv och samhälle. 1983.

1 Inledning

Erik Lundberg, svensk nationalekonomis nestor, har kommit ut med en ny bok: *Ekonomiska kriser förr och nu*. Boken behandlar fyra "kriser", nämligen perioden 1919–23, 1929–33, 1945–49 samt den nuvarande "krisen" sedan 1974; Lundberg använder själv citationstecken emedan "uttrycket 'kris' inte passar särskilt väl för att karakterisera förlopp under en längre period . . . Snarare är det fråga om kritiska förlopp" (s 15).

Bokens uppläggning är att låta karakteristika, som är unika för den nuvarande krisen, tjäna som en grundval för en analys av tidigare kriser: "det är just 70- och 80-talens problemvärld som betingat urval och avvägning" (s 37). Det är emellertid mera en beskrivning än en systematisk analys och bl a följande egenskaper anföres av Lundberg:

1. 70-talet avviker från en normal konjunkturcykel med avseende på längden och djupet på recessionen som följde i oljekrisens spår
2. den svenska ekonomin har under denna period varit utsatt för onormalt svåra externa störningar
3. stabiliseringspolitiken, i synnerhet överbrygningspolitiken 1974–76, tycks snarast ha förstärkt än dämpat konjunktursvängningarna
4. underskottet i bytesbalansen och statens finanser
5. en systemkris som utmärkes av att den svenska blandekonomin sätts under debatt.

Den bakomliggande målsättningen är emellertid att i bokens sista kapitel låta den föregående analysens re-

sultat "reflektera tillbaka på krisproblematiken under detta sena skede (perioden 1974–82, BH)" (s 140).

Vi skall först redogöra för de tre kriser som föregått dagens kris för att se i vilken utsträckning de ovan nämnda karakteristika passar in på respektive kris.

2 Efterkrigs krisen 1920–22

Krisen efter första världskriget hade följande förlopp: en nedgång från krigsslutet till våren 1919 som följdes av en hausse-artad högkonjunktur fram till hösten 1920; därefter en mycket stark kontraktion som nådde botten under första halvåret 1922 och sedan en ovanligt snabb återhämtning till 1922–23; resten av 20-talet utmärktes av en relativt hög tillväxt i real BNP – 4 % per år – och en långsamt fallande prisnivå – 1 % per år – men arbetslösheten var hela tiden hög – ca 5 % och med stora variationer mellan olika branscher – jämfört med perioden före första världskriget.

Det från dagens synpunkt märkvärdiga med denna kris är att en hög inflationstakt sedan första världskrigets början mycket snabbt kunde vändas till en kraftig deflationsprocess. Mest anmärkningsvärt är dock att "denna utveckling mot balans kom till stånd utan att statsmakterna egentligen ansträngde sig genom en målmedveten stabiliseringspolitik" (s 64). Det enda något så när uttalade målet, vilket kan utläsas av den ekonomisk politiska debatten, var "att inflationen under 1920 måste bekämpas och stabilitet i penningvärdet återvinnas" (s 48). Denna målsättning kom emellertid bara till uttryck i återställandet av kronans förkrigs-paritet till guld och dollar. Detta uppfattades dock inte som ett medel för att nå ett mål utan snarare som en grundläggande betingelse för att återgå till mera normala ekonomiska förhållanden.

Som ett resultat av inflationsprocessen precis efter kriget kom kronan att under hösten 1920 ligga 40 % under dollarn men den efterföljande deflationen gjorde att paritet redan uppnåddes under våren 1922, och Sverige gick i början av 1924 tillbaka till guldmyntfoten. Detta uppnåddes knappast via en målmedveten växelkurspolitik utan var snarare resultatet av "något slags halvt omedveten koppling till pundet" (s 61), som var den dominerande reserv-valutan för såväl Riksbanken som affärsbankerna.

Den framgångsrika växelkurspolitiken förutsatte emellertid "en tillräcklig hastig inre deflation och en positiv utveckling av betalningsbalansen" (s 63). En grundläggande betingelse var härvid den stora flexibiliteten hos löner och priser: 1918–20 ökade timlönen med drygt 70 procent som 1920–22 följdes av ett fall med drygt 30 procent i löner och levnadskostnadsindex och 50–60 procent i partiprisindex. Rörligheten på ar-

betsmarknaden understöddes av nödhjulsarbetenas konstruktion, för ersättningen låg under den öppna marknadens löner vilket förhindrade inlåsnings av arbetskraften. Deflationsprocessen skärptes dessutom av Riksbankens passiva diskontopolitik 1920–21, under 1921 var räntan 6–7 % medan priserna föll med 20 %, som tvingade bankerna att föra en restriktiv kreditpolitik i ett läge där företagens reala skuldbörda ökade. Någon viljeinriktning från Riksbankens sida var det emellertid inte frågan om utan penningpolitiken upptogs nästan helt av sedeltäckningsbestämmelser och guldreservens storlek.

Lundbergs huvudhypotes för att förklara den gynnsamma utvecklingen för resten av 20-talet består i kronans betydande undervärdering* när pari uppnåddes 1922. Kronans appreciering, som normalt försämrar terms of trade, neutraliserades av fallet i inhemska löner – speciellt inom den konkurrensutsatta sektorn – och priser. Följden blev en exportledd expansion under flera år med "en volymökning med 40 procent från 1921–22 och därefter en takt på över 10 procent per år" (s 43). Växelkurspolitiken – apprecieringen av kronan – i förening med flexibla priser och löner åstadkom således både prisstabilitet och en expansion av produktionen.

3 Krisen på 1930-talet

Lundberg analyserar följande grundläggande fråga:

"Problemet gäller inte endast varför den svenska 30-talsdepressionen kom ett till två år försenad (dvs sommaren 1931, BH) och blev så förhållandevis grund och snabbt övergående, utan lika mycket varför återhämtningen blev så stark och den följande tillväxten så snabb, stabil och uthållig" (s 90).

30-talet var nämligen ett hyggligt årtionde vad det gäller tillväxt av BNP – 4 procent per år i genomsnitt räknat från 1929 – och detta trots världsdpressionen och en större protektionism än vad som varit fallet under slutet av 70-talet.

Lundberg anser att även för denna kris har växelkurspolitiken spelat en nyckelroll. Det var till en början återigen inte frågan om en medveten politik utan lämnandet av guldmyntfoten och deprecieringen i september 1931, med ungefär 15 % under det gamla parivärdet, tvingades fram sedan valutareserven var i det närmaste uttömd och några utländska lån ej gick att få (jmf s 101). Riksbanken, vars officiella inställning under sommaren 1931 varit att hålla fast vid guldmyntfoten, kom sedermera genom aktivt valutaköp att förhindra en kursuppgång. Det mest märkliga var att denna undervärdering av den svenska kronan höll i sig under resten av 30-talet, medan deprecieringar under efterkrigstiden

vanligen spelat ut sin roll efter en fyra till fem år. Undervärderingen av kronan manifesterades klarast i att bytesbalansen visade ett genomsnittligt överskott på 2 % av BNP från 1932 till och med 1938. I motsats till 20-talet var däremot inte exportindustrin motorn i utvecklingen, utan det var i stället "hemmamarknadsindustrierna som i skydd av en undervärderad krona blev expansionsledande" (s 97).

De gynnsamma effekterna av deprecieringen garanterades återigen av små förändringar i priser och löner, vilket visade sig i att 1939 års levnadskostnadsindex i stort sett sammanfaller med 1929 års värde. Detta innebär att den kraftiga konjunkturuppgången från 1933 inte åtföljdes av någon tendens till löneinflation. Samtidigt steg industrins arbetsproduktivitet vilket medförde goda vinster och en hög självfinansieringsgrad som underlättade en expansion av investeringarna utan att utnyttja bankkrediter. Den låga räntan, som berodde på bankväsendets höga likviditet vilket i sin tur härrörde från Riksbankens köp av den utländska valutan som strömmade in i landet via överskottet på bytesbalansen), underlättade utlåningen till bostäder. Statens budgetunderskott var dessutom litet – ungefär 2 % av BNP 1932, dvs depressionens botten – vilket också förhindrade att räntorna drevs upp.

En medveten finanspolitik spelade ingen aktiv roll för att ta oss ur krisen: "den planerade expansiva finanspolitiken . . . kom i motsats till en allmän uppfattning inte till stånd under själva depressionen . . . utan i begränsad utsträckning först när konjunkturuppsvinget under 1934 kommit igång på allvar" (s 109). Detta hindrar inte att budgetunderskottet ökade kraftigt under bägge depressionstillfällena trots att den officiella finanspolitiska doktrinen förespråkade budgetbalans: Keynesianska effekter, i form av inbyggda stabilisatorer, från en pre-Keynesiansk politik!

Lundbergs slutsats är således att växelkurspolitiken var det centrala medan såväl penningpolitiken som finanspolitiken anpassade sig till konsekvenserna av växelkursens utveckling. Denna åsikt avviker från den gängse uppfattningen och borde kanske därför fordra en lite mer detaljerad argumentation än den som Lundberg erbjuder.

4 Krisen efter andra världskriget

Efter andra världskriget troddes allmänt att utvecklingen skulle följa den efter första världskriget: faran för en efterkrigsdepression uppfattades som stor, och det främsta svenska uttrycket finns i Gunnar Myrdals bok *Varning för fredsoptimism* (1944). Samtidigt hade erfarenheterna från kriget visat att full sysselsättning och en stabil prisnivå var möjliga att förena, vilket ställde större krav än tidigare på den ekonomiska politiken: for-

mulerad i den engelska Beveridge-rapporten *Full Employment in a Free Society* från 1944. Någon depression infann sig emellertid inte och den felaktiga prognosen i förening med det mer ambitiösa sysselsättningsmålet gjorde att konjunkturuppgången 1945–46 inte kom att hindras av en restriktiv stabiliseringspolitik. Genom överenskommelsen i Bretton Woods från 1945 fastsattes dessutom växelkurser som uteslöt alla försök att etablera förkrigspariteter och därmed en tendens, som var viktig efter första världskriget, till en deflationistisk politik.

I Sverige började priser och löner att stiga redan under 1946; drivkraften kom från exporten och understöddes av en hög investerings- och konsumtionsbenägenhet. Vare sig finans- eller penningpolitiken försökte lägga någon hämsko på utvecklingen – uppfattad som en "cost-push" – som i stället bekämpades med låga räntor, en appreciering av kronan i augusti 1946, omställningsskattens sänkning och en skärpt prisreglering. Den kraftiga ökningen i aggregerade efterfrågan ledde år 1947 till ett stort underskott i bytesbalansen – 6 procent av BNP – och en valutakris. Denna bekämpades dock inte – i motsats till perioden efter första världskriget – med hjälp av deflationistisk politik utan via import- och valutaregleringar. Utvecklingen drevs trots dessa åtgärder i en riktning där industrins konkurrenskraft ansågs ha blivit försvagad. Kronan deprecierades därför i augusti 1949; den utlösande faktorn var visserligen pundets depreciering i samma månad men "till skillnad från tidigare deprecieringar var det fråga om en planerad åtgärd på grundval av en ingående prövning av läget med hänsyn till pris- och kostnadsutvecklingen i andra länder" (s 128). Svenska kronan följde pundet och den effektiva deprecieringen var endast omkring 10 %, 45 % gentemot dollarn, och bytesbalansen var sedan positiv för hela perioden 1949–64. Lundberg tror emellertid att detta mindre beror på växelkursen än på "den snabba expansionen av världshandelns volym med industriprodukter" (s 130).

Perioden efter andra världskriget innehöll också en systemdebatt som emanerade från *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram* (1944) och den efterföljande planushållningsdebatten. Luften gick emellertid ur debatten när det visade sig att ekonomin kom att fungera väl. Det centrala ekonomisk-politiska problemet formulerades i stället av Rehn och Meidner:

"Huvudfrågan kom (från 1948) att gälla hur en samhällsekonomi i full sysselsättning skulle kunna nå hög effektivitet och tillväxt utan att utsättas för inflationistisk obalans. Detta problem skulle klaras utan detaljregleringar i form av pris- och lönekontroll" (s 138).

Politiken realiserades genom en uppbyggnad av arbets-

marknadspolitiken parad med en solidarisk lönepolitik och medföljande önskvärda utslagning av icke räntabla företag eller sektorer. Sin teoretiska sammanfattning fick den förda politiken först på slutet av 60-talet genom EFO-modellen.

5 Perspektiv på dagens kris

I bokens sista kapitel, med ovanstående rubrik, låter Lundberg till slut analysen från de tidigare kriserna reflekteras tillbaka på den nuvarande krisen. Först måste dock påpekas att krisen föregåtts av en absolut unik period i svensk ekonomi med 25 år, 1949–1974, av "stabil och hög tillväxttakt samt frånvaro av allvarliga betalningsbalansstörningar" (s 141), men det märkvärdigaste är ändå "den höga och jämna sysselsättningsgraden" (ibid.). I efterhand kan emellertid frön till dagens kris spåras redan under slutet av 60-talet: höga lönekostnader anpassades via en aktiv arbetsmarknadspolitik, framförallt genom en expansion av den offentliga sektorn, som finansierades via ökad skatteprogressivitet. Lundberg framhåller dock att man knappast kunde förutse en kris i början av 70-talet.

Vid den direkta jämförelsen med tidigare kriser så inriktar sig Lundberg på den ekonomiska politiken: växelkurspolitiken å ena sidan och finans- och penningpolitiken å den andra.

Som tidigare nämnts så har en klar undervärderad krona sammanhängt med perioder av relativt hög tillväxttakt inom den svenska industrin. Det märkliga är att för tidigare perioder har undervärderingen varat en lång tid. Samtidigt har initiala och stora underskott i bytesbalansen snabbt klarats upp, vilket måste ha berott på en stor flexibilitet i priser och löner: den höga arbetslösheten medgav detta under 20- och 30-talet; samarbetet mellan arbetsmarknadens parter i slutet av 40-talet; EFO-modellen fram till slutet av 60-talet. Under 70-talet har däremot växelkursen snarast varit övervärderad – 20–25% enligt de beräkningar som använts tidigare – och detta i ett läge, oljekrisens efterdyningar, när kostnadsökningar hade satt in i svensk ekonomi. Resultatet har inte kommit från en medveten växelkurspolitik utan denna har haft en "passiv eftersläpande natur" (s. 157). Devalveringarna under 70-talet har dessutom inte varit tillräckliga. Den passiva politiken kan förklaras av följande skäl: balansbristen och de ökade kostnaderna 1975 och 1976 betraktades som övergående eller icke bevisade; samtidigt var det lätt att finna utländska långivare; de borgerliga regeringarna hade dessutom svårt att få stöd för löneuppgörelser som kunde göra deprecieringar effektiva. Den senaste devalveringen i oktober 1982 bryter därför, enligt Lundberg, denna passiva politik och det är nu i stället fråga om en offensiv växelkurspolitik.

Den Keynesianskt inspirerade stabiliseringspolitiken har stött på tidigare okända problem: en efterfrågestimulerande politik fick inte längre den tilltänkta effekten vilket kan bero på att den förutsatta outnyttjade produktionspotentialen – både vad det gäller maskiner och arbetskraft – inte har funnits. Recessionen har nämligen varit unik vad avser både längd och djup, vilket har medfört "läsningen av produktionsresurser i en felanpassad struktur, med en för liten industrisektor och en för stor offentlig sektor" (s. 162), som givetvis förvärrats av en övervärderad valuta. Budgetunderskottets utveckling har också avvikit från sin tänkta Keynesianska utveckling som grovt sett skulle innebära en balans över konjunkturcykeln:

"När statens budgetunderskott under 30-talets depression nådde en nivå av 2 till 3 procent av BNP kunde detta uppfattas som i huvudsak resultatet av konjunktturnedgång och borde accepteras som sådant. Men nu är det fråga om en strukturstörning av enastående storlek (14% av BNP 1983)" (s. 165).

Situationen med stora budgetunderskott och höga växelkurser är helt unik för denna period. För i tidigare perioder tenderade "statens depressionsbetingade utgiftsoverskott . . . att mer eller mindre automatiskt framkalla höjd likviditet och låga räntesatser" (s. 166). En sådan samordning mellan penning- och finanspolitik har emellertid brutits när den svenska räntenivån knutits till de internationella kapitalmarknaderna, vilket bland annat beror på den stora utlandsupplåningen som i sin tur naturligtvis delvis är en spegelbild av budgetunderskotten eller ett rent allmänt underskott i finansiellt inhemskt sparande. Autonomi i penningpolitiken har därmed försvunnit och det bör kommas ihåg att denna frihet i tidigare skeden delvis garanterades av just en undervärderad valuta.

Den nuvarande krisen är också till viss del en systemkris som manifesterar sig i debatten om löntagarfonder: 80-talets motsvarighet till debatten efter andra världskriget. En debatt som emanerar å ena sidan från en önskan om jämnare inkomstfördelning och ekonomisk demokrati och å den andra från en kritik av de finansiella marknadernas funktionssätt. Lundberg tror inte att debatten kommer att försvinna lika smärtfritt som den gjorde 1948 då konjunkturutfallet och Folkpartiets framgångsrika val avförde frågeställningen från dagordningen. Detta hindrar inte Lundberg från att se följande fråga som den avgörande:

"Liksom på 40-talet är det övervinnandet av den politiska krisen – i första hand konfrontationen kring löntagarfonderna – som blir avgörande för framgången med en sanering av den svenska ekonomin" (s. 171).

Det är ett rimligt påstående om löntagarfondsdebatten inbegriper frågan om löneutvecklingen samt lönespridningen mellan sektorer.

6 Synen på 1982 års devalvering

Vi skall till slut redovisa Lundbergs bedömning av framtidsutsikterna för den svenska ekonomin efter 1982 års devalvering i perspektiv av tidigare erfarenheter. Idag har Sverige inte fått samma draghjälp som Marshallhjälpen gav 1949 års devalvering, men å andra sidan är läget snarast bättre än efter deprecieringen 1931. Läget är dock sämre än på 30-talet vad avser rörligheten inom både näringsliv och arbetsmarknad. Vid de två första kriserna hade dessutom vare sig statsfinanserna eller bytesbalansen något hämmande inflytande och det fanns utrymme för en autonom och expansiv ekonomisk politik. Trots den unika kombinationen av försvårande faktorer efter stagflationskrisen 1974 – dels självförvållande genom en oskicklig ekonomisk politik dels på grund av stora exogena störningar – visar Lundberg "en betingad optimism": 1982 års devalvering har åtminstone till en början varit framgångsrik och något har vi förhoppningsvis lärt om stabiliseringspolitikens villkor under de tio senaste åren.

7 Sammanfattande kommentar

En avgörande skillnad mellan dagens förhållande och vad som gällde vid tidigare kriser är följande: flexibiliteten hos löner och priser, såväl uppåt som nedåt under 20- och 30-talet, eller deras stabila men låga procentuella ökning, under 50-talet, har avlösts av en stigande inflation, som i det närmaste verkar inbyggd i systemet. Detta har gjort det svårare att komma ur kostnadskriser, och därmed sammanhängande betalningsproblem, utan att tillgripa *upprepade* devalveringar. Betalningsbalansproblemen har dessutom givit sig tillkänna genom den ökade internationaliseringen av kapitalmarknaden, vilket har gjort det svårare att föra en autonom penningpolitik: den inhemska räntenivån kan inte längre avvika särskilt mycket från vad som gäller internationellt. På så vis drar ibland finanspolitiken och penningpolitiken åt olika håll: den förstnämnda kan vara expansiv medan den sistnämnda tvingas till att vara restriktiv på grund av utflöde av kapital.

Till sist några kritiska kommentarer till Lundbergs verk. Lundberg använder sig inte av någon enhetlig modell utan har ett mera eklektiskt angreppssätt, vilket, i och för sig, inte behöver vara en svaghet men det gör det ibland svårt att följa hans kausala resonemang. Det är inte heller frågan om att statistiskt testa några hypoteser utan Lundberg använder sig snarare av data

för att illustrera eller på annat sätt underbygga sina teser. Hans syfte är dock enbart att boken skall "ge fördjupad förståelse och stimulans till nytänkande om det aktuella läget" (s. 9) och i det sammanhanget är det knappast någon större synd att inte ha tagit med de sedvanliga testen.

Boken är således inte avsedd att vara ett slutgiltigt dokument över den senaste krisens orsaker och botemedel, men den skall kunna tjäna som en stimulans för vidare forskning. Inte minst Lundbergs egen pedagogiska framställningskonst och säkra ekonomiska intuition, vilket han visat i *Ekonomiska kriser förr och nu*, kommer därvid att vara till god hjälp.

Björn Hansson

* Anders Forslund har i ett appendix, "Aspekter på svensk växelkurspolitik 1920-55", gjort olika beräkningar på vad som kan menas med under- respektive övervärdering av den svenska kronan. Hans resultat är naturligtvis avgörande för Lundbergs hypoteser, men det finns inte utrymme för att i denna tidskrift behandla Forslunds modeller. Detta skall inte på något sätt tolkas som en nedvärdering av Forslunds bidrag.

KLAUS MISGELD, red, *Nykorporativismen. Organisationerna i ett demokratiskt samhälle*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek 1983

År 1980 beslöt Arbetarrörelsens arkiv att inrätta ett forskningsråd, vilket bland annat skulle ha till uppgift att främja samarbetet mellan forskare och arbetarrörelsen. Rådets första utåtriktade aktivitet blev att arrangera ett seminarium om nykorporativismen, vilket ägde rum våren 1982. Till seminariet inbjöds en rad framstående forskare (främst statsvetare och historiker) samt politiker och administratörer med förankring i arbetarrörelsen.

Inledningsanförandena och diskussionerna finns återgivna i denna anspråkslöst utformade skrift. Boken tar upp ett mycket angeläget ämne och är värd att läsa för var och en som vill sätta sig in i demokratiproblemen och organisationernas komplicerade roll i dagens samhälle.

Boken innehåller fyra längre uppsatser. Olof Ruin, som skrivit den första, noterar att det nya intresset för korporativismen har flera orsaker: Organisationerna engagerar sig alltmer i statlig verksamhet, organisationerna sätts i allt större omfattning in som beslutsfattare i egenskap av företrädare för sina olika intressen och de fackliga organisationerna har i egenskap av representanter för de anställda i offentlig sektor kommit att få

inflytande i beredande organ. Ett gemensamt drag för dessa förändringar är en ökad sammankoppling mellan intresseorganisationernas verksamhet och statens.

Tidigare statsvetenskaplig forskning har till övervägande del varit positiv till organisationerna och deras roll i den svenska demokratin: Statsmakterna kan tillgodogöra sig organisationernas expertis, besluten kan förankras genom överläggningar med organisationerna som representerar stora grupper i samhället och organisationerna kan påta sig vissa uppgifter och på så sätt befria statsapparaten från en del funktioner. Nu ställer sig emellertid flertalet av forskarna från seminariet tvekan inför utvecklingen. En risk ligger i den beslutsförlamning som kan uppkomma i offentliga organ när en mängd olika intressen skall vara representerade. En annan risk är att det uppstår koalitioner mellan administrationen och organisationer inom en viss sektor. En tredje risk som Ruin betonar är att de beslut som förhandlas fram kanske inte motsvarar majoritetens intressen.

I en kommentar noterar Gunnel Gustafsson att det naturligtvis är riktigt att organisationerna växt i betydelse och styrka, men att orsakerna härtill är att finna i att det politiska beslutsfattandets domän ökat. Offentliga institutioner är inte längre enbart myndighetsutövande utan lika mycket producenter och arbetsgivare. I arbetsgivarrollen är staten en part på samma sätt som parterna på marknaden. Som producent måste staten konkurrera med andra producenter, medan staten som företrädare för allmänintresset skall tillvarata och avvåga alla medborgares intressen. Intresseorganisationerna har kunnat växa sig starka genom det ständigt växande behovet av information och genom de utökade möjligheterna att omfördela välfärden till den egna gruppen som den växande utökade politiska sfären bidragit till. Avgränsningen mellan olika led i beslutsprocessen har blivit så diffus att det inneburit ökade svårigheter att avgöra var beslut egentligen fattas. Den representativa demokrati vi lever i är i långa stycken ett partsystem där beslut produceras efter förhandlingar.

Gudmund Hernes analyserar i en artikel olika faktorer som påverkar organisationernas möjligheter att kontrollera myndigheternas politik. Det kan t.ex. ske genom framförande av argument, opinionspåverkan eller genom sanktioner. Med sanktioner avses t.ex. fackliga organisationers möjlighet att genom strejker störa samhällsekonomin. Myndigheterna kan å sin sida ha större eller mindre intresse att låta sig påverkas av organisationerna. Utifrån dessa dimensioner analyseras så alternativa möjligheter för organisationerna att kontrollera samhällsutvecklingen.

Boken innehåller också två länderbeskrivningar. Den ena gäller Danmark och är skriven av Jacob Buks-

ti. Den andra gäller Österrike och är skriven av Gunter Chaloupek. Österrike är känt för "Sozialpartnerschaft" som karakteriseras av ett långtgående politiskt inflytande för de stora arbetstagar- och arbetsgivarorganisationerna.

Pär-Erik Back sammanfattar seminariet och ger en översikt över parlamentarismens utveckling. Han påminner om att partiernas relativa styrka kanske aldrig varit starkare än när den socialdemokratiska regeringen trädde till 1932. Organisationsväsendet var då svagt och det fanns en politisk vilja att det skulle så förbli. I sitt berömda oktobertal 1939 framhåller Per Albin Hansson att "folket är också den massa av människor som inte låter sig inordnas i organisationer och institutioner, inte ens i partier. Låt oss hålla detta klart och låt oss komma ihåg att alla försök att utnyttja en pressad situation för att ge korporativsystemet en chans mot det demokratiska är dömt att misslyckas".

Mot detta klara avståndstagande mot korporativa tendenser i samhället kan man ställa Rudolf Meidners formuleringar i bokens förord. "Dess (korporativismens) starkt negativa innebörd är att mäktiga intresseorganisationer anses kunna tillkämpa sig en så dominerande roll i samhället att de på ett otillbörligt sätt påverkar den demokratiska beslutsprocessen. Mot denna hotbild kan ställas den anglosaxiska litteraturens "nykorporativism" eller "sociala korporativism", som åsyftar ett samhälle där den demokratiska staten integrerar intresseorganisationerna i beslutsprocessen. Denna tolkning av korporativismbegreppet synes vara fruktbarare för analysen av de samarbetsformer som i många västeuropeiska stater har utbildats kring skilda former av inkomstpolitik."

Meidner skjuter med andra ord ifrån sig tanken att "socialkorporativismen" sådan den utvecklats t.ex. i Sverige skulle kunna leda till otillbörlig maktutövning. För mig är det uppenbart att denna risk är påtaglig, speciellt när organisationerna gör anspråk att representera alltfler individer och påtar sig alltfler uppgifter. Flera organisationer har idag i praktiken en monopolställning, varför medborgarna inte fritt kan ge uttryck för sin lojalitet genom att "rösta med fötterna". Därmed försvagas kopplingen till medlemmarna och organisationen kan utveckla en politik som mer eller mindre står i strid med medlemmarnas intressen.

En stilla förhoppning är att det seminarium som boken återger bidrar till en självvranssakan inom arbetarrörelsen, innan det gått så långt att den politiska demokratin försvagats dithän att vi kan tala om ett organisationsvälde. Meidners förord tyder dock inte på det.

Göran Skogh

BIRGITTA NEDELMANN: *Rentepolitik in Schweden. Ein Beitrag zur Dynamisierung soziologischer Konfliktanalyse.* Frankfurt a.M./New York: Campus 1982.

ATP-frågans utveckling under närmare ett kvartssekel fram till 1960 är intressant av flera skäl. Få enskilda riksdagsbeslut har haft så omfattande konsekvenser för Sveriges ekonomiska struktur, även om dessa varken blev vad förespråkarna eller motståndarna hävdade i stridens hetta. Få frågor har frammanat en sådan politisk känslolöshet: de närmaste parallellerna kan kanske sökas i planhushållningsmotståndet på 40-talet och löntagarfonderna på 80-talet. I fråga om tjänstepensioneringen tillkommer här också att dess värdeladdning över tiden skiftade markant, mellan att bli sedd som en tämligen oproblematiserad försäkringsteknik fråga och som objekt för laddad politisk dramatik.

Med tanke på detta kan man nästan se frågan som relativt litet utforskad. Hittills har den bara varit huvudföremål för en svensk doktorsavhandling, Molins *Tjänstepensionsfrågan*, där huvudvikten ligger på framväxandet av partistrategier. Heclö's *Modern Social Politics in Britain and Sweden* hör också till huvudkällorna, men där placeras den i det större sammanhanget kring socialpolitikens utveckling.

Till dessa sällar sig nu Nedelmans habilitationsavhandling, som har två huvudsyften. Det teoretiska ligger i konstruktionen av en generell dynamisk modell för konfliktprocesser; och det substantiella ligger i att med hjälp härav undersöka just ATP-frågans dynamik och mot den försöka pröva de generella hypoteser som springer ur hennes modell eller begreppsschema.

Åtskilliga författare har försökt sig på att formulera en generell konfliktteori, dock sällan med framgång. Konfliktbegreppet är för generellt och mångdimensionellt för att lämpa sig för sådana ambitioner, och dessutom är några av dess aspekter starkt kontroversiella beträffande både konceptualisering och operationalisering. Vad som kommer ur sådana teoriförsök brukar antingen bli empiriskt tomma spelteoretiska modeller eller också nästan bysantinska taxonomier.

Nedelmans ambitioner är något mera blygsamma. Som centralt begrepp tar hon inte "konflikt" i allmänhet, utan det mera avgränsade "konfliktobjekt". En viktig avgränsning ligger i att ett konfliktobjekt per definition måste vara manifest, i den meningen att det finns någon aktör som uppfattar och definierar det. Däremot lägger författaren inte i definitionen att det i varje fas av ett konfliktobjekt måste finnas åtminstone två olika parter, ej heller att det nödvändigtvis måste involvera någon oförenlighet mellan olika mål eller intressen. Huvudintresset ligger, som avhandlingstiteln

antyder, vid dynamisk analys, och härvidlag är det "konflikttransformation" som utgör nyckelbegreppet, med fyra huvuddimensioner: vilka *aktörer* är involverade i konflikttransformationer, på och mellan vilka *arenor* sker den, vilka *handlingsområden* inbegriper den, och hur förhåller det sig slutligen med *värdeladdning* och *partikularisering*.

Nyckelbegreppen i Nedelmanns terminologi kan presenteras genom att i en uppsättning väsentligen analytiskt sanna satser följa ett konfliktobjekt KO från genes till lösning. KO måste *artikuleras* av någon aktör, vilket innefattar *uppmärksamhetsstrukturering* och *etikettering*. Det måste vidare *recipieras* på någon arena och alltså passera sådana gatekeepers som skyddar arenor mot överbelastning. Detta sker med hjälp av en tolkningsprocess innefattande bl a selektion och definition. I loppet av denna kan KO eventuellt bli föremål för *fraktionering* eller *globalisering*, och det kan isoleras från eller aggregeras med andra KO. För att inte råka ut för att bli föremål för icke-beslut, måste KO vidare leda till *interaktion* mellan aktörer och därigenom eventuellt transformeras från en arena till en annan. Viktiga faktorer blir här antalet aktörer, vilka arenaspecifika relevansregler som gäller, vilka egenskaper KO har och i vilken form det transformeras. Även sedan det kommit i interaktionsfas kan ett KO bli föremål för icke-beslut, t ex genom att hänskjutas till *ändlös utredning* eller genom att transformeras till en *olöslig form*, t ex ett *nollsummespel* eller specifikt en "principkonflikt". För att nå en *lösning* måste ett KO ofta transformeras till en *metakonflikt* med arenaspecifika regler för kodning och avkodning, t ex en omröstning eller ett judiciellt förfarande. Dessutom måste konflikten av de relevanta aktörerna definieras som *terminerad* och slutligen klara sig undan olika hinder för *implementation*.

Så långt de analytiska sanningarna, och det återstår då att se vilka substantiella hypoteser som med utgångspunkt från dem formuleras kring hur konflikttransformation framgångsrikt uppnås. För att detta skall ske bör ett KO 1) vara definierat som delbart, 2) varken vara för högt eller för lågt partikulariserat, 3) vara specifikt transformerat till den arena där det rör sig 4) rikta sig till någon kompetent och ansvarig institution 5) antingen vara konsensuellt värdeladdat eller systematiserat i en klar värdeståndpunkt och 6) varken ha för hög eller för låg värdeladdningsintensitet.

Denna mycket kondenserade sammanfattning kommer därigenom i någon mån att ge ett överdrivet intryck av att hypoteserna antingen inte är nya eller också svårprövbara. Det förra behöver i ett arbete med syntetiska ambitioner inte vara någon viktig invändning. Det senare väcker däremot viktiga metodiska problem. En

hypotes av typen "X antar högst värden, när Y varken ligger för högt eller för lågt" behöver ingalunda bli trivial; flera intressanta samhällsvetenskapliga resultat handlar just om U-formade eller A-formade samband. Däremot ställer prövbarheten, särskilt falsifierbarheten, större krav på operationaliseringen än vanliga hypoteser om monotona samband.

Med den uppläggning som fallstudie av relativt idiografisk karaktär Nedelmanns avhandling har blir det emellertid inte i första hand de enskilda hypoteserna som prövas. Det som prövas, i en mera oteknisk mening, blir i första hand författarens begrepps-system i sin helhet: ger det ett användbart och meningsfullt språk för att behandla de förlopp som studeras: får de sammanhang, hjälper språket till att få fram viktiga punkter och ställa icke-triviala frågor om dem? För denna typ av prövning finns det självfallet föga av kodifierade metodregler, och omdömet att svaret på frågorna är positivt måste därför bli något impressionistiskt.

Konkret kommer konfliktobjektet "allmän tjänstepensionering" sett genom Nedelmanns lins att passera tio faser, från 1936–44, då det utan framgång introduceras på avtalsförhandlingarnas arena, till 1960, då konflikten termineras genom att Högerpartiet efter sin valförlust släpper linjen "vi kapitulerar inte." Värdeladdningsintensitet spelar en viktig roll vid fasindelningen, och här har Nedelmann intressanta saker att säga om vilken roll den spelar både som oberoende och som beroende variabel. Transformationen från arbetsmarknad till parlament 1944 kom att medföra lägre intensitet genom att frågan blev närmast försäkringsteknisk. Detta bidrog till att frågan blockerades 1944–47, och sedan blev utredningsobjekt. Det är först 1956, och i samband med att ha blivit förhandlingsobjekt, som dess värdeladdningsintensitet stiger betydligt; men då rör det sig delvis om värden som inte var konsensuella, och just den höga intensiteten kom då att under flera faser blockera en lösning, i och med att flera av utslagen från sådana metakonflikter som olika val och folkomröstning lät sig tolkas på olika sätt.

Bortsett från den mera ytliga politiska dramatik förloppet bjöd på blir Nedelmanns avhandling härigenom spännande läsning för den mera teoretiskt intresserade och integrerar flera olika typer av litteraturer, från huvudarbetena i konfliktteori och viktigare svenska statsvetenskapliga arbeten till olika aktörers återblickar och en grundlig genomgång av riksdagsprotokoll, utskottsutlåtanden och SOU-publikationer. Ett huvudresultat blir i varje fall att den använda samhällsvetenskapliga lins som begreppsapparaten utgör kan vara värd att pröva på andra fallstudier.

Håkan Wiberg

SVANTE NORDIN: *Från Hägerström till Hedenius*. Lund: Doxa 1983

På kort tid har Nordin utkommit med två centrala arbeten i modern svensk lärdomshistoria. Upsala står i centrum i båda. I den första boken om *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall* (Lund: Doxa, 1981) skildras i Thomas Kuhns anda hur den dominerande statsidealismens filosofi, vid sin kulmen hegemonisk på båda universiteten, helt enkelt gradvis tynar bort; efter ständsriksdagens fall och parlamentarismens gradvisa utbredning förlorar den sin bas. I den senaste boken om utvecklingen *Från Hägerström till Hedenius* skildras Hägerströmianismens upplösning, som sammanhållen skola, vill säga. Hägerström är genom sin ungdoms transcendentalism av kantiansk art för övrigt förenande länk mellan de båda diametralt skilda former av "Upsalafilosofi" som Nordin behandlar.

Hägerström genomför ett paradigmatiskt brott av kopernikansk karaktär när han utformar sin stränga antimetafysik, särskilt inom värdefilosofin. Kontrasten mot den extrema idealismen hos Boström, där verkligheten ytterst var att uppfatta som intentioner hos Gud, kunde inte vara större.

För den sentide betraktaren som mer allmänbildningsmässigt hört talas om vad som brukar kallas Upsalaskolan, dvs Hägerströmianismen i dess varianter, är det kanske naturligt att förknippa den med parallellströmningar i Wien och Cambridge. Hägerström är emellertid ingen företrädare för den logiska empirismen, och i hans didaktiska vetenskapsfilosofiska skrifter är det snarast en begreppsrealism med idealistiska drag som framtonar. Hägerströms vetenskapsfilosofi påminner om Poppers och kan i samma mening som denna sägas avvika från den typ av verifieringsinriktad empirism, som under täcknamnet "positivism" varit måltavla för mången energisk attack i det senaste decenniets kunskapsteoretiska debatt. Rationalism och kraven på logisk konsistens är vidare ett gemensamt drag i sekulariserande riktning.

Man kan säga att Hägerström utformat en egen version av den metodologiskt inriktade "Tillbaka till Kant"-strömning som på Kontinenten spelade så stor roll för att höja det sekulariserade vetenskapsfilosofiska medvetandet vid tiden för sekelskiftet, genom att ge väg för "genomskinlig", dvs överförbar, icke-essentiell, begreppsbyggnad. Steget var inte så rysligt långt från de transcendentalfilosofiska utgångspunkterna Hägerström skolats inom och han hade ju också minst sagt grundligt umgåtts med Kant.¹

Sekularisering och antimetafysik är nyckelorden för Hägerströms insats och härutinnan för han tankarna till Max Weber. Med honom har han inte minst det påtagliga antinaturrättsliga credot gemensamt.²

I denna anmälan förbigår jag antisubjektivismen och den rena vetenskapsläran – synen på kausaliteten – för att i stället koncentrera mig på det centrala motiv som den omvälvande värdeteorin, värdenihilismen eller den skemotiva värdeteorin, måste sägas utgöra. Förvisso är det främst denna som åsyftas när t ex Karin Boye i ett ofta återgett citat talar om att Hägerström "liksom låg i luften" i Upsala. Hägerströms inflytande på den svenska samtiden kan knappast överskattas och även internationellt är han vår ende riktigt betydande filosof, må vara att han själv var föga internationellt inriktad. Liksom Kant aldrig lär ha lämnat Königsberg så hade Hägerström knappast avlägsnat sig utom synhåll från Domkyrkotornen i Upsala, efter det att han en gång lämnat sin östgötska hembygd. Han avstod från internationellt kongressdeltagande och liksom lärjungan – den andre huvudgestalten i Upsalaskolan – Adolf Phalén var han heller inte särskilt väl internationellt orienterad. De tänkte själva. Däremot har delar av Hägerströms verk, främst inom rättsfilosofin, översatts till engelska.³

Nordins arbete är mycket detaljerat och innehållsrikt, med åtskilligt av levande stoff om bl a strider mellan Upsala och Lund, i vilken senare stad man som sig bör varit öppnare för utrikiska strömningar och mer intresserat sig för idéhistoria; den lärde Aspelin är i detta ett gott exempel. Därmed ej sagt att man i Upsala föraktade idéhistorien; Hägerströms egen enorma Kant-studie torde vara det mest imponerande filosofi-historiska verk som sett dagens ljus i Sverige. Framförallt var man i Lund kanske ej så skolbildningsinriktad som vid Fyris' stränder. "Kloke Hans" – Hans Larsson – hade ju också som sin käpphäst "konvergenstan-ken", dvs föreställningen att alla åsiktsriktningar tenderade att bli varandra allt mer lika ju mer och klarare de artikulerades, onekligen en sympatisk idé, föga ägnad att stimulera vilda paradigmfejder.

Överhuvudtaget är Nordins arbete en tillämpad paradigmstudie i Kuhns efterföljd, på samma vis som det samma kan sägas om Ragnar Björks, Birgitta Odéns (om Ahnlund respektive Weibull) m fl:s arbeten.⁴ Han arbetar också med mycket skojigt material. Här tänker jag på sakkunnigutlåtanden från några av de mer infekterade tillsättningsärendena. Han har vidare som det synes haft tillgång till allt centralt handskrifts- och arkivmaterial. T ex har han på *Carolina Redivivas* handskriftsavdelning kunnat tillgå bl a Tegens, Karitz' och Hägerströms samlingar. I samlingarna på UUB återfinns för övrigt inte mindre än 25 000 opublicerade manuskriptsidor av Hägerströms penna. Thomas Mautner, filosofilektor i Canberra, arbetar med att ordna detta enorma material, en självupppoffrande och föga glamorös syssla som efterkommande generationer kommer att ha anledning vara tacksamma för. Ur Pha-

léns efterlämnade manuskript har däremot ett tiotal postuma volymer tryckts.⁵

Nordins båda arbeten är levande kritisk traditionsförmedling av bästa märke och det märks att författaren är inne i sitt material och tycker att uppgiften att redovisa det är rolig.

Essensen i Hägerströms värdefilosofi brukar ofta återges med en formulering från installationsföreläsningen av 1911, "Om moraliska föreställningars sanning", där Hägerström säger att man inte kan tänka sig en lära i moral utan bara *om* moral. Han säger också – för statsvetaren notabelt – att "En moralisk auktoritet eller norm såsom en i *sig själv* god verklighet är, objektivt sett, något orimligt."⁶

Ett värdeomdöme uppfattat som verklighetsutsaga är varken sant eller falskt. Denna ortodoxa lära är för många hårdsmält och innebär naturligtvis en stötesten för värdeobjektivism och naturrättsliga föreställningar. Den har givetvis väckt ivrig opposition och även lett till försök att modifiera. Bland exemplen kan nämnas Evert Vedungs i övrigt högst förträffliga artikel om "Innehållslig och funktionell idéanalys" där han skriver att "även i värderingsfrågor kan man, det måste starkt understrykas, uttala sig med anspråk på vetenskaplighet. Äldre värdenihilisters slogan att vetenskaplig moralfilosofi blott får vara en lära *om* moral och icke i moral måste resolut överges i denna tillspetsade form."⁷ I ett försök att minska vad Arnold Brecht åsyftar när han talar om en "painful area of scientific impotence" utvecklar sedan Vedung att man i princip kan vederlägga eller bestyrka medelvärderingars – i en mål-medel-hierarki – giltighet (dvs medlets effektivitet att uppnå åstundat mål). Som kritik av Hägerström är väl detta skäligen blodlöst; det är svårt att tänka sig att han skulle haft något att invända mot en sådan distinktion, må vara att den inte var explicit i hans installationsföreläsning.

Hägerströms värdefilosofi är helt naturligt omstridd och återkommande föremål för romantiska naturrättsliga uppror. Den torde likväl vara väl i överensstämmelse med dagens *standard position*, dvs den mest etablerade ståndpunkt som andra numer har att relatera sig till.⁸

Det är lätt att tänka sig sammanhang där det vore avsevärt värde att kunna lägga en fastare ontologisk innebörd i begrepp som "rätt" och "gott". Begränsningen i värdeutsagors vetenskaplighet och den mångomtalade svårigheten att utan någon form av andligt "indiskt reptrick" härleda normativa rekommendationer från en rent kognitiv utsaga är givetvis en fara för den bestående rättsordningen. Detta har dock ingen bärighet för frågan om *giltigheten* av skilda värdedoktriner. Särskilt inom folkrätten är det *legitimitetsproblem* som här ligger i botten akut. Där saknar man ju i stort

en positiv rättsordning överhuvudtaget. Det gemensamma kärnvapenhotet får substituera Leviathan. Rädslan ersätter auktoriteten.

Det är i kritiken av naturrätten som Hägerström mest energiskt tillämpar sina nyvunna insikter. Det fordras ett utomvetenskapligt element av *magi* för att skänka folk den trygga tilltron till lagens rättfärdighet. Från en genomförd värdenihilistisk ståndpunkt blir ju lagen, rättsordningen, inte mer moraliskt tvingande än t ex trafikregler eller dylika föreskrifter, vars efterlevnad förnuftet kan omfatta utan värdeobjektivistisk överbyggnad i någon form – det är t ex ett rätt uppenbart gemensamt intresse att enas om vänster- eller högertrafik.

På den punkten har vi också skillnaden mellan Hägerström och rättspositivismen, enkannerligen Kelsen. Det är omvitnat, bl a av Tingsten, att Kelsen och Hägerström vid det enda tillfälle de veterligen träffades var komplett oförmögna att alls förstå varandra, vilket för lekmannen är förvånande enär de ju idéhistoriskt – var och en på sitt vis – dock utgör ett steg i samma sekulariserande riktning. För rättspositivismen framstår visserligen lagen som en mänsklig konstruktion. Plikter och skyldigheter existerar endast inom en faktisk samhällsorganisation. Icke desto mindre uppfattar rättspositivismen lagen som i någon mening moraliskt bindande.

Rättspositivismen utgör en förskjutning från *jus till lex* och steget till den genomförda Hägerströmianismens, som kritikerna brukade uttrycka saken, "identifikation av rätt och makt" kunde synas kort. Här rör man hjärtpunkten i det centrala statsvetenskapliga problemet alltsedan Hobbes: *political obligation*, dvs legitimitetsproblematiken.⁹

Profeten Hägerström fick framstående apostlar inom juristkåren, främst Lundstedt och Olivecrona.¹⁰ Det är härigenom Hägerström internationellt får viss spridning. *Scandinavian legal realism* är ett vida känt begrepp, och intresset synes vara i stigande för denna Upsala-filosofins betydelsefullaste yttring.¹¹

Professorerna Olivecrona och Lundstedt förkroppsligar vidare var och en på sitt sätt en av de klassiska kritikpunkterna mot Hägerström: kunde inte en sådan aetisk hållning som värdenihilismen syntes utgöra (i varje fall vetenskapligt: existentiella värdevalsdilemman uttalar den sig ej om) lämna fältet fritt för allehanda obskyra fanatiska ideologier och frälsningsläror. Olivecrona brukar anklagas för pronazism – säkert är att han ovanligt länge vidhöll en tyskvänlig hållning under Andra världskriget – och Vilhelm Lundstedt var socialdemokratisk riksdagsman i Första kammaren och förfäktade energiskt att Hägerströmianismen skulle leda till ökad tolerans, en uppfattning som han med para-

doxal fanatism, dock, sökte torgföra i Nationernas Förbund på den internationella rättens marknadstorg. Hägerström själv har också anfört toleransargumentet – den värdenihilistiska doktrinen lämnar heller inte stöd för *någon* ideologi eller magi, varför det måste vara förfelat säga att den lämnar svängrum för någon speciell ideologi – ett uttalande som för att komma från Hägerström må betecknas som överraskande normativt funktionellt.

Det torde vara påkostande att konsekvent vidhålla en så utmanande lära som Upsalaskolans. Dess rättsteorier är lätta att uppleva som samhällsfarliga och kan lätt omtolkas i Nietzscheansk riktning: "moralen är bara gårdsgårdar för tamboskapen" är en formulering som förhårdade nolltaxerare kunde tänkas skriva under på. Det är bara det att denna synpunkt knappast har någon bärighet för frågan om värdenihilismens *giltighet*. Argumentet är funktionellt.¹²

Hägerströmianismen har som sagts utsatts för kritik, bl a av Th. Geiger, som i polemik om rättspreventivens effekter – måhända inte utan viss framgång – har fått Upsalaskolans företrädare att framstå som en smula dilettantiska i sina sociologiska och psykologiska resonemang, vilka ju understödjer deras värdefilosofi, vilken dock i sig väl knappast är beroende av sådana resonemang. Detta kan i varje fall sägas om den värdenihilistiska synen på värdeutsagors sanningsinnehåll – att de är varken sanna eller falska – medan den *emotiva* varianten rimligen knyts till vissa hypoteser om vad värderingarna faktiskt är och då eventuellt skulle hota att närma sig vanskliga värdeontologiska spörsmål, av det slag som den egna läran gjort vetenskapligt överflödiga (därmed ej ointressanta för den praktiska filosofin, märk väl).

Hos Lundstedt finns för övrigt en intressant ambivalens där värderingarna hotar att åter "ta sig in bakvägen", så till vida att han framhäver "samhällsnyttan" som ledstjärna på ett vis som ger honom en plats i förhistorien till dagens sk Lidbommeri och rättssäkerhetsupplösning (generalklausuler, retroaktiv lagstiftning och annat oknytt). Genom betoningen av det allmännas bästa framstår Lundstedt som en central tänkare för att förstå den moderna svenska socialdemokratins dels mot bakgrund av modern rättssäkerhetsdebatt men dels också, vill jag försöksvis hävda, som förelöpare till "det starka samhällets ideologi" överhuvudtaget. Mot bakgrund av Hägerströmianismens grundcredo framstår detta som paradoxalt om dock ej direkt motsäggelsefullt.¹³

Den intressantaste, mest uppmärksammade, kritiken mot den ursprungliga "doktrinära" Hägerströmianismen framförs av en av dess egna disciplar, Ingemar Hedeni-

us, i den berömda och på sin tid förargelseväckande skriften *Om rätt och moral*.¹⁴ Det rör sig om en modifiering vars framläggande idéhistoriskt kan uppfattas som en uppföljning av tidigare internbrytningar inom Upsalaskolan vilka jag här inte har möjlighet att närmare fördjupa mig i. De strider det gäller, Bohmanska saken, spänningen mellan Phalénare och Hägerströmare, bl a avspeglade sig i dispyten om tolkningen av *Das Prinzip der Wissenschaft*, och framförallt den berömda Karitzska föreläsningsskubningen, med den berömda pennkniven valsende genom rikspresen, är allt sådant som Nordin mycket förtjänstfullt levandegör för dagens unga.¹⁵

Även Hedenii kritik – eller snarare modifiering – synes ha drag av "bakdörrsnormativism", så till vida att innebörden därav ofta sammanfattas som att utsagor om gällande rätt åtminstone stundom kan anses meningsfulla.

Personligen känner jag mig vill inför den kritik Hedenius framför, mot framförallt Lundstedt. Man upplever lätt hans kritik som bornerad och sofistisk. Nu är Hedenius ej alldeles lätt att följa när han börjar utveckla sin modifiering av värdenihilismen. Däremot är han glasklar och pedagogisk så länge han redogör, handboks-mässigt, för dess innebörd. Mitt intryck är att kritiken av det sk (förmenta) Hägerström-Lundstedtska misstaget bygger på rätt elementära semantiska distinktioner, som varken Hägerström, Lundstedt eller Olivecrona egentligen har så stor anledning vända sig emot och som knappast rubbar deras grundtankar. Att ord som "rätt" och "skuld" – till skillnad från "de realiteter som begreppet avser täcka", som den klassiska formeln för att undgå tvetydighet här lyder – har en vardagsmening som även kan spegla underliggande empiriska förhållanden, t ex folks benägenhet att underordna sig en normativ ordning och även omfatta den med gillande, ge den legitimitet, och en mer teoretisk mening, vilken då är kognitivt innehållslös enligt den ortodoxa Hägerströmianismen, är väl egentligen inget märkvärdigt. Att ord som i vetenskapen fått begreppslikt innehåll kan ha en annan vardagsmening är ju rent av trivialt; det samma kan gälla en rad termer: "idealism", "diskriminera" och varför inte "nihilism".¹⁶

Nu blev Lundstedt och Olivecrona ingalunda svaret skyldiga. Den färgstarke Lundstedt går energiskt till rätta med "Hr Hedenius' puerila vantolkningar av Hägerströms ståndpunkt i ämnet", i en rad berömda föreläsningar, och Olivecrona författar sin "Vidräkning med Docenten I. Hedenius".¹⁷ Det är tänkbart att ett mindre förargligt tonfall från Hedenii sida kunde ha fått herrarna att, t ex, enas om en ändamålsenlig distinktion mellan värdesatsteori och värdeontologi – den senare har dock Hedenius och hans meddebattörer gemensam så vitt jag förstår, trots allt och trots vissa

glidningar hos Hedenius. Debatten hade väl i så fall kunnat bidra till klarhet i stället för att fördunkla och Lundstedt och Olivecrona måhända förmåtts tillägna sig en mindre otymplig terminologi.

Vad Hedenius vill säga med sin distinktion mellan "äkta" och "oäkta" rättssatser är ju att värdesatser kan ha en *underliggande* teoretisk mening och det är väl egentligen vad också Lundstedt och Olivecrona säger, när de studerar rättsordningen, enkannerligen begrepp som "skuld" och "rätt", och dess underliggande fakta-realiteter. Meningsutbytet blir därför närmast Kafkaeskt.

Även Marc-Wogau tycks ha svårt att riktigt se poängen med Hedenius kritik, åtminstone när denne söker leda i bevis att den av honom föreslagna modifikationen av värdenihilismen är nödvändig. "Antagandet att satsen 'det finns ett system av regler som tillämpas i ett samhälle och som betecknas som "rättsordning"' är en meningsfull sats är mycket väl förenligt med tesen att uttrycket 'rättsordning' är meningslöst."¹⁸ Och vidare: "I varje fall förblir det obevisat att antagandet att satsen 'detta är rätt' ibland har mening förutsätter – såsom Hedenius antar – att ordet 'rätt' som förekommer i satsen måste ha mening."¹⁹ Hedenius drar enligt Marc-Wogau för stora växlar på att Hägerström och Lundstedt ibland använder uttryck som "gällande rätt" i enlighet med det vanliga språkbruk som de teoretisk och ontiskt i linje med sin antimetafysik desavouerar.²⁰

Det är frestande instämman i Olivecronas ord: "Vad han (Hägerström, min anm, S E) avser är att undersöka de realiteter, på vilka idén om en gällande rätt är en ideologisk överbyggnad, och detta kan naturligtvis en läsare utan svårighet förstå."²¹ Hur väl Hägerström sedan lyckas undersöka "de fakta till vilka idén om en gällande rätt anknytas" vill jag låta vara osagt. Det är trots allt inte som sociolog, psykolog eller statsvetare han gör sin stora insats.²² Den värdefilosofi han bygger på är i grunden sund; i vart fall har den motstått de attacker den hittills utsatts för.

Hägerströms livsverk har mycket stor spännvidd och hans värdefilosofi får sin tillämpning inom såväl teologin och rättsvetenskapen. Varför folk alls lyder och överhuvudtaget underkastar sig en samhällsordning med definierade "plikter", "rättigheter" och "skyldigheter" är ju också det mest centrala statsvetenskapliga problemet sedan den sekulariserade staten tillkom. Den skarpa distinktion mellan fakta och verklighet som Hägerström parallellt med en del utländska storheter hävdar har också direkt påverkan på många samhällsvetare, som nyligen Källström framhållit.²³

Det torde redan ha framgått att jag betraktar Nordins bok som ett påfallande värdefullt och upplysande arbete. Det innebär förvisso icke, dock, att den är invändningsfri. Tvärtom är det flera frågetecken jag vill markera. En synpunkt jag hört är att framställningen är bättre som institutionell lärdomshistoria än som idéhistoria, om man nämligen anser att idéhistoria skall ha ett stort inslag av idéanalys – de studerade doktrinernas *giltighet* berörs ju av Nordin med lätt hand och för den som har ett starkt innehållsligt intresse uti saken kan persongalleriets rikedom leda till övermättnad. Nu är emellertid detta en medveten uppläggning varför sådan kritik kan sägas skjutas på sittande fågel.

Det förefaller mig dock som om Nordin manar fram en mycket tveksam bild av diskursläget när han bedömer Upsalaskolans upplösning och övergång i den internationella analytiska filosofin, där Hägerströmianismen som genom ett trollslag skulle ha plötsligt gått upp i rök.

Delvis är det som Nordin själv säger: "att varje differentierad filosofi måste se ner på den odifferentierade", när han vidare låter ana sin syn på det önskvärda i att restaurera filosofins klassiska uppgift som levnadsvisdom eller existentiell ledstjärna för mänsklig livsföring. Efter den analytiska specialiserade filosofins irreversibla genombrott står människans villkor inte längre i fokus för fackfilosoferna, något som Nordin, i likhet med Fredrik Böök på sin tid, synes beklaga.

Nordin har skrivit en mycket bra bok men jag tror att han råkar ha fel – om jag förstår honom rätt – både i sin syn på Hägerströms betydelse och filosofins ändamålsenliga roll, som akademisk disciplin.

Att Hägerströmianismen skulle ha förlorat sin aktualitet är icke riktigt. Visserligen försvann den snabbt – precis som Nordin skildrar – som sammanhållet paradigm. Den lyckades inte ens hålla sina ställningar i Upsala. Utvecklingen är kanske inte så märklig, speciellt inte i lilla Sverige, som inte räcker till för både skolbildning och pluralism. Hägerströms antimetafysiska värdefilosofi har emellertid slagit igenom och torde nog vara den *standard position* man i dag har att relatera sig till. Hägerströmianismen har uppgått i allmänmedvetandet även om man som samhällsvetare kan välja att referera till Max Weber eller andra parallellinsatser i sekulariserande riktning. Hägerström har ju också, som Nordin även skildrar, fått stor betydelse på många fält, förutom juridikens inte minst teologins, där hans framträdande rimligen har förändrat förhållandet mellan tro och vetande.

Jag kommer i sammanhanget att tänka på en sentens: "Om icke vetekornet dör, så kan det heller inte bära skörd" (fritt efter Bibeln och André Gide). Hägerström påminner inte så lite om Weber däri att de båda är

karismatiska gestalter som med tiden påverkar väldigt många utan att för den skull ge upphov till någon mer varaktig egen skolbildning. "Upsalaskolan" var ju också i inte ringa mån frukten av Phaléns undervisning.²⁴

När en doktrin blivit accepterad och assimilerats av forskningsfronten så upphör ju behovet att hävda den som sammanhållen skolbildning, när den uppgått i det vetenskapliga allmänmedvetandet. Hägerströms värdefilosofiska doktrin – eller dess motsvarigheter – kan i dag knappast förbigås av ens den mest fanatiska naturrättsanhängare, om han vill bli tagen på allvar i forskarsamfundet.

Beträffande filosofins uppgifter så tror jag att det är oöverlagt att överge ett vetenskapsinternt perspektiv, må vara att det för lekmannen förefaller som om fackfilosofin specialiserat sig till den grad att dess tillämpningar förefaller dunkla. Detsamma kan ju sägas om den moderna matematiken utan att den därför ifrågasätts. Kanske vore det här befogat med en renässans för Karitz' tankar om ett medvetet utvecklande av förhållandet mellan filosofin och dess avnämare, här fattade som övriga vetenskapliga discipliner, just för att på så vis optimera dess landvinningar.

Saxhyttan Höstdagjämningen 1984

Sven Eliasson

Noter

¹ Hägerström, Axel: *Botanisten och filosofen* (Sthlm, 1910) ger en glimt av den begreppsrealistiske Hägerström. Föreläsningarna som boken bygger på hölls redan 1908. Martin Fries' senare utgåva torde följa föreläsningversionen. Hägerströms egen Kant-studie bär titeln *Kants Ethik im Verhältnis zu seinen erkenntnistheoretischen Grundgedanken systematisch dargestellt* (Upsala, 1902) och är en fundamentalistisk etik-studie på över åttahundra sidor. För en modern framställning av nykantianismens sekulariserande verkan inom vetenskapsfilosofin, se gärna Willey, Thomas E: *Back To Kant. The Revival of Kantianism in German Social and Historical Thought, 1860–1914* (Detroit: Wayne State University Press, 1978).

² Beträffande Hägerströms allmänna kulturbetydelse, se gärna Staffan Källström: *Värdenihilism och vetenskap. Uppsalafilosofin i forskning och samhällsdebatt under 1920- och 30-talen. (Acta Universitatis Gothoburgensis, nr 6 i Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas, 1984).*

Här finns bl a ett avsnitt om Gunnar Myrdals syn

på vetenskap och värderingar som en syntes mellan Hägerström och Weber (och därmed även Rickert). Källström: A a, bl a Förordet och kapitlet om Tingstens kritik av ideologierna, ger åtskilligt material om Hägerströms roll i svenskt intellektuellt liv.

De viktigaste rättsfilosofiska bidragen av Hägerström återfinns i Axel Hägerström: *Inquiries into the Nature of Law and Morals* (Ed by Karl Olivecrona and translated by C D Broad, Upsala, 1953).

⁴ Björk, Ragnar: *Den historiska argumenteringen. Konstruktion, narration och kolligation – förklaringsresonemang hos Nils Ahnlund och Erik Lönnroth (Acta Universitatis Upsaliensis, nr 132 i Studia Historica Upsaliensis, 1983).* Odén, Birgitta: *Lauritz Weibull och forskarsamhället (Bibliotheca Historica Lundensis XXXIX, 1975).*

⁵ Mautner har på femtiotalet assisterat Martin Fries vid utgivningen av Hägerströmantologin *Filosofi och vetenskap* (Örebro, 1957). Någon tryckning av de voluminösa Hägerström-manuskripten på UUB tycks aldrig ha på allvar aktualiserats. Det är väl möjligt att detta är en fortsatt avspiegling av den gamla animositeten mellan Phaléns och Hägerströms lärjungar.

⁶ Axel Hägerström: *Om moraliska föreställningars sanning* (Sthlm, 1911), sid 22. Det berömda citatet om *om* och *icke i moral* återfinns på sista sidan (sid 39).

⁷ Vedung, Evert: "Innehållslig och funktionell idéanalys", i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 1, 1974, citat från sid 57.

⁸ För en ingång till den universella diskursen, se gärna Hudson, W D (Ed): *The Is/Ought Question. A Collection of papers on the central problem in Moral Philosophy* (London and Basingstoke: Macmillan, 1969, i serien *Controversies in Philosophy*, general editor Antony Flew).

⁹ Innan vi fördjupar oss i den juridiska aspekten vill jag för en intressant koppling mellan sekulariserings- och legitimitetsproblematik hänvisa till Blumenberg, Hans: *The Legitimacy of the Modern Age* (Cambridge, Mass: The MIT Press, 1983, ursprungligen på tyska 1966 under titeln *Die Legitimität der Neuzeit*, på Suhrkamp Verlag).

¹⁰ Se gärna Lundstedt, Vilhelm: *Det Hägerström-Lundstedtska misstaget. Sju föreläsningar samt Efterskrift* (Upsala, 1942), där han i Efterskrift, på sid 183 ff, skildrar hur han av Arthur Engberg sammanförs med Hägerström och hur detta möte får helt omvälvande konsekvenser för hans fortsatta verksamhet och leder till total omprövning av allt han tidigare gjort. Det paradigmatiske brottets psykologi åskådliggörs här tydligare än vad jag sett tidigare någon annanstans.

¹¹ Olivecrona, Karl: *Law as Fact* har kommit ut i ett par upplagor (vanligast kanske *second edition*, London: Steven & Sons, 1971) och t o m översatts till japanska. För en svensk motsvarighet se Olivecrona: *Rättsordningen* (andra upplagan, Lund: Liber, 1976).

¹² Till belysning av Hägerströms funktionella toleransargumentering, se Nordin: Från Hägerström till Hedenius, sid 47–8.

¹³ Geiger; Theodor: Debat med Uppsala om moral og ret (Lund: 1946, utgiven i samarbete mellan Glee-rups och Munksgaard) är här upplysande, bl a som empirisk kritik av en del följdhypoteser till värdenihilismen omplanterad som rättsdoktrin, bl a rörande straffets allmänpreventiva effekter. Tematiken påminner således om den i debatten mellan Lundstedt och "Tyrax", Thyren.

Till belysningen av Lundstedts statsidealism, se gärna Nordin: Aa, sid 123, där det bl a heter: "medan Lundstedts välfärdsideologi förlänade hans statspolitik ett drag av välvillig paternalism möter hos Olivecrona en atmosfär av bister realism, som mera påminner om Hobbes eller Machiavelli."

¹⁴ Hedenius, Ingemar: Om rätt och moral (Sthlm, 1941). Arbetet är också betydelsefullt av den anledningen att i de avslutande mer programmatiska avsnitten så utvecklar Hedenius sin "intellektualismens moral", vars grundstruktur för övrigt synes mig ha en del gemensamt med den kända s k Weberska paradoxen: "för att främja ansvarsetik och ändamålsrationalitet måste man hänge sig åt övertygelseetik och värderationalitet". Många i dag verksamma akademiker säger sig ha tagit intryck av Hedenii intellektuella credo.

¹⁵ För en framställning av den i modern svensk filosofihistoria så centrala "pennknivsincidenten", när några yngre brushuvuden med Gunnar Oxenstierna i spetsen besökte den hårt prövade och till Upsala från Lund – inte minst beroende av Hägerströms välvilliga utlåtande – invandrade Anders Karitz' föreläsning, av de yttre omständigheterna att döma inte uteslutande drivna av vetenskapliga motiv, se Nordin: A a, sid 111 ff.

Karitz' eftermäle är för övrigt mycket blandat. Somliga ger uttryck för beundran, så t ex Wahlund och Brunius – även den annars föga finkänslige Ohlmarks skildrar Karitz med artig penna och Segerstedt s:r tog hans parti i själva tillsättningsfrågan. Andra, åter, t ex Jörgen Westerståhl nyligen, har fäst sig vid Karitz' mer excentriska drag, vilka med tiden blev avsevärda, av Hägerströmska mått, frestas man säga. Av det infekterade klimatet i Upsala, med återtagna avhandlingsspikningar m m, drevs Karitz in i en allt mer paranoid folkskygghet. Hans tretton år i Upsala torde inte ha varit speciellt lyckliga. De studenter som önskade få sina avlagda betyg inskrivna skulle på överenskommet klockslag skjuta in betygsboken genom dörrspringan.

Hägerström, som inte heller utmärktes av någon utpräglad sällskaplighet, lär ju för sin del, om man får tro John Landquist (i boken Som jag minns dem, Sthlm: Bonniers, 1950) ha tenerat studenter utan att se dem, sittande i ett annat rum än tentanden. (Fast när en ung förhoppningsfull kandidat svarade att Platon var materialist lär dock Hägerström ha visat

sig i dörröppningen, för att med begrundande min betrakta ynglingen ifråga; han var tvungen se efter hur en sådan människa kunde ta sig ut.) Hägerström lär vidare ha föreläst läsande innantill med ryggen mot åhörarna. Även om nu "Hägers" pedagogiska teknik ej alldeles var i överensstämmelse med vår tids dominerande ideal så var hans föreläsningar välbesökta och uppskattade tillställningar. Hans karismatiska framtoning bidrog härtill.

För att återvända till de post-Hägerströmska konflikterna så spelade tolkningen av *Das Prinzip der Wissenschaft* roll för uppfattningen av förhållandet mellan Hägerström och Phalén, som ju var lärare till bl a Oxenstierna och Hedenius. Inte minst Harry Meurling hade hävdade att Hägerström i själva verket tagit intryck av sin lärjunge Phalén i utvecklandet av kritiken av subjektivismen och metafysiken. Saken är svårbedömd eftersom deras insatser är parallella med tyngdpunkten på skilda fält. Hägerström har själv givit bränsle till denna diskussion genom att i sin *Selbstdarstellung* (ingår i *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, Utgiven av R Schmidt, som Bd VII, 1929) utveckla sin egen insats i *Das Prinzip der Wissenschaft* på ett sätt som hans vedersakare uppfattade som efterhandskonstruktion. Se gärna Lundstedt: A a, sid 139 ff, där han i den innehållsrika sjunde föreläsningen energiskt går till rätta med "mullvadsarbetet" mot Hägerström från herrar Hedenii och Wedbergs sida. Särskilt Meurling ses som ansvarig för "den lumpna kampanjen", något som sägs ha sin grund i dennes själsliga ohälsa. Se särskilt sid 143 och 149. Se även Hedenius: A a, sid 11 (i andra upplagan från 1965) särskilt.

¹⁶ För en sammanfattning av Hedenii ståndpunkt, se gärna Hedenius: "Om den rättsfilosofiska domstolsrealismen", sid 41–49 i Uppsalaskolan – och efteråt. Rättsfilosofiskt symposium, Uppsala 23–26 maj 1977. Föreläsningar och diskussionsinledningar utgivna av Stig Strömholm (Upsala, 1978, ingår i *Acta Universitatis Upsaliensis*, som *Symposia Universitatis Upsaliensis Annum Quingentesimum Celebrantis*, nr 6). Jag tycker dock inte att sammanfattningen gör saken klarare.

¹⁷ Se Lundstedt: A a och Olivecrona: Vidräkning med Docenten I. Hedenius, ingår som bilaga till Lagens imperativ (Lund: 1942).

¹⁸ *Marc-Wogau*, Konrad: Studier till Axel Hägerströms filosofi (Upsala: Verdandi, 1968), sid 172. Denna skrift är mycket värdefull p g a att den innehåller en katalog över Hägerströms på *Carolina Rediviva* förvarade otryckta manuskriptmassor.

¹⁹ A a, sid 173.

²⁰ Se *Ibid.*, där det heter: "Det framgår av det som sagts att man inte kan beskylla dem (Hägerström och Lundstedt, min anm, S E) för inkonsekvens på den grund att de i sina skrifter helt i enlighet med vanligt språkbruk använder satser i vilka ingår sådana uttryck som 'gällande rätt', 'äganderätt' osv., fastän de

frånkänner dessa uttryck i deras vanliga bruk varje mening.”

- ²¹ Olivecrona: A a, sid 53.
- ²² Överhuvudtaget är Hägerström ingen empiriker och det idealistiska arvet är så stort att han, med Wedbergs ord, hela tiden måste erövra den empiriska verkligheten på nytt. Se Wedbergs runa över Hägerström i SBL (Svenskt Biografiskt Lexikon).
- ²³ Här är exemplen hos Källström upplysande. Källström ägnar bl a ett kapitel åt Tingstens idékritik. Tingsten hade måhända inte djupborrande penetrerat Hägerström men dennes värdefilosofi framstår likväl som grund för Tingstens verksamhet. Se Källström: A a, sid 140 ff.
- ²⁴ Det finns förstås även skillnader som här inte är platsen att gå närmare in på. Beträffande förhållandet mellan tro och vetande så hade det väl redan tidigare skakats om rejält av Torgny Segerstedts omstridda avhandling om polyteismens uppkomst.

Litteratur

- Bertilsson, Margareta*: "Filosofihistoria". En recension av Svante Nordins nyaste bidrag till en svensk filosofihistoria, från Hägerström till Hedenius, i *Bokbox*, nr 81, juni 1984, sid 47–55.
- Densamma*: On bureaucratic magic: Scandinavian legal realism in the context of Weber's theory of legal-bureaucratic rationality, *paper* till konferens *On the relevance of Marx and Weber*, i Duisburg, 30/11–2/12 1981.
- Cassirer, Ernst*: Axel Hägerström, Eine Studie zur schwedischen Philosophie der Gegenwart (Göteborgs Högskolas årsskrift XLV, 1939:1).
- Dahlquist, Thorild*: "Theoretical philosophy, practical philosophy" i *Faculty of Arts at Uppsala University, History, Art and Philosophy* (Uppsala, 1976, ingår i *Acta Universitatis Upsaliensis*, Uppsala University 500 Years, 5).
- Fogelklou, Anders*: Den orättfärdiga rätten (Sthlm: Norstedts, 1978).
- Geiger, Theodor*: Debat med Uppsala om moral og ret (Lund & København: Gleerups & Munksgaard, 1946).
- Hedenius, Ingemar*: Om rätt och moral (Sthlm: Tiden, 1941, andra uppl 1963 och 1965).
- Densamma*: "Minnen av Adolf Phalén", i *Filosofisk Tidskrift*, nr 1, årg 1, Febr 1980, sid 24–34.
- Hemberg, Jarl*: Religion och metafysik. Axel Hägerströms och Anders Nygrens religionsteorier och dessas inflytande i svensk religionsdebatt (Sthlm, 1966, ingår i *Acta Universitatis Upsaliensis*, nr 4 i *Studia Doctrinae Christianae Upsaliensia*).
- Hudson, W D* (Ed): The Is/Ought Question. A Collection of papers on the central problem in Moral Philosophy (London & Basingstoke: Macmillan, 1969).
- Hägerström, Axel*: Till Analysen af det empiriska själfmedvetandet. En psykologisk och filosofisk undersökning (Upsala, 1910, arbetet trycktes 1910 men utgavs först efter Andra världskriget).
- Densamma*: Botanisten och filosofen (Sthlm, 1910).
- Filosofi och vetenskap (Sthlm: Ehrlins, 1957, utgiven av Martin Fries).
- Till frågan om den objektiva rättens begrepp (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 19:2, 1917).
- Kants Ethik im Verhältnis zu seinen erkenntnistheoretischen Grundgedanken, systematisch dargestellt (Upsala & Leipzig: Almqvist & Wiksell & Otto Harrassowitz, 1902).
- "Naturrett i straffvetenskapen?", i *Svensk Jurist-tidning*, 1920, Häfte 6.
- "Nehrman-Ehrenstråles uppfattning av grunden för ett löftes bindande kraft, belyst genom å ena sidan romersk, å andra sidan naturrettlig rättsåskådning", i *Minnesskrift ägnad 1734 års lag* (Sthlm, 1934).
- Om moraliska föreställningars sanning (Sthlm: Bonniers, 1911).
- Das Prinzip der Wissenschaft (Upsala, 1908).
- Rätten och staten. Tre föreläsningar om rätts- och statsfilosofi utgivna av Martin Fries (Sthlm: Natur och kultur, 1963).
- Selbstdarstellung (i serien Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen, Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1929).
- Inquiries into the Nature of Law and Morals (Upsala, 1953, som bokhandelsupplaga; även utgiven i Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, vol 40). Översättning av C D Broad.
- "Är gällande rätt uttryck av vilja?", i *Festskrift tillägnad Vitalis Norström* (Göteborg, 1916).
- Källström, Staffan*: Värdenihilism och vetenskap. Uppsalafilosofin i forskning och samhällsdebatt under 1920- och 30-talen (*Acta Universitatis Gothoburgensis*, nr 6 i Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas, 1984).
- Lang, Dieter*: Wertung und Erkenntnis. Untersuchungen zu Axel Hägerströms Moraltheorie (Amsterdam: Rodopi, 1981).
- Lundstedt, Vilhelm*: "Har rättsvetenskapen behov av rättsideologi?" i *Festskrift tillägnad Thore Engströmer*, Uppsala universitets Årsskrift 1943:3.
- Densamma*: Den historiska rättspositivismen. Med särskild hänsyn till Bergbohms lära (Upsala: A B Lundequistiska Bokhandeln, 1929).
- Det Hägerström-Lundstedtska misstaget. Sju föreläsningar samt Efterskrift (Sthlm: Gebers, 1942).
- Legal Thinking Revisited (Sthlm: Almqvist & Wiksell, 1956).
- "Samhället och rättsordningen. En revolt mot rättsskolastiken", i *Tiden*, nr 3, 1922.
- "Vidskepelse eller vett i juridiken?" En replikväxling mellan Vilhelm Lundstedt och Elof Åkesson, i *Vår Lösen*, 1927.
- Marc-Wogau, Konrad*: Studier till Axel Hägerströms

- filosofi (Uppsala: Verdandi, 1968, i serien Verdandi-Orientering nr 6, utgiven av bokförlaget Prisma).
- Morin, Harald: "Till frågan om värdet och varat", i *Logic and Value. Essays dedicated to Thorild Dahlquist on his fiftieth birthday* (Filosofiska studier utgivna av Filosofiska Föreningen och Filosofiska Institutionen vid Uppsala Universitet, nr 9, 1970), sid 135–46.
- Moritz, Manfred: *Inledning i värdeteori* (Lund: Studentlitteratur, 1967).
- Myrdal, Gunnar: *Value in Social Theory. A Selection of Essays on Methodology* (London: Routledge & Kegan Paul, 1958).
- Nilsson, Ingemar: "Hägerströmianismen", i 17 uppsatser i svensk idé- och lärdoms historia, sid 337–349 (Uppsala: Carmina, 1980).
- Nordin, Svante: *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall* (Lund: Doxa, 1981).
- Nygren, Gotthard: *Religion och sanning. Studier i Axel Hägerströms religionsfilosofi med särskild hänsyn till hans kritik av dogmatiken* (Åbo: Åbo Akademi, 1968, i *Acta Academia Aboensis Ser A, Humaniora*, Vol 30, nr 2).
- Olivecrona, Karl: *Lagens imperativ. Bilaga: Vidräkning med Docenten I. Hedenius* (Lund: 1942).
- Densamme: *Law as Fact* (London: Steven & sons, 1971, andra uppl, första uppl publ 1939).
- *Rättsordningen* (Lund: Liber, 1976, andra uppl, första uppl publ 1966).
- Oxenstierna, Gunnar: *Vad är Uppsala-filosofien?* (nr 400 i Studentföreningen Verdandis småskrifter, Sthlm: Bonniers, 1938).
- Strahl, Ivar: *Makt och rätt* (Sthlm: Bonniers, 1957).
- Uppsalaskolan – och efteråt. Rättsfilosofiskt symposium*, Uppsala 23–26 maj 1977 (Uppsala, 1978, *Acta Universitatis Upsaliensis*, nr 6 i *Symposia Universitatis Upsaliensis Annum Quingentesimum Celebrantis*).
- Vedung, Evert: "Innehållslig och funktionell idéanalys", i *Statsvetenskaplig Tidskrift*, nr 1, 1974, sid 1–20.

ANNE-LISE SEIP: *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740–1820*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1984

Det offentliga samtalet lider av dåligt minne. De uppfattningar och förslag som presenteras som nya i år går i regel att återfinna i ett inte alltför avlägset förflutet. Detta i regel utan att deltagarna i det offentliga samtalet känner till föregångarna.

Inom socialpolitiken är minnet kort. Många av de senare årens åtgärder och idéer har föregångare. Det finns mycket kunskap att hämta från den tidigare ut-

vecklingen. Ett mycket gott hjälpmedel för en orientering på detta område är Anne-Lise Seips nyligen publicerade arbete *Sosialhjelpstaten blir til*. Den är det första av två planerade band om framväxten av den norska socialpolitiken. Den har dock inte bara av intresse för norska läsare. Det finns mycket klara paralleller med utvecklingen i bl a Sverige.

Socialpolitiken under perioden 1740 till 1920 kan enligt Anne-Lise Seip delas upp i tre perioder. Den första är den merkantilistiska regleringsperioden (fram till 1820-talet), den andra är den liberala laissez-faire staten (1820-talet till c. 1870) och den tredje är, med en av Seip vald term, socialhjelpsstaten (1870–1920). Därefter tar välfärdsstatens period vid. Anne-Lise Seip menar att den långsiktiga utvecklingen av socialpolitiken kan hänföras till förändringar i ekonomisk teori och statsuppfattning. Den norska (och den svenska) utvecklingen är en del av den europeiska på detta område.

I den merkantilistiska regleringsekonomi fanns mycket starka inslag av kontroll av befolkningen. I de nordeuropeiska protestantiska länderna fanns en offentlig, i regel lokal (kommunal), fattighjälpsstat. Den var till för de arbetslösa. De som var arbetslösa men ej arbetade skulle inte ha arbete utan straff och sedan sättas i arbete. Utgångspunkten var att det inte fanns någon ofrivillig arbetslöshet. För att hindra uppkomsten av arbetslöshet reglerades anställningsförhållandena och också möjligheterna till att flytta. Tiggeri var förbjudet och bestraffades. Den protestantiska arbets-etiken var påbjuden i lag.

Efterhand blev det emellertid mer och mer tydligt att det måste göras en uppdelning mellan arbetsvilliga och ej arbetsvilliga arbetslösa utan arbete, dvs förekomsten av arbetslöshet accepterades av de maktavande. För de arbetsvilliga och arbetslösa prövades många olika former av politik. Under 1700-talet och början av 1800-talet utnyttjades i olika länder lönesubventioner, "kringgång" mellan olika gårdar, offentliga nödhjälpsarbeten och arbetshus. Det fanns en tendens till uppdelning av arbetsmarknaden i en fri och privat för de starka och en offentlig och reglerad för de svaga.

Flera problem fanns med den fattighjälpspolitik som utformades under merkantilismen. Ett speciellt problem var att skilja mellan "ovärdiga" och "värdiga" arbetslösa utan arbete. De ovärdiga skulle i Norge under den hårdaste delen av regleringsperioden, 1740–1780, till tukthus, de värdiga till arbetshus om de ej kunde erhålla arbete på annat sätt. Svårigheterna att skilja mellan de båda grupperna ledde till att också arbetshusen utformades på ett sådant sätt att de verkade avskräckande. Endast de som inte kunde försörja sig på annat sätt skulle söka hjälp hos fattigvården.

Under början av 1800-talet började de liberala ekonomiska idéerna också få fotfäste i Norge. De nya tankarna kom från England. Centralt i dessa var frihet i ekonomiskt avseende. Lagar som reglerade arbetsmarknaden och företagets verksamhet skulle avskaffas. Arbetskraften skulle bli rörlig. Bestämmelserna som reglerade flyttningar skulle tas bort. De offentliga åtgärderna för arbetsföra utan arbete skulle avvecklas. Arbetsmarknaden antogs fungera så att arbetslösheten skulle upphöra om de offentliga åtgärderna upphörde. Då man inte vågade utesluta att arbetslöshet skulle finnas kvar skulle arbetshus finnas, men då främst som avskräckande medel. De skulle vara utformade så att ingen skulle acceptera att hamna där utom i yttersta nöd. För de "värdiga" fattiga – gamla, föräldralösa, barn, vanföra, sjuka – skulle fattighjälpen finnas kvar, men större vikt skulle läggas vid privata hjälpinsatser – välgörenhet. Tiggeri skulle bli tillåtet.

De liberala idéerna nådde Norge med en viss fördröjning. Först i slutet av 1820-talet började arbetet med en ny politik. Tre utredningar tillsatta 1829, 1833 och 1843 verkade innan Norge fick sin första fattiglag 1845. Dessförinnan (1818) hade det dock blivit lagligt att söka arbete utanför sin egen socken, arbetsmarknaden hade vidgats. Fattiglagen av 1845 och än mer den av 1863 (tillkommen efter en utredning tillsatt 1853) innebar en skärpning gentemot de fattiga. Deras rättigheter minskades och den grupp som kunde påräkna fattighjälpsinskränktes. Mycket av det som de olika utredningarna föreslog blev dock aldrig beslutat av stortinget. Så fortfor tiggeri att vara förbjudet även om vissa former av välgörenhet blev tillåtna. Det blev inte, som en utredning föreslog, krav på amten att bygga arbetshus. Lagen gjorde det frivilligt och de flesta amter avstod från att bygga. De norska fattiglagarna lämnade merparten av avgörandena till kommunerna. Det innebar att förändringarna jämfört med den tidigare politiken blev mindre. Liberalismen hade ett inflytande i Norge men mer i debatt och utredningar än i lagstiftning och tillämpning.

Kring 1870 sker en vändning i den norska socialpolitiken. Även denna gång kommer impulserna i hög grad utifrån. Denna gång i större omfattning från den tyska debatten och politiken. Det var också början av en snabb tillväxtperiod för Norge. De ekonomiska möjligheterna ökade. Det politiska inflytandet breddades. De fattigare fick större inflytande.

Under hela perioden fram till 1920 fördes en debatt om principerna för socialpolitiken. De två huvudprinciperna var den generella socialförsäkringen respektive den till olika grupper riktade skattefinansierade stödet.

Under denna period blev den senare politiken den segrande – socialhjälsstaten växte fram.

Det finns flera viktiga utvecklingslinjer under denna period. Anne-Lise Seip pekar ut fem: 1) att olika grupper genom separata stödformer kom bort från fattiglagstiftningen (skolutgifter för fattiga barn, vården av handikappade barn och hälsovården fick t ex egen lagstiftning och ekonomiskt stöd), 2) socialpolitiken fick nya uppgifter (t ex vad gäller utbildning, hälsovård och bostadsbyggande), 3) ett nytt centralt administrationssystem för socialpolitiken byggdes upp, 4) kunskaperna ökade genom utredningar och statistikinsamling, och 5) de privata insatserna ökade.

Tillsammans ledde det till att man fick en ökad differentiering av socialpolitiken. Den blev inriktad på olika delkategorier. Socialpolitiken kom också att omfatta en allt större del av befolkningen. Åtgärderna inom t ex hälsoområdet blev allt mer generella.

Det är lättast att se förändringarna om man följer utvecklingen på ett visst område. Arbetsmarknaden och arbetsmarknadspolitiken är ett sådant. Under perioden 1870–1920 tillkom lagar som på olika sätt reglerade arbetsmarknaden: lagar mot barnarbete, arbetstidslagar, minimilöner för arbete utlagt i hemmen (the sweated trades). Under 1900-talets första årtionde lades också grunden till den nuvarande arbetsmarknadspolitiken: statligt stöd till kommunala arbetsförmedlingar, statligt stöd till arbetslöshetskassor och offentliga arbeten för arbetslösa. Utvecklingen är här delvis parallell, delvis tidigare än den i Sverige.

I separata kapitel behandlas utvecklingen på andra områden av socialpolitiken, vilka efterhand skildes ut från fattigvården: barnvården, hälso- och sjukvården, och bostadspolitiken. Andra politikområden skall behandlas på motsvarande sätt i nästa volym. På varje område får man god översikt över hur stat och kommun efter hand griper in alltmer med regler och med offentlig verksamhet i många olika former.

Det är ett djärvt företag Anne-Lise Seip har givit sig in på. Den socialpolitiska forskningen uppvisar betydande luckor och det är därför ingen lätt sak att göra en översikt. Anne-Lise Seip har trots detta lyckats mycket bra. Hennes bok är en levande framställning av utvecklingen av politiken gentemot de fattiga i Norge. En fördel med en översikt är också att man ser luckorna i forskningen. Några exempel: 1) Anne-Lise Seip avstår genomgående från att använda tabeller med hänvisning till bristande jämförbarhet över tiden. En angelägen forskningsuppgift borde vara att utveckla konsistenta tidserier över fattigvårdspolitiken och de fattigas levnadsvillkor. 2) På olika sätt diskuteras socialpolitikens

bestämningsfaktorer. Orsaksanalyser stannar trots allt på ett relativt översiktligt plan. Här finns stora möjligheter att gå vidare. 3) I Norge som i Sverige har mycket av socialpolitiken legat på kommunerna. Det betyder att det behövs mer av analyser av kommunernas roll i socialpolitiken.

Det finns ingen aktuell svensk motsvarighet på området. Den bästa översikten över den svenska socialpolitiken under denna period är fortfarande Artur Montgomerys "Svensk socialpolitik under 1800-talet", som publicerades 1934, dvs för femtio år sedan. En intressant skillnad mellan Montgomery och Seip är att den starkare betonar den ekonomiska utvecklingens roll för framväxten av socialpolitiken, medan Seip lägger tonvikten på de ekonomiska ideologierna.

Eskil Wadensjö

STIG WANDÉN: *Ekonomiskt tänkande – ett filosofiskt perspektiv*. Stockholm: Norstedts 1981.

Den ekonomiska debatten präglas av en stor oenighet, både vad gäller målen och vad gäller de tillämpliga medlen. För en lekman, och förvisso även för andra, kan debatten ofta verka förvirrande och det är ibland svårt att se bakgrunden till de många ekonomiskt-politiska förslag som framförs i debatten.

Stig Wandéns (SW) bok *Ekonomiskt tänkande – ett filosofiskt perspektiv* vänder sig, enligt författaren, framför allt till lekmannen och syftar till att bringa klarhet kring de tänkesätt som ligger bakom de dominerande ekonomiska skolorna, med vilka avses marxismen, neoklassicismen samt den postkeynesianska teorin. SW tar även ställning till vilka av dessa metoder som är bäst.

Med utgångspunkt i kunskapsteorin redogör SW för den filosofiska debatten om kunskapens uppkomst, metoder och giltighet. Framställningen koncentreras till empirismen, rationalismen och idealismen och de olika filosofiska traditionerna relateras till olika ekonomer eller ekonomiska skolor. Empirismen betonar kunskap från erfarenhet, medan rationalismen har sin grund i att det är tänkandet som är den viktigaste kunskapskällan. Även om en slutsats av den filosofiska debatten är att både erfarenhetsdata och tänkande är nödvändiga som kunskapskällor, och därför måste komplettera varandra, finns det en väsentlig skiljelinje i synen på om man skall ta vägen ner – från teori till empiri – eller omvänt.

Av väsentligt intresse för den ekonomiska metoddiskussionen är också diskussionen om skillnaderna mellan naturvetenskap och samhällsvetenskap. Dessa frågor

har speciellt tagits upp i den idealistiska traditionen. Vissa empirister och rationalister hävdar att samhällsvetenskapen i princip inte skiljer sig från naturvetenskapen, t ex de strukturalistiska rationalisterna, som menar att det endast rör sig om vetenskap om skilda strukturer. Idealisterna å sin sida menar att samhällsvetenskapen är olik naturvetenskapen och att kunskapsprocessen därför bör vara en annan.

Inom samhällsvetenskapen rör man sig oftare med sk mjuka fakta, dvs fakta som kan ses ur flera olika synvinklar och således beror på det perspektiv man har. Förekomsten av mjuka fakta reser också frågan om forskarens roll i kunskapsprocessen. Idealisterna hävdar att man inom samhällsvetenskapen inte kan komma fram till några objektiva sanningar, utan att vår kunskap om samhället är beroende av vårt perspektiv. Dessutom anser idealisterna att forskaren inte är neutral, utan som aktiv samhällsdebattör dessutom kan påverka verkligheten. Viktigt för idealisterna är också den intuitiva förståelsen av hur sociala regler formas och tillämpas i konkreta situationer. Det räcker alltså inte att studera människors yttre beteende.

Ur den filosofiska diskussionen drar SW sedan sina slutsatser angående de filosofiska utgångspunkter som bör ligga till grund för valet av ekonomiskt perspektiv. SW anger tre allmänna riktlinjer:

- (1) Ett ekonomiskt perspektiv ska överensstämma med hårda fakta och förklara så många sådana som möjligt.
- (2) Ett ekonomiskt perspektiv ska vara klart, systematiskt och motsägelsefritt, samt med så få och enkla förutsättningar som möjligt redogöra för alla väsentliga samband.
- (3) Anläggandet av ett ekonomiskt perspektiv ska bidra till ett godtagbart ekonomiskt skeende.

De två första riktlinjerna kan väl godtas av de flesta ekonomer, medan den tredje skulle möta invändningar, t ex från en del monetarister. Eftersom ekonomiska fakta ofta är mjuka och beskrivningen av ekonomiska sammanhang därför beror på det perspektiv man har, kan den ekonomiska teorin uppfattas som en social handling, vars moraliska konsekvenser man måste ta ställning till. På grund av detta anser SW också att det ekonomiska perspektivet bör vara öppet för nyanser och ej vara alltför bundet till ett speciellt tankemönster.

Med dessa filosofiska utgångspunkter för det ekonomiska perspektivet beskriver SW sedan de tre ekonomiska skolorna marxismen, neoklassicismen och postkeynesianismen. SW koncentrerar sig på de tre olika perspektivens sätt att analysera

- (1) begreppen värde, pris, lön och vinst samt
- (2) stabiliteten i en kapitalistisk marknadsekonomi.

Beskrivningen av de tre ekonomiska perspektiven göres på 70 sidor och man får därför ha förståelse för att författaren ibland tillgriper grova förenklingar och generaliseringar. Som jag ser det har SW i alla fall lyckats ovanligt väl i sin beskrivning även om, som vi snart skall se, vissa anmärkningar kan göras. Framställningen är pedagogisk och det väsentligaste i sammanhanget framgår tydligt.

Både marxismen och neoklassicismen är abstrakta teorier som bygger på två olika logiska metoder, den dialektiska logiken respektive den allmänna systemteorin. Den allmänna jämviktsteorin är funktionell (eller logisk) till skillnad från marxismen och den postkeynesianska teorin, som är kausala och diskuterar ekonomiska samband i bestämda orsakskedjor. Enligt SW är marxismen och neoklassicismen mer utvecklade än postkeynesianismen, men den senare har, enligt SW, ett större empiriskt innehåll och därför mera att säga i konkreta situationer.

SW fastnar således i slutkapitlet för postkeynesianismen som det bästa ekonomiska perspektivet. Det främsta skälet för detta är att postkeynesianismen erbjuder ett mera konkret angreppssätt och är mera nyanserad än de två andra perspektiven som, enligt SW, är mer bundna till bestämda begreppsscheman. Postkeynesianismen har också en större förståelse för de sociala reglernas betydelse genom sin betoning av intressekonflikterna i samhället, inte bara mellan arbetare och kapitalägare, utan även mellan olika grupper inom arbetarklassen.

Grunden för SWs ställningstagande står alltså att finna i hans filosofiska ståndpunkt. SW lägger således relativt stor vikt vid de idealistiska argumenten om forskarens roll i samhällsvetenskapen och vid de sociala reglernas betydelse i samhället. Han betonar vägen upp, från empiri till teori, vilket ger ett större spelrum för nyanser och mindre låsning vid bestämda tankemönster. Även om postkeynesianismen är mindre utvecklad än marxismen och neoklassicismen är den enligt SW alltså att föredra.

Eftersom teori utan empiri kan sägas vara tom och empiri utan teori blind, så blir valet av ekonomiskt perspektiv en fråga om betoningen av vägen ner och vägen upp. Personligen fäster jag större vikt vid de rationalistiska argumenten och behoven av teoriimpregnerad empiri och jag delar därför inte SWs slutsats i valet av ekonomiskt perspektiv. Dessutom anser jag att SW i många fall överdriver skillnaderna mellan de tre ekonomiska metoderna. Det är t ex inte givet att Cambridge-modellerna för tillväxt och fördelning mera är uttryck för vägen upp än den keynesianska inkomst/utgifts modellen (som SW kallar keynesiansk neoklassicism). Jag delar inte heller SWs uppfattning om skillnaderna mellan

de tre skolornas användning av matematiska metoder respektive deras användning av jämviktsanalys. I samtliga tre perspektiv används avancerade matematiska metoder och jämviktsanalys.* Båda är en konsekvens av teoriernas behov av logik och konsistens. En annan sak är att jämviktsbegreppen är olika.

Jag är ej heller böjd att godta SWs påstående om postkeynesianismens större empiriska innehåll. I den viktiga frågan om prisernas bestämning är det t ex mycket svårt att empiriskt skilja på en postkeynesiansk och en neoklassisk prisekvation, varför frågan får avgöras på det teoretiska planet.

Det är ej heller möjligt att godta SWs beskrivning att neoklassikerna, till skillnad från marxisterna, ej är intresserade av begreppet värde, utan i stället analyserar prisernas bestämning. Värdebegreppet har ju alltid varit centralt i ekonomisk teori, men neoklassikerna förkastar den marxistiska arbetsvärdeläran och erbjuder som alternativ, genom den marginalistiska nyttoteorin, en förklaring av bytesvärdet (Tauschwert) genom bruksvärdet (Gebrauchswert).

Jag känner stor sympati för SWs idealistiskt inspirerade syn på den ekonomiske forskarens roll. Ofta dras politiska slutsatser av den ekonomiska teorin som saknar vetenskaplig grund. Man får väl emellertid här i stor utsträckning lita till den enskilde forskarens kunskaper och omdöme. Ofta används den neoklassiska teorin som ett stöd för marknadsekonomin, där statliga ingripanden förkastas. I den svenska debatten om löntagarfonder används den neoklassiska teorin som stöd för ett samhälle med bibehållen ägarstruktur i företagen.

Jaques Dreze har emellertid i en allmän jämviktsmodell visat att i en modell med löntagarstyrda företag – med målsättningen att maximera inkomsten per anställd – det finns samma effektivitetsegenskaper, som i den gängse modellen. Exemplet visar att den ekonomiske samhällsdebattören inte alltid är trogen sin egen teori och att en neoklassisk ekonom inte nödvändigtvis behöver vara konservativ, vilket man kan tro av SWs framställning. Kanske hade SWs framställning vunnit på om han hade gjort klarare distinktioner mellan vad ekonomerna ibland säger i debatten och vad deras teorier har för innehåll.

Trots dessa kritiska anmärkningar vill jag betona att det är en lyckad produkt som Stig Wandén framställt, inte bara därför att framställningen är pedagogisk och redig, utan också för att Wandén tar ställning till de tre alternativa synsätten och därmed utmanar sina läsare. Bokens styrka ligger i att Wandén på ett klargörande sätt lyckats utreda och diskutera den filosofiska grunden för tre viktiga ekonomiska skolor. Jag tror att boken inte bara är av intresse för den som är allmänt samhällsintresse-

rad, utan med stor behållning också kan läsas av ekonomer av facket. Boken borde också kunna fylla en plats i den grundläggande undervisningen i nationalekonomi.

Bengt Assarsson

- * Visserligen är den matematiska metoden vanligare inom den neoklassiska teorin, men den blir allt vanligare inom marxismen och utgör därför ingen avgörande metodologisk skillnad.

Litteraturnotiser

Danskt jubileum

Institut for statskundskab vid universitetet i Århus tillkom 1959 och har följaktligen i år kunnat fira sitt 25-årsjubileum. Jubileet har markerats på olika sätt. Institutet har gett ut en skriftserie, där bl a följande publikationer ingår:

Erik Damgaard m fl, Dansk demokrati under forandring

Jacob A Buksti, Organisationernes folk

Gorm Rye Olsen—Morten Ougaard—Niels Chr Sidenius, Stat, statskundskab, statsteori

Karen Siune, Politik og medier

Lise Togeby, Politik — også en kvindesag

Jørgen Elklit—Ole Tonsgaard, red, Valg og vælgeradfærd.

Vidare har tidskriften *Politica*, som är knuten till Institutet, gett ut två specialnummer, ett om Västeuropas säkerhet och ett om stat och statskundskap. Bland bidragen i det sistnämnda häftet kan nämnas Den forvoksende offentlige sektor av Karl-Henrik Bentzon, Den satans statskundskab? av Poul Bjergved och Omkring studiet af nogle centrale politiske institutioner i Danmark av Kjell A Eliassen och Mogens N Pedersen.

Norskt jubileum

Tidsskrift for samfunnsforskning började ges ut 1960 och publicerar i år följaktligen sin tjugofemte årgång. I anmälan i tidskriftens första häfte hette det:

TIDSSKRIFT FOR SAMFUNNSFORSKNING vil prøve å gi et norsk publikum vitenskapelig orientering om samfunnsforhold og mellommenneskelige spørsmål. Slik orientering gis allerede av mange vel etablerte publikasjoner. Vår spesielle oppgave er å legge fram stoff fra aktuell forskning innenfor de nyere samfunnsfagene: sosiologi, sosialpsykologi, statsvitenskap og sosialantropologi.

Otvivelaktigt har tidskriften levt upp till denna målsättning.

För att celebrera jubileet har tidskriften sänt ut ett av Dag Gjestland, Willy Martinussen och Mariken Vaa redigerat urval ur årgångarna 1960–83. Bland de tolv bidragen kan nämnas Lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet i sentraladministrasjonen av Knut Dahl Jacobsen, Løsning av konflikter i par og trekant av Vilhelm Aubert och Omsorgsansvar og samfunn av Anne-Lise Seip.

Referens

DAG GJESTLAND—WILLY MARTINUSSEN—MARIKEN VAA, red, *Tid for samfunnsforskning. Artikler fra Tidsskrift for samfunnsforskning gjennom 25 år*, Oslo: Universitetsforlaget 1984

Finländsk skriftserie

Det finländska statsvetarförbundet har startat en engelskspråkig skriftserie, där hittills två nummer föreligger. Ilkka Heiskanen och Sakari Hänninen har redigerat en volym med uppsatser om politikens grundvalar och de grundläggande metodfrågorna inom statsvetenskapen. Heiskanen skriver själv om Politics Proper vs the Politics of Knowledge, Kari Palonen om Politics as a Dramatic Action Situation och Erkki Berndtson om Political Science and Democracy osv. Totalt rymmer volymen utöver inledningen fem bidrag.

Dag Anckar och Erkki Berndtson har varit redaktörer för den andra volymen. Anckar har där två bidrag, dels A Definition of Democracy, dels Responsiveness and Information: On Preference Inventories. Berndtson skriver om Contemporary Crisis of Democracy, Krister Ståhlberg—Voitto Helander om Influence and Participation och Kari Palonen om On the Intelligibility of Oligarchy and Dictatorship osv. Utöver inledningen rymmer skriften sju bidrag.

Nästa volym i serien beräknas föreligga i februari 1985. Den skall handla om Politics in the Era of Corporatism and Planning; redaktör är Heikki Paloheimo.

Referenser

ILKKA HEISKANEN-SAKARI HÄNNINEN, eds, *Exploring the Basis of Politics*, Helsingfors: The Finnish Political Association 1983

DAG ANCKAR-ERKKI BERNDTSON, eds, *Essays on Democratic Theory*, Helsingfors: The Finnish Political Science Association 1984

T V

Nygammal nordisk tidskrift

"Tidskriften är död, leve tidskriften!" Denna travesti på det kända talesättet är på sin plats i fråga om den av Nordiska kommittén för öststatsforskning utgivna *Bidrag till öststatsforskningen*, vilken gått i graven i och med nummer 1983:4 och ersatts av *Nordic Journal of*

Soviet and East European Studies. Liksom sin föregångare är *Nordic Journal* en kvartalstidskrift. Första numret, 1984:1, hade som tema utbildningspolitik i Sovjetunionen och Östeuropa. Nummer 1984:2 är under utgivning och kommer att behandla Andropovårens betydelse för Sovjetunionen i utrikespolitiskt och ekonomiskt hänseende.

Anledningen till namnbytet är att man inom Nordiska kommittén för öststatsforskning velat markera att man vänder sig till en bredare internationell publik. Detta accentueras ytterligare av att man tänkt sig att artiklarna i *Nordic Journal* så småningom ska tryckas på något av de tre stora västeuropeiska språken, d v s engelska, tyska eller franska.

Bo Petersson

Abstracts

Statsvetenskaplig Tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) normally contains four sections: *Uppsatser (Main articles)*, *Översikter och meddelanden (Reviews of recent political and scholarly developments)*, *Litteraturgranskningar (Book reviews)* and *Litteraturnotiser (Shorter notices)*.

Sven A. Nilsson: *1634 års regeringsform i det svenska statssystemet* (The 1634 Instrument of Government within the Swedish Political System). The author is emeritus professor of history at the University of Uppsala.

News of Gustav Adolf's death in November 1632 at the battle of Lützen reached Stockholm only a month later. Responsibility for an interim government was subsequently assumed by the Council of State which immediately decided to swear allegiance to the heir apparent, Kristina, who was still a minor. They also felt that an inquiry should be addressed to the Chancellor of the Realm, Axel Oxenstierna who was still in Germany, as to whether the late king had left a last will and testament or instructions as to the form of government to be preferred. The Chancellor had in fact already dispatched a draft of the latter which with minor adjustments was approved by Parliament and promulgated as the 1634 Instrument of Government.

The key point here concerns not just Regency statutes but a combination of such with a general administrative statute which would be valid indefinitely. As such it would effect deeply many areas of governmental activity, even to the extent of partially invalidating parliamentary prerogatives. In addition the King and the Council of State would be in a peculiar manner relegated to a place outside the established administrative system thus created. According to Axel Oxenstierna, the King had approved the draft but had never the chance of officially ratifying the document, further motivating its acceptance by claiming that through it the realm would be well governed under a sagacious King and not easily destroyed under a foolish one.

Differing interpretations of the 1634 Instrument of Government were debated in print in 1937 by Nils Ahnlund and the present author. Like countless others, Ahnlund saw in the Instrument of Government a fulfilment of administrative measures taken during Gustav

Adolf's lifetime and hence could not conceive that it might be marked by any other viewpoint than the King's own. In contrast, the author felt that it was impossible for Gustav Adolf to have accepted the Instrument of Government; it conflicted with the principles he himself practiced and gave political power over to the hands of the five great officials of the realm with a corresponding shunting aside of the royal family, the Council of State and Parliament. In that analysis the author could build upon the works of C.A. Hessler and Fredrik Lagerroth who both likewise strongly emphasized the Instrument of Government's oligarchic tendencies.

In the present essay an attempt has been made to carry the system analysis further and then to compare the 1634 Instrument of Government with governmental norms which emerged during Gustav Adolf's reign. In both cases there exists a clear connection between the governing system and the requirements of the military state characteristic of seventeenth-century Sweden. The intention was to build up a military power and an administration strong enough to support the new type of state. Included within the system was even a far-reaching control apparatus wielded by the State in, albeit forced, co-operation with the Church which had been developed by this time and now aimed at keeping the population subdued while allowing for effective levying of military conscripts and governmental taxes.

Up to that point complete agreement prevailed between Gustav Adolf and Axel Oxenstierna. They had in fact worked together in organizing the realm's military and administrative systems. Yet the building up of the state during Gustav Adolf's time went hand in hand with an expansion of royal authority as demanded by the King's personal control over military power, the administrative apparatus and, not least important, the

clergy. Moreover the King in no way felt himself constrained by administrative forms he himself helped to establish but swept them aside when necessary so that his goals could be better realized.

In the 1634 Instrument of Government there was no place for this personal domination; the administration had taken over. Leadership had been given over to the hands of an aristocratic elite consisting of the five great officials of the realm, each head of the five governmental Colleges, and the counsellors of state who were members of those colleges. Rules for accountability and audit were so formulated that the five great officials obtained control over the entire administration, as well as over the newly-expanded regional administration which was organized so that provincial governors (*landshövdingar*) had as their foremost duty to supervise all administration belonging to the five Colleges operating within their jurisdiction. In addition, at the annual meeting of civil officials the administration would have been allowed to usurp many functions which had rested with Parliament.

The 1634 Instrument of Government created thus an alternative to the King-controlled state, one which was strong enough to withstand even the inherent weaknesses of a Regency. At the same time both alternatives, somewhat contradictorily, recognized the principle of a balance of power, as expressed by the Instrument of Government's introduction in the famous lines concerning the King's sovereignty, the Council's authority and the Estates' reasonable rights and liberties.

In its entirety the system envisaged by the Instrument of Government was never fully realized. The Regency was immediately confronted by troublesome resistance from both oppositional nobility and the non-noble Estates, *ie.* the Clergy, the Burghers and the Peasants, all of whom were represented in Parliament. As a result, the government was forced to a greater extent than planned to seek co-operation with the Council and Parliament. Yet at the same time this established administrative organization offered possibilities for stabilizing the new regime, as well as for making practicable influencing the choice of parliamentary representatives and guiding opinion at meetings of Parliament.

Its very importance helped to preserve the Instrument of Government even during the succeeding short period of a King in his majority. Neither Kristina nor Karl X Gustav accepted the Instrument of Government and in their striving to strengthen royal power they tried by various means to circumvent the established administrative apparatus. However the latter endured in its essential features and even received increased importance during a new Regency established in 1660 after Karl X Gustav's death, one that also had as its basis the 1634 Instrument of Government. The great

change came only with the establishment of an autocracy in 1680 and the following years which among other things entailed the establishment of a number of new institutions and commissions and an administration completely dependent upon the King. Consequently the Instrument of Government was then openly declared invalid, especially the idea that it could in any way limit royal power.

Gert Hornwall: *Mellan historia och "biopolitik": Axel Brusewitz' statsvetenskapliga program 1905-23* (Between History and "Biopolitics": Axel Brusewitz' Programme for Political Science 1905-1923). The author is PhD (political science) and has been Head librarian of the University Library of Uppsala.

During the years around 1905, Axel Brusewitz conducted studies in history at the University of Uppsala. He then moved on to political science. His teacher in this subject was Professor S. J. Boëthius, who interested him in research on constitutional and ideological history. In 1913 Brusewitz defended a thesis dealing with the treatment of the question concerning the composition of the Swedish Parliament at the Riksdag in 1809-10. The thesis led to a readership in political science for Brusewitz at the university. In a subsequent book, published in 1917, he expanded and followed up this topic of research. Contradictory to the conservative opinion that the 1809 constitution was a purely national creation, he strongly emphasized the influence of foreign doctrines.

In the years 1916-1922, the professor of political science at the University of Uppsala was Rudolf Kjellén. He was an advocate of the organic view of the state, regarding states as organisms. In accordance with this viewpoint he recommended a "biopolitical" study of states and their struggle for power within contemporary international politics. He regarded studies of the history of constitutions as research preliminary to what, in his opinion, was true political science.

Axel Brusewitz strongly disapproved of Kjellén's concept of political science, which, he considered, did not correspond to scientific demands. He himself lectured on Swedish constitutional history and the development of Swedish parliamentary government. The development of Brusewitz' political-scientific programme is illustrated by his articles in the liberal journal *Forum* in 1919-20. In opposition to the prevailing conservative view, he defended the Swedish constitution during the so called Period of Liberty in the 18th century. He regarded its parliamentary character as a forerunner of modern parliamentary government. This latter, he claimed, aimed at strong government leadership. In a later article he recommended study of the development of modern parliamentarism as a pro-

gramme of political-scientific research. He considered that it should be studied by a historical method and from a genetic aspect.

Axel Brusewitz' attitude towards parliamentary government had been strongly influenced by his contact with the political aspirations of the liberal leader Karl Staaff. Brusewitz himself held radical political views and in the Swedish crisis on domestic policy in 1914 he had supported Staaff in his fight against the personal royal power. Brusewitz had also played a part in the posthumous publication of Staaff's work on the democratic constitutional practice, in which the latter described the development of different types of constitutions, with special emphasis on the relationship between the official head of the state and the leader of the government.

A reorientation in Axel Brusewitz' works is clearly evident in his book published in 1923 on the referendum in Switzerland. The ideological-history perspective was still important, but the main focus of the book lay on the current constitution.

After Rudolf Kjellén's death, Axel Brusewitz was appointed professor of political science at the University of Uppsala, in 1923. His programme for studies in this subject showed a pronounced break from that of his predecessor. Kjellén had differentiated the studies into two lines, a "legal" line with stress on constitutional law, and a "political" line, focused on geopolitics and contemporary international politics of the great powers.

Brusewitz, on the other hand, looked upon political studies ("statskunskap") as having a more limited range than political science ("statsvetenskap"), which aimed at comprehensive elucidation of the essence of the state. Brusewitz wanted to delimit political studies as an academic discipline according to a practical distribution of teaching. He considered that these studies should be focused on the current governmental organization, with the constitution as the central point and with investigation of those factors influencing the development and activity of the organization. This discipline should not be concerned with the legal norms of the constitution, but with its actual function. The constitution must be understood on a historical basis, and political studies should include both descriptive analysis and historical science. In accordance with this concept, Brusewitz drew up a curriculum, following a single line covering the political life within the Constitutions in Sweden and other countries.

Axel Brusewitz' basic scientific view was strictly empirical. His stringent demands upon the reliability of the source material could lead to limitation of the area of research in political science.

Tom Bryder: *Harald Høffding och den moderna statskunskapens vetenskapssyn* (Harald Høffding and the Scientific Approach in Modern Political Science). The author is senior lecturer in political science at the University of Luleå.

Harald Høffding (1843–1931) may adequately be seen as the first exponent and adherent of positivistic philosophy in Denmark. Although trained in theology and working within the confines of the philosophical department of the university of Copenhagen, where he held his professorship, he also gained a worldwide and solid reputation in the fields of psychology and sociology with such works as "An Outline of Psychology on the Basis of Experience" (1882) and "Ethics" (1887).

Unlike the Continental Positivists such as Comte and Taine, Høffding had an enduring interest in the epistemological implications of scientific research. He cultivated this interest through correspondence with John Stuart Mill, Herbert Spencer, Pierre Janet, Ferdinand Tönnies, Werner Sombart and William James. He was particularly fond of Mill's writings on scientific method, and through his acquaintants Janet and James, he was inspired to advance the idea that scientific psychology could be made a basis for social inquiry. He nevertheless dismissed the notion of narrow psychological reductionism just as he dismissed the contemporary anthropomorphoses of his days' sociology.

With the emergence of behavioralism in political science during the 1950ies, many issues concerning the scientific status of the social sciences, especially their positive epistemologies, renewed the interest in distinctions between "belief" and "knowledge". Høffding had solved the issue by stipulating that "belief" implies a conviction that there are values which are eternal, whereas "knowledge" implies a conviction that what we perceive must be able to stand up for constant reconsideration and proof. In this respect he formulated ideas about the status of social science that were strikingly similar to scientific value relativism, and through his longstanding career as a teacher, he cultivated an intellectual climate in which intellectual scepticism and self-criticism, empirical principles of verification, and logical proof in deduction became solid academic virtues.

Denmark did not get a professorship in political science before 1959, but when it came, the intellectual climate which Høffding had helped to create more than half a century earlier had many indirect influences for its agenda. The stress on comparative method and the multidisciplinary approach to politics and political behavior were fully consonant with Høffding's approach to the social sciences and humanities. Substantially, however, Høffding's political theory was only elabo-

rated upon by the historian Sven Clausen, and not very thoroughly at that. More recently, Lars-Göran Stenelo, in a book on predictions in foreign policy, rediscovered Høffding's analytical distinction between "analogy" and "identity", and managed to put it to practical use in case analyses of US foreign policy behavior in south East Asia.

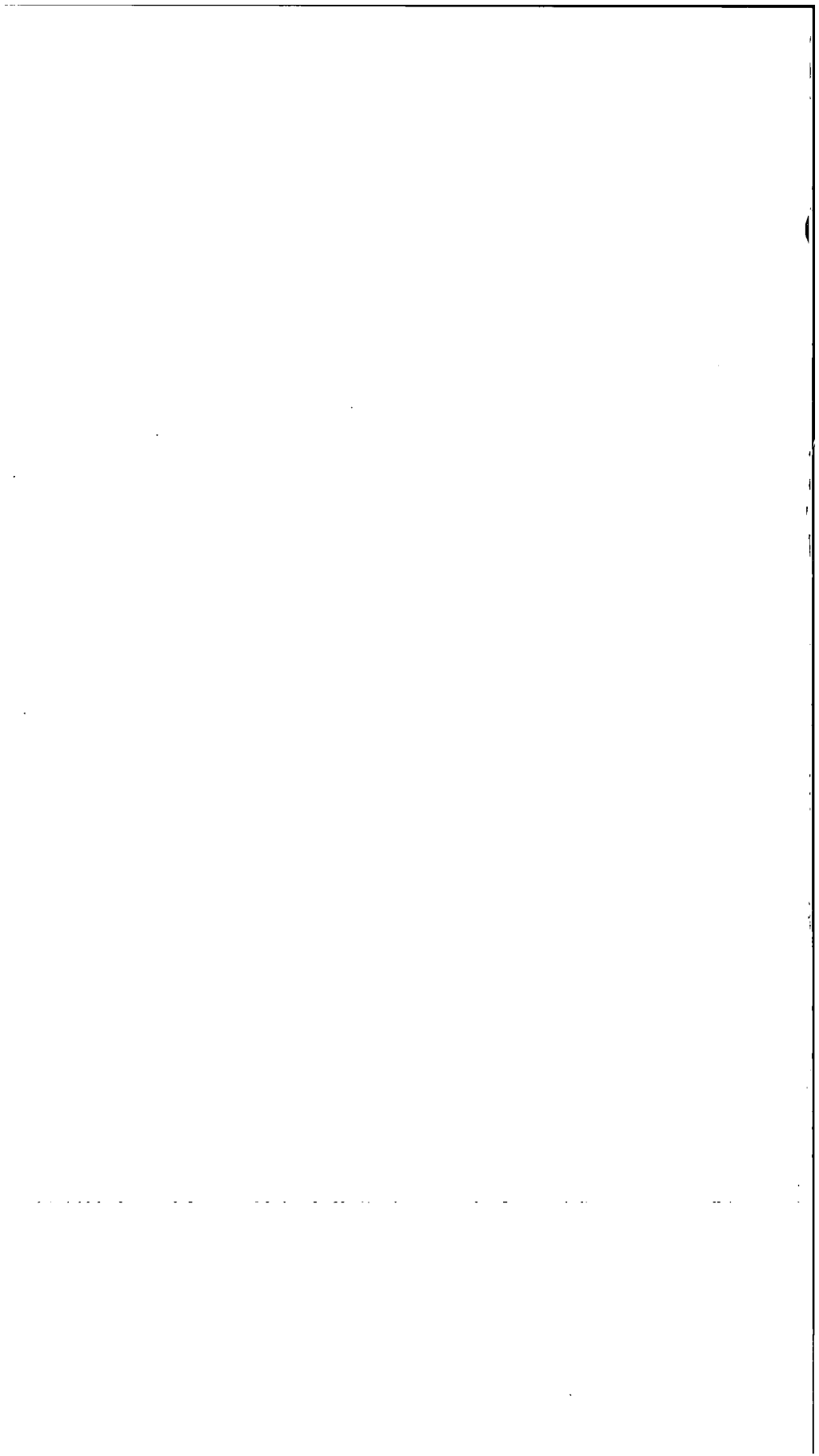
Unlike many of his contemporaries, Høffding did not construct a philosophical system but rested content with espousing and elaborating upon the great intellectual traditions of Europe. His emphasis on method, rather than system building is, perhaps, what makes him a rich source for contemporary political scientists who search for theoretical coherence, rather than for hyperfactual data or speculative political philosophy.

Elias Berg: *Enfald, mångfald och pluralism. Funderingar över en begreppsgröt* (Simplicity, Multiplicity and Pluralism: Reflections on a Conceptual Mess). The author teaches political science at the University of Stockholm.

Pluralism is generally assumed to have positive implications for democracy. Yet the meaning of pluralism is far from clear, and its implications are by no means obvious. Pluralism refers to some kind of multiplicity and implies a measure of autonomy and some approximation to balance of power. A multiplicity of alterna-

tives may increase the individual's opportunities for choice; group autonomy may contribute to his (her) self-determination in important areas; balance of power may be an obstacle to rule by a minority.

On the other hand, the opportunities for choice created by a multiplicity of alternatives may be formal rather than real; a multiplicity of autonomous groups need not increase the individual's self-determination on important issues; and balance of power does not presuppose a very large number of political actors (cf. "oligopolistic competition" in the field of economics and "bipolar balance of power" in the field of international relations). Individual choice opportunities, group autonomy and balance of power are logically incompatible with the indivisible power monopoly of a single political actor, but they do not require a multitude of separate political actors. The simplistic dichotomy of a single power holder vs. a multitude of power holders should therefore be rejected. Moreover, balance of power in one area (for example the economic market) need not contribute to – and might even make more difficult – the creation (or maintenance) of balance of power in another area (for example the political arena). Finally, the question whether balance of power is favorable to democracy depends on the character of the units that balance each other. Pluralism's democratic credentials are consequently open to doubt.

Medarbetare i StvT

Sven A. Nilsson är professor emeritus i historia i Uppsala
Fil. dr *Gert Hornwall* har varit överbibliotekarie vid Universitetsbiblioteket Carolina Rediviva i Uppsala
Docent *Tom Bryder* är universitetslektor i Luleå
Docent *Elias Berg* är knuten till Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm
Jörgen Hermansson doktorerar i statskunskap i Uppsala
Fil. dr *Sven Eliaeson* är anställd vid Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala
Fil. dr *Åke Elmér* har varit rektor vid Socialhögskolan i Lund
Docent *Reidar Larsson* arbetar vid Förvaltningshögskolan i Stockholm
Lundaforskaren *Björn Hansson* disputerade häromåret i Cambridge på avhandlingen *The Stockholm School and the Development of Dynamic Method*
Håkan Wiberg är professor i sociologi i Lund
Fil. dr *Göran Skogh* är anställd vid Nationalekonomiska institutionen i Lund
Eskil Wadensjö är professor vid Institutet för social forskning i Stockholm
Bengt Assarsson disputerade nyligen i Lund på en nationalekonomisk avhandling om inflation och relativa priser

Till redaktionen insända skrifter

Nils Andrén, Säkerhetspolitik. UI
Jörgen Cederberg–Göran Elgemyr, red, Tala med och tala till. Perspektiv på den svenska radion och televisionen. Legenda
Jörgen Elklit–Ole Tonsgaard, red, Valg og vælgeradfærd. Politica
H M Enzensberger, Norsk utakt. Universitetsforlaget, Oslo
Agne Gustafsson, Kommunal självstyrelse. Liber
Antoinette Hetzler, Rättens roll i socialpolitiken. D:o
Bo Huldt–Atis Lejins, eds, Security in the North: Nordic and Superpower Perceptions. UI
Julian Lider, Problems of Military Policy in the Konrad Adenauer Era (1949–1966). UI
Leon N Lindberg et al, eds, American futures. UI
Bengt Lindmark–Sture Lindmark, Handbok för påtryckare. Timbro
Rudolf Meidner–Anna Hedborg, Modell Schweden. Campus
Leif Melin m fl, Kommunerna och näringslivet. Publica
Atle Midttun–Viggo Sjöb, red, Prognoser og politikk. Universitetsforlaget, Oslo
Bertil Nygren, Fredlig samexistens . . . Sovjetunionens detente-doktrin. UI
Öjvind Österud, Nasjonenes selvbestemmelserett. Universitetsforlaget, Oslo

Prenumerera på Statsvetenskaplig Tidskrift för år 1985!

Ordinarie abonnenter – sätt in 100 kr på postgiro nr 27 95 65–6

Studentabbonenter – tag kontakt med tidskriftens ombud vid de statsvetenskapliga institut-
tionerna.

Åberopa alltid abonnentnumret i samband med abonnemang, distribution eller adressförändring
(numret finns angivet på adresslappen på kuvertet).

Obs. ny adress: Statsvetenskaplig Tidskrift, Box 52, 221 00 Lund